

મુનિશ્રી જ્ઞાનવિજયજી આલેખિત

જૈન ગોથોનો ઈતિહાસ

સંપાદક: મુનિશ્રી મહાભોધિવિજયજી

મુનિશ્રીજ્ઞાનવિજયજી આલેખિત

જૈન તીર્થોનો ઇતિહાસ

સંપાદક
મુનિ મહાબોધિ વિજય

—: પ્રકાશક :—

શ્રી જિનશાસન આરાધના ટ્રસ્ટ
૮૨, બદ્રિકેશ્વર હાઉસીંગ સોસાયટી
શોપ નં ૫-૬-૭, મરીનડ્રાઈવ ઈ રોડ,
મરીન ડ્રાઈવ, મુંબઈ - ૨.

પુસ્તક: જૈન તીર્થોનો ઇતિહાસ

લેખક પરિચય: મુનિશ્રી ચારિત્રવિજયજી શિષ્ય
મુનિશ્રી જ્ઞાનવિજયજી [ત્રિપુટી મહારાજ]

સંપાદકપરિચય: પૂ. આચાર્યદેવશ્રી વિજયહેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજના શિષ્ય
પૂ. મુનિરાજશ્રી અક્ષયબોધિ વિજયજી મહારાજના શિષ્ય
પૂ. મુનિરાજશ્રી મહાબોધિ વિજયજી મહારાજ

નકલ: ૧૦૦૦

પ્રકાશન સંવત્: ૨૦૫૦

કિંમત: રૂ.૩૦/=

પ્રાપ્તિસ્થાન: ૧ - પ્રકાશક
૨ - શ્રી જિનશાસન આરાધના ટ્રસ્ટ
મારફતીયા મહેતાનો પાડો, ગોળશેરી, પાટણ.

મુદ્રક: રાજુલ આર્ટસ
ઘાટકોપર, મુંબઈ - ૪૦૦ ૦૭૭.
ફોન : ૫૧૧ ૦૧૫૭

-: આમુખ :-

સાતમી ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદે “જૈન વિભાગમાં” જૈનોને નોતર્યા ત્યારે વર્તમાન યુગના નૂતન લેખકોમાં નવિન લોહી ઉછળી આવ્યું, એટલે જેને જેને પોતાના અંતરાત્માનો અવાજ લાગ્યો તેને તેઓએ પરિષદમાં રજૂ કર્યો.

અમારા નાનકડા મુનિમંડળે એક અવાજે છ-સાત નિબન્ધો તૈયાર કરી ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદની ઓફીસ પર રવાના કરી દીધા, પણ તે નિબન્ધો વાંચી સાંભળે એવી પરિષદને ક્યાં નવરાશ હતી ? અમોએ જે નિબન્ધો મોકલ્યા તેમાંથી માત્ર “જૈન તીર્થોનો ઇતિહાસ” અને “જૈનાચાર્યો” એ નિબન્ધો પરિષદના રિપોર્ટમાં વધારે પાના રોકે તેમ હોવાથી અમારે તે બન્ને નિબન્ધોને છપાવવાની આવશ્યકતા જણાઈ.

સાતમી ગુજરાતી પરિષદમાં મોકલાવેલ છ નિબન્ધો પૈકીના એક નિબન્ધે આવશ્યક સુધારા વધારા સાથે પ્રસ્તુત ઐતિહાસિક પુસ્તકનું સ્થાન લીધું છે. આ નિબન્ધ માટે કુંવરજીભાઈ આદિની એવી પ્રેરણા થઈ કે, એક સ્વતંત્ર દળદાર ગ્રંથરૂપે કેમ ન છપાવવો ? આથી અમોને પણ લાગ્યું કે તેમ છપાવવાથી જૈન તીર્થોની પ્રાચીન ગવેષણા થશે, અને ગુર્જર સાહિત્યમાં ઐતિહાસિક ગ્રંથની વૃદ્ધિ થશે. હિતેષી વર્ગે પણ આ વિચારને પુષ્ટિ આપી, જેથી ચારિત્ર સ્મારક સિરિઝના નવમા પુસ્તક તરીકે “જૈન તીર્થોનો ઇતિહાસ” નામના ગ્રંથને અમોએ સમાજ સમક્ષ રજૂ કરેલ છે. આ ગ્રંથમાં સાલવારી સાથે પરમપૂનિત ચાલીશ પ્રાચીન તીર્થોનો ઇતિહાસ આપેલ છે.

જેમ કિશ્ચિયનોનું તીર્થસ્થાન જેરૂસલામ, પારસીઓનું તીર્થસ્થાન ઉદવાડા, હિન્દુઓના તીર્થો કાશી, રૂદ્રમાલ, બદ્રીનારાયણ, પ્રયાગ, જગન્નાથ, મથુરા, સોમનાથ, પાટણ, પ્રાચી, ગુપ્તપ્રયાગ અને દ્વારકા; મુસલમાનોનાં તીર્થસ્થાન મક્કા મદીના, સ્વામીનારાયણનું તીર્થધામ ગઢડા અને વડતાલ, આદિ તીર્થસ્થાનો પવિત્ર મનાય છે; તેમ આ ગ્રંથમાં દશાવેલ તીર્થો પૂનિતમાં પૂનિત જૈન તીર્થ ભૂમિ તરીકે જગમશહુર છે.

લેખક

વલ્લભી

કમલ - ચારિત્ર

સંવત્ ૭ જ્યેષ્ઠ શુકલ પ્રતિપદા

-: પ્રકાશકીય :-

મુનિશ્રી જ્ઞાનવિજય મ. આલેખિત શ્રી “જૈન તીર્થોનો ઇતિહાસ” નામના આ ગુજરાતી પુસ્તકને અમે સહર્ષ પ્રકાશિત કરીએ છીએ.

આમાં લગભગ ૩૮ તીર્થોનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ છે. આવા ઇતિહાસની જાણ થતા તીર્થયાત્રામાં ઉદ્ધાસ અને આનંદ વધુ આવે છે.

જૈન શાસનમાં તીર્થ યાત્રાને ઘણું મહત્વ આપવામાં આવેલ છે. જેનાથી સંસાર સમુદ્ર તરાય તે તીર્થ કહેવાય છે. તીર્થના બે પ્રકાર છે. જંગમ તીર્થ અને સ્થાવર તીર્થ. ચતુર્વિધ સંઘ એ જંગમ તીર્થ છે. જયારે પરમાત્માની કલ્યાણક ભૂમિઓ અથવા વિશિષ્ટ જિન પ્રતિમાઓ વગેરે જે સ્થળે છે તે સ્થાવર તીર્થ છે. આ તીર્થોની યાત્રાથી તથા તેમાં રહેલ જિનપ્રતિમાઓના દર્શન-પૂજન-વંદનથી વિશિષ્ટ ભાવ ઉત્પન્ન થાય છે જેના દ્વારા મિથ્યાત્વ મોહનીય કર્મનો ક્ષયોપક્ષમ થતા સમ્યક્ત્વાદિ ગુણોની પ્રાપ્તિ થાય છે.

વિક્રમ સંવત ૧૯૮૧ના વર્ષમાં આ પુસ્તક “એ. એમ. એન્ડ કાં. પાલીતાણા” દ્વારા પ્રકાશિત થયેલ. લગભગ ૬૯ વર્ષ પૂર્વે પ્રકાશિત આ પુસ્તક જીર્ણ તથા અલભ્ય થવાથી સકલ સંઘને લાભ મળે તે માટે અમે આને પુનઃ પ્રકાશિત કરીએ છીએ. આ પુસ્તકને ફરીથી નવેસરથી જ કંપોઝ વગેરે કરીને પૂ. મુનિરાજ શ્રી મહાબોધિવિજયજીએ સંપાદન કરી આપેલ છે. આ પ્રસંગે આ પુસ્તકના લેખક પૂ. જ્ઞાનવિજયજી મ. તથા પુનઃ સંપાદક પૂ. મહાબોધિવિજયજી મ. તથા પૂર્વ પ્રકાશક વગેરે સર્વનો અમે અંતઃકરણપૂર્વક ઉપકાર માનીએ છીએ.

પ્રસ્તુત પ્રકાશનનો સકલ સંઘમાં સુચારુ પ્રચાર થાય અને એના દ્વારા સૌ કોઈ તીર્થોની માહિતી મેળવી, તીર્થો તથા તીર્થપતિ પર અત્યંત બહુમાનવાળા થઈ જીવનને સફળ કરે એજ અંતરેચ્છા.

લિ.

શ્રી જિનશાસન આરાધના ટ્રસ્ટ

૧. ચંદ્રકુમાર બાબુભાઈ જરીવાલા	૨. લલિતકુમાર રતનચંદ કોઠારી
૩. નવિનચંદ્ર ભગવાનદાસ શાહ	૪. પુંડરીકભાઈ અંબાલાલ શાહ

તારે તે તીરથ

– મુનિ મહાબોધિ વિજય

શાસ્ત્રમાં તીર્થ શબ્દની વ્યાખ્યા કરી છે... જે તારે તે તીર્થ. બીજી એક વ્યાખ્યા એવી પણ છે જેના વડે સંસાર સમુદ્ર તરી જવાય તેનું નામ તીર્થ. ગુજરાતી કવિઓ પણ 'તીર્થોની યાત્રા કરતા આતમ પાવન થાય' એમ કહી તીર્થોની તારકતાનું જ વર્ણન કરે છે.

આજે તીર્થો ઘણા વધ્યા છે, અને તીર્થયાત્રાર્થે છ'રી પાલકસંઘો તેમજ યાત્રાપ્રવાસો પણ ઘણા નીકળે છે; પણ અફસોસ એ વાતનો છે... આટલા બધા તીર્થો અને તીર્થયાત્રાઓ વધવા છતાં તારક તીર્થો અને તીર્થકર દેવાધિદેવ પ્રત્યેના ભક્તિભાવમાં જોઈએ તેવો વધારો થયો નથી. હા, તીર્થયાત્રામાં ઝડપ જરૂરથી વધી છે. એકજ દિવસમાં આજના યાત્રિકો દશ-દશ તીર્થોની યાત્રા કરે છે.

સવારથી સાંજ સુધીમાં દશ તીર્થોની યાત્રા કરીને ઘરે આવેલાને પૂછીએ કે તમે કયા તીર્થોના દર્શન કર્યા અને તે તમામ તીર્થોમાં મૂળનાયક ભગવાન કયા બીરાજમાન હતા ? ત્યારે માથું ખંજવાળીને કહેશે કે 'સાલુ ઈતો બહુ ખબર નથી.' કદાચ બોલશે તો એક તીર્થમાં બીજા તીર્થના મૂળનાયકનું નામ કહી ગોટાળા કરશે.

આમ થવાનું કારણ શું હશે ? આવા નયનરમ્ય તીર્થો અને તેમાં બીરાજમાન રમણીય જિનપ્રતિમાજીઓના દર્શન કર્યા પછી આત્માને એ તીર્થો અને તીર્થકરભગવંતો પ્રત્યે પ્રેમ કેમ જાગતો નહિ હોય ?

અનેક કારણો આમાં હોઈ શકે. એમાંથી મને એક કારણ આ પણ લાગે છે - જોઈએ તેટલી તે તીર્થોના ઇતિહાસની જાણકારીનો અભાવ. તે તે તીર્થોનો પરિચય જાણવા મળે તો તે તીર્થો અને તારક દેવાધિદેવ પ્રત્યે પ્રેમ જાગ્યા વિના ન રહે. એક નિયમ છે - 'પરિચય વિના પ્રેમ કદી જામતો નથી.' પરિચય વિનાનો પ્રેમ કાંતો ઉપલકીયો હોય, કાંતો અધકચરો હોય. ઉભરાની જેમ તેને ઉભરતાય વાર નહિ અને શમી જતાય વાર નહિ.

તીર્થયાત્રા કરવા જતા આજના યાત્રિકોને બાવન પત્તાની કેટ, કેસેટ થી માંડીને દાઢી કરવાના સામાન સુધીની ઝીણામાં ઝીણી વસ્તુઓ લેવાનું યાદ આવે છે, પણ તારક તીર્થોનો પરિચય દર્શાવતી નાની બુકલેટ ભેગી રાખવાનું એને સૂઝતુંય નથી.

પ્રત્યેક તીર્થોની સ્થાપના પાછળ તેનો આગવો ઇતિહાસ હોય છે. સદ્ભાગ્યે આજે ઘણાખરા તીર્થોનો ઓછો-વધતો ઇતિહાસ પ્રાપ્ત થાય છે. તીર્થની સ્થાપના કોણે કરી ? કયા કારણે કરી ? કઈ સાલમાં કરી ? કયા ગુરુભગવંતની નિશ્રા અને પ્રેરણાથી કરી ? કેટલું દ્રવ્ય ખર્ચાણું ? કેટલી પ્રતિમાઓ પધરાવવામાં આવી? મોગલયુગમાં તીર્થોનો ધ્વંસ જૈનાચાર્યો અને જૈન સંઘોએ ભેગા મળી કેવી રીતે અટકાવ્યો ? વગેરે વગેરે અનેક માહિતીઓ ઇતિહાસ દ્વારા પ્રાપ્ત થાય છે. આમ તીર્થોનો ઇતિહાસ જાણ્યા પછી તે તીર્થોના દર્શન કરતી વખતે દીલમાં તે તીર્થો પ્રત્યે અહોભાવ જાગ્યા વિના ન રહે.

આજથી લગભગ ૭૦ વર્ષ પૂર્વે ઇતિહાસવિદ્ મૂનિશ્રી જ્ઞાનવિજયજીએ પરિશ્રમ ઉઠાવી પ્રસ્તુત 'જૈન તીર્થોનો ઇતિહાસ' પુસ્તકનું આલેખન કર્યું છે. જેમાં તે સમયના પ્રસિધ્ધ અને કેટલાક અપ્રસિદ્ધ એમ ૩૭ તીર્થોનો પ્રાપ્ત ઇતિહાસ સમાવવામાં આવ્યો છે. મુખ્યતયા આ પુસ્તકમાં તે તે તીર્થોની સ્થાપના કઈ રીતે

થઈ ? કઈ કઈ સાલના શિલાલેખો અને પ્રતિમા લેખો સાંપડે છે ? પ્રભુજીના પ્રભાવે ભૂતકાળમાં કયા કયા ચમત્કારો થયા અને વર્તમાનમાં આ તીર્થસ્થાનો કયાં છે ? વગેરે માહિતીઓ આપવામાં આવી છે. જેમાંની કેટલીક માહિતીઓ અપ્રસિધ્ધ છે તો કેટલીક અલ્પપ્રસિદ્ધ છે. જેવી કે -

ગિરિરાજ ઉપર હીરાકુંડ બંધાવનાર હીરાબાઈએ ૯૯ વાર શ્રી શત્રુંજયનો સંઘ કઢાવેલ. (પૂર્વ ૯૯ વાર શ્રીઋષભદેવ પ્રભુ શત્રુંજય ગિરિરાજ પર પધારેલા અને ઘણા ભાવિકોએ ૯૯ યાત્રા કરી છે તે સાંભળ્યું છે પણ ૯૯ વાર શ્રીશત્રુંજયનો સંઘ કઢાવ્યો હોય તેવો ખ્યાલ ઘણા ઓછાને હશે.)

ગિરિરાજ પર સવા-સોમાની ટુંક છે તેવું સાંભળ્યું છે પણ આ ટુંક શોધવા જઈએ તો ય ન મળે. તો આ ટુંક કયાં આવી ? જે ચૌમુખજીની ટુંક છે તેજ સવાસોમાની ટુંક છે.

આવી અનેક માહિતીના ભંડારસમા આ પુસ્તકની જૂની ગુજરાતી ભાષા તેમજ જોડણીદોષોને લગભગ યથાવત્ રાખી કવચિત્ થયેલ હકીકતદોષને સુધારી લીધેલ છે. લગભગ અપ્રાપ્ય થયેલ આ પુસ્તિકા પુનઃ પ્રાપ્ય બને તે ભાવનાથી તેનું વૈરાગ્યદેશનાદક્ષ પૂજ્યપાદ પ્રગુરુદેવ શ્રીમદ્વિજય હેમચંદ્ર સૂરીશ્વરજી મહારાજપ્રેરિત શ્રી જિનશાસન આરાધના ટ્રસ્ટ દ્વારા પુનઃ પ્રકાશન કરાવવામાં આવ્યું છે. સંપાદનમાં કોઈ પણ ક્ષતિ રહી ગઈ હોય તો તેનું હાર્દિક મિચ્છામિ દુક્કંડં.

પ્રાન્તે...

તીર્થયાત્રાર્થે જતા યાત્રાળુઓને કેટલાક સૂચનો આપવાનું મન થઈ જાય છે.

૧. તીર્થસ્થળો એ આરાધનાના સ્થળો છે, હીલસ્ટેશનો નથી તેમ સમજીને ત્યાં રહેવું.
૨. તીર્થોમાં જુગાર ખેલવો નહિ.
૩. રાત્રિભોજન કરવું નહિ, તેમજ અભક્ષ્ય, કંદમૂળ અને આઈસક્રીમ - ઠંડા પીણા પીવા નહિ.

૪. ધૂમ્રપાન કરવું નહિ, વ્યસનોનો ત્યાગ કરવો.
૫. બ્રહ્મચર્ય પાલન કરવું.
૬. ટી. વી., સીનેમા જોવા નહિ. સીનેમાના ગીતો, કોમેન્ટ્રી આદિ રેડીયો / ટેપ-રેકોર્ડ પર સાંભળવા નહિ, તેવા સાધનો સાથે લઈ જવા નહિ.
૭. પ્રભુપૂજા અવશ્ય કરવી.

ઉપરોક્ત સૂચનોથી વિપરીત રીતે વર્તવાથી તીર્થની આશાતના થાય છે. 'તીર્થની આશાતના નવિ કરીએ' જેવી લોકપ્રસિદ્ધ પૂજાની પંક્તિ પણ આશાતના ટાળવાનું સૂચવે છે. તીર્થની પૂજાથી જેમ ઉત્કૃષ્ટ કોટીનું પુણ્ય બંધાય છે તેમ આશાતનાથી ઉત્કૃષ્ટ કક્ષાનું પાપ પણ બંધાય છે. એક ઠેકાણે કહ્યું છે -

અન્યસ્થાને કૃતં પાપં તીર્થસ્થાને વિનશ્યતિ ।
તીર્થસ્થાને કૃતં પાપં વજ્રલેપો ભવિષ્યતિ ॥

સંસારમાં કરેલા પાપો તીર્થસ્થાનો-ધર્મસ્થાનોમાં જવાથી નાશ પામે છે, જ્યારે તીર્થસ્થાનોમાં કરેલા પાપ વજ્રના લેપની જેમ મજબૂત થઈ જાય છે એટલે કે એ ઉત્કૃષ્ટ કક્ષાના પાપો દ્વારા બંધાયેલા કર્મો જીવને ભોગવ્યા વગર છૂટકારો નથી.

આમ ઉપરોક્ત સૂચનો તેમજ બીજી પણ જ્ઞાત - અજ્ઞાત આશાતનાઓ ટાળીને સહુ તીર્થયાત્રિકો તીર્થસ્થાનોમાં તારક દેવાધિદેવની ભક્તિ દ્વારા પરમપદને પ્રાપ્ત કરે એવી શુભભાવના.

૨૦૫૦, ભાયંદર (વેસ્ટ)

શ્રીસ્તી તા. ૫-૨-૧૯૯૪

દ્રવ્યસહાયક

પ્રસ્તુત પ્રકાશનમાં નીચેના સંઘો તથા પુણ્યાત્માઓએ લાભ લીધેલ છે, જેની હાર્દિક અનુમોદના કરીએ છીએ.

૧. શ્રી જૈન મિત્ર મંડળ - પાલનપુર	રૂ. ૫૦૦૦=૦૦
૨. શ્રી જૈન શ્વે. મૂર્તિપૂજક સંઘ - માલેગામ
(પ. પૂ. મુનિરાજશ્રી નયભદ્રવિ. મ. ના ઉપદેશથી)	રૂ. ૫૦૦૦=૦૦
૩. શ્રી સુવિધિનાથ જૈન સંઘ - રાણીબેતુર	રૂ. ૨૫૦૦=૦૦
૪. શ્રી ઝવેરચંદ પ્રતાપચંદ સુપાર્શ્વનાથ જૈન ઉપાશ્રય ટ્રસ્ટ	રૂ. ૩૦૦૦=૦૦
૫. દેવીબેન ચુનીલાલ	રૂ. ૧૦૦૦=૦૦
૬. કાંતાબેન જામનગરવાળા	રૂ. ૧૦૦૦=૦૦
૭. સુશીલાબેન કાંતિલાલ	રૂ. ૧૦૦૦=૦૦

વંદના...

વંદના...

વંદના...

દિવ્યકૃપા:

પૂજ્યપાદ સુવિશાલ ગચ્છનિર્માતા સિદ્ધાંતમહોદધિ
સ્વ. આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજય પ્રેમસૂરીશ્વરજી મહારાજા તથા
પૂજ્યપાદ વર્ધમાનતપોનિધિ, ગચ્છાધિપતિ, પ્રવચનમર્મપ્રકાશક
આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજય ભુવનભાનુસૂરીશ્વરજી મહારાજા તથા
પૂજ્યપાદ સંયમૈકનિધિ પન્થાસપ્રવર પદ્મવિજયજી ગણિવર્ય

શુભાશીષ:

પૂજ્યપાદ સિદ્ધાંતદિવાકર ગચ્છાધિપતિ
આચાર્યદેવ શ્રીમદ્વિજય જયઘોષસૂરીશ્વરજી મ. સા.

પ્રેરણાદાતા:

વૈરાગ્યદેશનાદક્ષ પૂજ્યપાદ
આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજય હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મ. સા.

શ્રુતભક્તિમાં કાયમી સહયોગી

શ્રુતસમુદ્ધારક

૧. શ્રાદ્ધવર્યા ભાણબાઈ નાનજી ગડા મુંબઈ. (પૂજ્યપાદ ગચ્છાધિપતિ સ્વ. આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજય ભુવનભાનુસૂરીશ્વરજી મ. સા. ના ઉપદેશથી)
૨. શેઠ આણંદજી કલ્યાણજી પેઢી. અમદાવાદ.
૩. શાંતિનગર શ્વે. મૂર્તિ જૈન સંઘ. અમદાવાદ (પૂજ્યપાદ તપસ્વીરત્ન આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજય હિમાંશુસૂરીશ્વરજી મ. સા. તથા સરળસ્વભાવી પૂજ્યપાદ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજય નરરત્નસૂરીશ્વર મ. સા. ની પ્રેરણાથી)
૪. શ્રી લાવણ્ય સોસાયટી શ્વે. મૂર્તિ. જૈન સંઘ. અમદાવાદ (પૂજ્યપાદ પન્યાસજી શ્રી કુલચંદ્રવિ. મ. ના ઉપદેશથી)
૫. શ્રી શ્વેતામ્બર મૂર્તિ તપગચ્છીય જૈન પૌષ્ઠશાળા ટ્રસ્ટ દાદર. મુંબઈ
૬. શ્રાદ્ધવર્યા નયનબાળા બાબુભાઈ સી. જરીવાળા પરિવાર હા. ચંદ્રકુમાર-મનીષ-કલ્પેશ વગેરે (પૂજ્ય કલ્યાણબોધિવિજય મ. ના ઉપદેશથી)
૭. શ્રાદ્ધવર્યા કેસરબેન રતનચંદ કોઠારી હા. લલિતભાઈ (પૂજ્યપાદ ગચ્છાધિપતિ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજય જયધોષસૂરીશ્વરજી મ. સા. ના ઉપદેશથી)
૮. શ્રી દેવકરણ મૂલજીભાઈ જૈન દેરાસર પેઢી (મલાડ-ઈસ્ટ)
૯. શ્રી મુલુંડ શ્વે. મૂર્તિ જૈન સંઘ. મુલુંડ.
૧૦. શ્રીપાળનગર જૈન શ્વે. મૂર્તિ. દેરાસર ટ્રસ્ટ વાલકેશ્વર. મુંબઈ

(પ. પૂ. ગચ્છાધિપતિ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજય રામચંદ્રસૂરીશ્વરજી મ. સા. ના ઉપકારની સ્મૃતિ નિમિત્તે પ. પૂ. આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજય મિત્રાનંદ સૂરીશ્વજી મ. સા. ની પ્રેરણાથી)

શ્રુતોદ્ધારક

૧. શ્રી લક્ષ્મીવર્ધક જૈન સંઘ પાલડી અમદાવાદ (મુનિશ્રી નિપુણચંદ્રવિજયજી મ. ની પ્રેરણાથી)
૨. શ્રી જૈન શ્વે. મૂર્તિ સંઘ સાયન મુંબઈ
૩. શ્રી પાર્શ્વનાથ શ્વે. મૂ. જૈન સંઘ સંઘાણી એસ્ટેટ ઘાટકોપર, મુંબઈ
૪. શ્રી નડિયાદ શ્વે. મૂ. જૈન સંઘ (તપસ્વીરત્ન મુનિ શ્રીવરબોધિવિજયજીની પ્રેરણાથી)

શ્રુતભક્ત

૧. બી. સી જરીવાળા ચેરીટેબલ ટ્રસ્ટ. વડોદરા (પૂ. સંયમબોધિવિજય મ. ની પ્રેરણાથી)
૨. શ્રી સુમતિનાથ શ્વે. મૂ જૈન સંઘ મેમનગર અમદાવાદ (પૂ. ધર્મરક્ષિત વિ મ. તથા પૂ. હેમદર્શન વિ. મ. ની પ્રેરણાથી)
૩. શ્રી બાપુનગર શ્વે. મૂર્તિ જૈન સંઘ (પૂ. અક્ષયબોધિવિજયજી તથા પૂ. મહાબોધિ વિ. મ. ની પ્રેરણાથી)
૪. શ્રી મુનિસુવ્રત સ્વામી જૈન શ્વે. મંદિર ટ્રસ્ટ (કોલ્હાપુર)
૫. સ્વ. શ્રાદ્ધવર્ચ સુંદરલાલ દલપતભાઈ ઝવેરીના સ્મરણાર્થે હા. જાસુદબેન પુનમચંદ-જસવંત વગેરે
૬. માતુશ્રી રતનબેન વેલજી ગાલા ચેરીટેબલ ટ્રસ્ટ (મુલુંડ) (પૂ. રત્નબોધિ વિ. મ. ની દીક્ષાની અનુમોદનાર્થે)
૭. શ્રી બોરીવલી જૈન શ્વે. મૂર્તિ તપગચ્છ સંઘ (પૂ. મુનિરાજશ્રી અપરાજિત વિ. મ. ની પ્રેરણાથી)
૮. શ્રી મુલુંડ તપગચ્છના આરાધકભાઈઓ તથા ધોધારી વિશા શ્રીમાળી આરાધક ભાઈઓ.

अनुक्रमशिका

नं.	तीर्थ	पाना नं.	नं.	तीर्थ	पाना नं.
१.	शत्रुंजय	२	२०.	शकुनिका विहार	४४
२.	गीरनार	१५	२१.	कावी	४५
३.	आधु	२२	२२.	गंधार	४६
४.	सम्भेतशीपर	२७	२३.	भद्रेश्वर	४६
५.	अष्टापद	२८	२४.	सुथरी	४७
६.	पावापुरी	२८	२५.	अजारापार्श्वनाथ	४८
७.	यंपापुरी	२८	२६.	अंतरीक्ष	५२
८.	केसरीया	२८	२७.	कुल्यपाक	५४
९.	आरासण (कुंभारीया)	३०	२८.	अवंतिपार्श्वनाथ	५५
१०.	शंभेश्वर पार्श्वनाथ	३२	२९.	इलोधि	५५
११.	तारंगाळ	३४	३०.	नाडुलाई	५६
१२.	जोलीका विहार	३५	३१.	राणकपुर	५८
१३.	भोयशी	३५	३२.	करडडा	५९
१४.	पानसर	३६	३३.	कापरडा पार्श्वनाथ	६०
१५.	सेरिसा	३६	३४.	भोपावर	६०
१६.	वामज	३८	३५.	भारवाडनुं जुरापक्षी	६१
१७.	भीलडीया	३९	३६.	नवपंडा पार्श्वनाथ-घोघा	६२
१८.	पंभात	४०	३७.	सिद्धपुर	६३
१९.	अश्रावभोध	४२			

શ્રી જૈન તીર્થોનો ઇતિહાસ

જે જે સ્થાનોમાં પવિત્ર ક્રિયાઓએ અસ્તિત્વ ભોગવ્યું હોય છે તે તે સ્થાનો નિરંતર નિર્મળ-શુદ્ધ રજકણોથી પરિપૂર્ણ હોય છે. આવા સ્થાનોની નિર્મળતા એટલી બધી બળવાન હોય છે કે, ત્યાં આવનાર હરકોઈ પાપી પ્રાણી ઉપર તેની સચોટ અસર થઈ તે પ્રાણીની અશુદ્ધતાની વિચારમાળાનો સદંતર નાશ થાય છે - અર્થાત્ તેની હરકોઈ જીવપર સુંદર ચારિત્રની છાપ પડે છે. આ પવિત્ર સ્થાનની યાદીને માટે ત્યાં કોઈપણ જાતનાં સ્મારક ચિન્હો હોય છે. જે સ્મારકો ઘણીજ પવિત્રતાના સંસર્ગથી “તીર્થ” એ સંજ્ઞાને પામે છે. અર્થાત્ તીર્થ સ્વરૂપ ગણાય છે. વ્યાકરણના નિયમોથી તો “તારયતીતિ તીર્થ” “તારે તે તીર્થ” આ પ્રમાણે તીર્થની વ્યુત્પત્તિ કરાય છે જેનું ઉપરના કથનમાં અનુસંધાન છે.

આ રીતનાં પવિત્ર સ્થાનો તરીકે પાવાપુરી, ચંપાપુરી, શત્રુંજય, રાજગ્રહી, અયોધ્યા આદિ સ્થાનો સિવાય, કેટલાક દૈવી આકર્ષણ શક્તિથી જન્મતાને પવિત્રતામાં જોડનાર સ્થાનો અને વિશિષ્ટ પુરૂષોએ પાપની શુદ્ધિ માટે કરેલ જગજાહેર યાદીઓ ઉપરાંત કેટલીક ભક્તિથી અપાયેલ ભૂમિકાઓ પણ તીર્થ તરીકે ઓળખાય છે. જેમાં અંતરીક્ષ, નવખંડા, તારંગા, આબુ, રાણકપુર વિગેરેનો સમાવેશ થાય છે. આવા જૈનોના પવિત્ર તીર્થો અનેક છે. જેનો શીલાલેખો સહિતનો સમસ્ત ઇતિહાસ લેતાં તો એક મધ્યમ કદનું પુસ્તકજ તૈયાર થઈ જાય પણ અહીં તો તેમાંથી કેટલાંક પ્રસિદ્ધ સ્થાનોનો માત્ર ઇતિહાસજ સાલની યાદગીરી સાથે સંક્ષેપમાં લખવા પ્રયત્ન કરેલ છે. નીચે વર્ણવેલા ઘણાક સ્થળો અત્યારે પણ તીર્થભૂમિકા તરીકે આખાદી ભોગવી રહેલાં છે. જેમાં, શત્રુંજય, ગીરનાર, આબુ, સમેતશિખર અને અષ્ટાપદ મુખ્ય ગણાય છે.

શત્રુંજય

આ તીર્થ જૈન તીર્થ તરીકે સૃષ્ટીની સપાટી પર પ્રસિદ્ધીને પામેલુ છે. આ તીર્થ ક્યારે સ્થપાયું તેને માટે આદિ કાળ શોધી શકાતો નથી. જેમ હિંદુસ્તાનનો સર્વ પ્રદેશ, સુવર્ણ ભૂમિની માલીકી ધરાવે છે, તેમ આ તીર્થ સર્વ તીર્થોમાં મુગુટની સમાનતાને ધારણ કરે છે. તેમજ આ તીર્થ દરેક બાજુથી પવિત્રતાને પોષી રહ્યું છે. તેનો એક પણ ભાગ એવો નથી કે જે સ્થાનમાં અનેક આત્માઓએ સ્વાત્મદશા પ્રગટ કરી ન હોય.

કાઠીઆવાડમાં ભાવનગરથી ૧૬ ગાઉ અને સોનગઢથી નવ ગાઉ દૂર પાલીતાણા નામે ગામ છે. આ નગર પ્રથમ પાદલીપસૂરિના સમયમાં વસાવેલ છે. તેથી તેનું નામ પાદલીપપુર હતું. ત્યાર પછી ભાષાના સંસર્ગમાં રૂપાન્તર પામી હાલ “પાલીતાણા” એ નામથી વિશ્વમાં વિખ્યાતીને પામેલ છે.

પાલીતાણાથી એક માઈલ દૂર જતાં શત્રુંજયપર્વતની તળેટી આવે છે. જ્યાં મૂર્ષીદાબાદવાળા રાયબહાદૂર ધનપતસિંહજીયે સંવત્ ૧૯૪૯ મહાસુદી ૧૦ને શુક્રવારને દીવસે તૈયાર કરેલ વિશાલ જીનાલય મનોહરતાને પોષી રહેલું છે. આ જીનાલય પાસે થઈને પહાડ ઉપર ચડવાનો રસ્તો પસાર થાય છે. શત્રુંજયના મુખ્ય શીખરની ઉંચાઈ ૧૯૭૭ ફીટની છે, તેની ઉપર આલેશાન મંદીરોથી, જગજગાયમાન નવટુંકોની ગોઠવણી શોભી રહી છે.

પહેલી ટુંકમાં રાયણ વૃક્ષનું સ્થાન બહુ પ્રાચીન છે. આ સ્થાનમાં વિશ્વપિતા, આદિપુરુષ પ્રથમ તીર્થંકર આદિનાથ પ્રભુ ઘણીવાર આવેલ છે. જેથી તેની પાદુકાનું સ્થાન તે પ્રાચીન રાયણ નીચે છે. અને તેની પાસે એક ભવ્યમંદીર બાંધવામાં આવેલ છે. ભરત ચક્રવર્તીયે પ્રથમ સંઘ કાઢીને આવ્યા ત્યારે આ તીર્થમાં ઉપરોક્ત મંદીરના સ્થાને પ્રથમ જીનમંદીર બંધાવ્યું હતું તે અવસરે સૌરાષ્ટ્રમાં શક્તિસિંહ રાજા હતો. શક્તિસિંહે ભરતરાજાની સારી બરદાસ કરી હતી તેથી ભરત ચક્રવર્તીયે શત્રુંજયની તલેટીમાં આનંદપુર (વડગામ) વસાવીને

“સૌરાષ્ટ્ર દેશ પૂજામાં સમર્પણ કર્યો હતો” અને ત્યારથી સૌરાષ્ટ્ર પણ દેવદેશ તરીકે વિશ્વમાં વિખ્યાતી પામ્યો. ભરત રાજા પછી મુખ્ય મંદીરના અનેક વખત જીર્ણોદ્ધાર થયેલ છે. અને વિક્રમાબ્દ સુધીમાં બાર મોટા જીર્ણોદ્ધાર (મંદીર તોડી નવું મંદીર બંધાવવાની ક્રિયાઓ રૂપ) થયાછે. જેમાંના છેલા જીર્ણોદ્ધાર રામચંદ્ર અને પાંડવના હતા. આ અરસામાં આ તીર્થપર બાહુબલી, નમી, વિનયી, ચર્યા આદિ ૬૪ બ્હેનો, દ્રાવીડ, વારીખીલ, શાંતિનાથપ્રભુના પુત્ર ચક્રાચુધના સ્નેહી, કચ્છ મહાકચ્છના વંશજો જટાધારીઓ, પુંડરીકસ્વામી, સાગરમુની, ભરતમુની, આદિત્ય યશા, સોમયશા, નારદ, વસુદેવપત્ની વિગેરે અનંતા પુરૂષો ને સ્ત્રીઓ મોક્ષપદ પામ્યા છે. તેમજ અજીતનાથ અને શાંતિનાથ પ્રભુએ ચોમાસુ કર્યું હતું એટલે ઉત્તરોત્તર આ તીર્થમાં અનેક શુભ પ્રવૃત્તિઓએ નટવૃત્તિ જમાવી હતી.

વિક્રમાદિત્યનો સમકાલીન કાંપીલ્યપુરનો ભાવડ નામે નિર્ધનવણિક રહેતો. જેણે તપન અને વિક્રમાદિત્યની પ્રસન્નતાથી મધુમતિ (મહુવા) નગરી પ્રાપ્ત કરી તેમજ તેને ભાવલા નામે સ્ત્રીથી ત્રણ પુત્ર સાંપડયાં. પ્રથમના બે બાલકો બાલ્યકાલમાં મૃત્યુ પામ્યા હતા. કિન્તુ તૃતીય પુત્રરત્ન જાવડ દીર્ઘાયુષી હતો. જાવડે ઘેટી (હાલ પાલીતાણેથી બે ગાઉ છે) ના શુરવણિકની પુત્રી સુશીલા સાથે સંસારચક્રની ગાંઠ બાંધી હતી. ત્યારપછી દેવવશાત્ મધુમતિ પર પાણી ફરી વળ્યું જેથી જાવડને મોગલના અનાર્ય પ્રદેશમાં જવાની ફરજ પડી. આ અરસામાં મોગલપ્રદેશના તક્ષશીલા (ગીજની) ને વિષે જાવડને ગુરૂદેવનો સમાગમ થયો. અને તે આચાર્યના ઉપદેશથી જાવડ જાણી શક્યો કે પોતાના હાથેજ શત્રુંજયતીર્થનો ઉદ્ધાર થશે. તેમ જાણીને ગીજનીના છત્રપતિ જગમલ્લની અનુજ્ઞા લઈને ધર્મચક્રની પ્રતિમા લાવીને પોતાના કુટુંબ સાથે આવી મધુમતિમાં નિવાસસ્થાન લીધું. સદ્ભાગ્યના યોગે ચતુર્દશપૂર્વધારી વજ્રસ્વામી તથા પોતાના ગુમ થયેલા લક્ષ્મીના વહાણો પણ તેજ દિવસે મધુમતિમાં આવી પહોંચ્યા. ત્યારપછી પ્રભુ વજ્રસ્વામીના અમુલ્ય ઉપદેશથી શત્રુંજયનો સંઘ કાઠી-નવીન કપર્દીયક્ષની સહાયથી સંવત ૧૦૮ માં જાવડશાહે શત્રુંજયનો તેરમો ઉદ્ધાર કરાવ્યો. સંઘપતિ જાવડશાહ અને સુશીલા (જયમતિ) આ બંને પુણ્યાત્માઓ શુદ્ધધ્યાનથી શત્રુંજય ઉપરજ પુદ્ગલથી મુક્ત થઈ ચોથા

દેવલોક ગયા. ત્યારપછી જાવડનો આત્મજ જાંજણ સંઘને રૈવતકાયલની યાત્રા કરાવીને સંઘ સહિત પોતાના નિવાસસ્થાને પહોંચ્યો.

ગુર્જરપતિ કુમારપાલે સોરાષ્ટ્રપતિ સુંબર (સમરશી) ને શીક્ષા કરવા માટે વઢવાણમાં સૈન્ય એકઠું કરી મુત્સદી પ્રૌઢ મંત્રી ઉદાયનને સોરાષ્ટ્રમાં મોકલ્યો. ઉદાયન પણ સામંતોને વઢવાણમાં મળીને શત્રુંજય પર્વતની યાત્રા કરવા પાલીતાણા ગયો આ વખતે અહીં પર્વત ઉપર મુળ જનપ્રાસાદ લાકડાનો હતો. તે વખતે તે જુનો થઈ જવાથી ઉદાયનને લાગ્યું કે ઉદરો દીવાની સળગતી વાટ લઈ આમ તેમ ધુમ્યા કરે છે આથી આ કાષ્ટ મંદીરનો નાશ થતાં વાર-લાગશે નહીં, હું શક્તિમાન હોવા છતાં આ જોખમને જેમનું તેમ કાયમ રાખવું તે મને ઉચિત નથી. આ પ્રમાણે વિકલ્પ થવાથી ઉદાયન મંત્રીએ પ્રતિજ્ઞા કરી કે અહીં પાષાણનું જનચૈત્ય ન થાય ત્યાં સુધી હું બ્રહ્મચારી રહીશ, એકવાર જમીશ, ભુમિપર શયન કરીશ અને તંબોળનો ત્યાગ કરીશ. ત્યારપછી તે વઢવાણમાં આવી સૈન્યને મળ્યો અને સમરશી સાથે યુદ્ધ કર્યું. રિપુના બાણ પ્રહારથી જર્જરીત થવા છતાં તેણે સમરશીને માર્યો પણ એક દિવસે વાગેલા બાણોની અસહ્ય પીડા થવાથી મુર્છીત થઈ પડ્યો. શીતલ ઉપચારથી મુર્છા પાછી ઉતરી જતાં તેણે પોતાનું મૃત્યુ પાસે જાણી “વાગ્ભટ્ટ શત્રુંજય ઉપર પાષાણ ચૈત્ય બનાવે, આમ્રભટ્ટ ભરૂચમાં મંદિર બંધાવે અને ગીરનારના નવા પગથીયા થાય.” ઈત્યાદિ પોતાની અભિલાષા પોતાના પુત્રોને પહોંચાડવાનું કામ સામંતોને સોંપ્યું અને સમાધિપુર્વક ત્યાં મૃત્યુ પામ્યો. પછી વાગ્ભટ્ટ મંત્રીએ ચૈત્યનો સમારંભ કર્યો. ભમતીવાલું ચૈત્ય કરાવવાથી વંશવૃદ્ધિ થાય છે એવો શીલ્પગ્રંથનો નિયમ હોવાથી સલાટોએ બે વર્ષે ભમતીવાલું ચૈત્ય પુરૂ કર્યું, પણ પવનરોધ થવાથી ભમતિમાં ફાટ પડી આથી વાગ્ભટ્ટ મંત્રીએ અખેદપણે “કોનો વંશ સ્થીર છે” “એતો અનેક ભવોમાં કર્યો છે” ઈત્યાદિ વચનથી વંશવિષે નિસ્પૃહતા બતાવીને ફરીવાર ભમતિપૂરાવી દઈને ભમતિ વિનાની સજ્જડ પથરની મજબુત દીવાલ કરાવી. આ કાર્ય ત્રીશ વર્ષે પુરૂ થયું અને કલિકાલ સર્વજ્ઞ શ્રીમદ્ હેમચંદ્રસૂરીશ્વર આદિ પ્રભાવક પુરૂષોની સમક્ષ સંવત્ ૧૨૧૧ (૧૨૧૩) માં આ મંદિરમાં આદિનાથ પરમાત્માની પ્રતિમાની સ્થાપના કરી. આ ઉદ્ધાર વિધાનમાં

૨,૯૭,૦૦૦૦૦ બે કોડ સત્તાણુ લાખ નાણકનો (તે વખતનું ચલણી નાણું) ખર્ચ થયો હતો. અને વાગભટ્ટે શત્રુંજયની તળેટીમાં પાર્શ્વનાથના મંદીરથી શોભતું વાહડપુર નગર વસાવ્યું તથા દેવપૂજામાં ૨૪ ગામ સર્મપણ કર્યાં. આ પ્રમાણે ચૌદમો ઉદ્ધાર વાગભટ્ટ મંત્રીએ કરાવ્યો. ત્યાર પછી મુસલમાની યુગમાં મુળનાયક ઋષભદેવ ભગવાનની પ્રતિમા સંતાડી દેવામાં આવી હતી. આ સમકાલીનમાં પાટણ નિવાસી સમરાસારંગે નવ લાખ ટકા વ્યય કરી નવલાખ બંધીવાનોને છોડાવ્યા હતા. તેથી સમરાસાની પ્રતિષ્ઠા બાદશાહ પાસે સારી જામી હતી. બાદશાહ તે સમરાસાને મામો (કાકો) કહી બોલાવતા હતા. અનુકુલતા પ્રાપ્ત થયે છતે સંવત્ ૧૩૭૧ (ઈસ-૧૩૧૪) માં રત્નાકરસૂરિના ઉપદેશથી સમરાસારંગ (OFJ.R.H.R.G.E.S.S.) ઓસવાલે અહીં પંદરમો ઉદ્ધાર કરાવ્યો. શ્રી રત્નાકર સૂરીયે પરિશ્રદના પ્રાયશ્ચિત્તમાં અહીં શ્રેયઃશ્રિયાં એ શ્લોકથી રત્નાકર પચ્ચીસી બનાવી. ત્યાર પછી સં. ૧૪૬૨ માં ગીજનીનો બાદશાહ આવ્યાથી સમરાસાયે પ્રતિષ્ઠિત કરેલ જનબિંબને ત્રણ પોહોર સુધી ચક્કેસરીયે ગુમ કરેલ હતું વલી વિક્રમની સોલમી સદીમાં આ મંદીરનો ઉદ્ધાર કરવાની જરૂર પડી. આ વખતે પાલીતાણાના રાજ્યની માલીકી કુંભાજનો પુત્ર સમરસિંહ તેનો પૌત્ર રાજમલના પુત્ર રતનસિંહને હસ્તગત હતી.^૧ ત્યારે વિનયમંડન પાઠકના ઉપદેશથી અને આનંદવિમલસૂરિના હાથે સં. ૧૫૮૭ ના વૈશાખ વદી છટ્ટને દિવસે ઓસવંશી કોઠારી તોલાશાહના પુત્ર ચિત્તોડના પ્રધાન કરમાશાહે નવું જનબીંબ સ્થાપી સોલમો જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો હતો. જેના શીલાલેખનો તરજીમો આ પ્રમાણે છે.

“ગુજરાતના બાદશાહ બહાદુરશાહના અરસામાં સંવત ૧૫૮૨ (સન ૧૫૨૫) વર્ષે રાજ્યના દિવાન મુજાદખાનના આડત્યા દોશી કરમાશાહે આ મંદિરમાં બાંધકામ શરૂ કરેલ છે. આ કરમાશાહનો ઉદ્ધાર શત્રુંજયપર્વત (ચિત્રકોટ નારનોર ઉપર) ઉપર સોલમો છે”

૧. પાલીતાણાની ગાદી થોડા વર્ષે થયાંજ ત્યાં સ્થપાયેલ છે. તેપહેલાંતેરાજ્યનું ગાદીનગર ગારીયાધાર (ગીર્વાધાર પર્વતના આશ્રયવાલું-પર્વતના આધાર માટે સ્થપાયેલું) હતું.

આ ઉદ્ધાર પછી છઠ્ઠે વર્ષે (સં ૧૫૯૩-) અસુરોપદ્રવ થવાથી શ્વેતાંબર જૈનસંઘે જૈનામ્નાય પ્રમાણે દુધ ધારાથી પર્વતને સ્નાન કરાવ્યું હતું.

મૂળમંદિરની દ્વાર પાસેની ભીંતમા ચોડેલ અને શ્રી કમલવિજય વિબુધ શિષ્ય હેમવિજયજી (મહાકાવ્યકાર) એ લખેલ શીલાલેખથી જણાય છે કેકરમાશાહનું મંદિર જીર્ણ થતું જોઈ તેનો જગદ્ગુરૂ શ્રીવિજય હીરસૂરીશ્વરના ઉપદેશથી સોની તેજપાળે સંવત્ ૧૬૫૦માં જીર્ણોદ્ધાર કર્યો છે અને ત્યારથી આ મંદિરનું “નંદિવર્ધન વિહાર” એવું નામ પ્રસિદ્ધિ પામ્યું છે.

સંવત ૧૮૨૦ માં સંઘવી તારાયંદ દેવચંદ સુરતી વિગેરે તરફથી મુળનાયકના ભીંખને સ્થાને નવું જીન બિંબ સ્થાપવાને કેટલાક પ્રયત્નો આરંભાયા હતા પરંતુતેમાં નિષ્ફલતા પ્રાપ્ત થવાથી નવા આણેલ બિંબને “નવાઆદીશ્વર” તરીકે પાસેના વસ્તુપાળના મંદિરમાં સ્થાપેલ છે.

શત્રુંજય પર્વત ઉપર સર્વમાનનીય વસ્તુ આદીશ્વર ભગવાનની મૂર્તિ છે તેથી તેના અને આદીશ્વર ભગવાનના મુખ્ય મંદિરના સંબંધમાં જે જે ફેરફારો થયા છે તે સંબંધે સંક્ષેપ બીના માત્ર ઉપર જણાવેલ છે.

આ દરેક જીર્ણોદ્ધારોમાં આદિશ્વર ભગવાનનું મુળબીંબ પુંડરિકબિંબ અને રાયણ પગલા (આદીશ્વર પ્રભુના પગલા) અને યક્ષ યક્ષીણીની મૂર્તિઓ તદન નવાં સ્થપાય છે અને મંદીર તો નવું બંધાય છે અથવા પ્રાચીન મંદિર મજબુત હોય તો માત્ર તેનું સમારકામ કરવામાં આવે છે.

અત્યારે દ્રષ્ટિપથમાં આવતું મંદિર ચકવર્તિ કુમારપાળના સમયનું છે કેટલાએક કહેછે કે તેથીપણ વધારે પ્રાચીન છે પણ તે કુમારપાળના વખતનું હોય એમ બનવું વધારે સંભવિત છે અને ત્યારપછીના જીર્ણોદ્ધારમાં સમારકામ કરવાની જરૂર જોવાયેલ છે ગુજરેશ કુમારપાલે^૨ પણ મુલમંદિરનીપાસે એક સુંદર દેવાલય

૨. ગુજર મહારાજા કુમારપાળે હીંગળાજના હડા નીચે એક કુંડ બંધાવેલ છે જેનું નામ કુમારકુંડ-(કુંભારકુંડ) છે શત્રુંજયના ચડાવના ૧ ઈચ્છાકુંડ (સં. ૧૮૬૧) ૨ કુમારકુંડ (બારમી સદી) ૩ છાલાકુંડ (સં. ૧૮૭૭) ૪ હીરાકુંડ (સં. ૧૬૮૩) અને ૫ ભુખણકુંડ (ભુખણવાવ-રાણાવાવ સાથે સં. ૧૮૮૬) એ પાંચ કુંડ પૈકીમાં કુમારકુંડ પ્રાચીન છે.

બંધાવેલ છે જે અત્યારે “કુમારપાળનું મંદીર” એવા નામથી પ્રસિદ્ધ છે.

આદિશ્વર ભગવાનનું મંદિર સાતશતક જવા છતાં પોતાની મજબુતાઈને કાયમ સાચવી રહેલ છે તેમાં અત્યારે ઘોળી ૧૯૦ કાળી ૧૪ અને પીળી ૧૦ એમ એકંદરે ૨૧૪ મૂર્તિઓ છે અને બીજી ગોંબમાં છુટક સ્થાપેલી (૧૨૮+ ૪+ ૫) ૧૩૭ જીનપ્રતિમાઓ છે.

આદીશ્વર ભગવાનના મુખ્ય મંદિર સિવાય નાના મોટા સેંકડો દેવાલયો છે જે દરેકની એક સામટી ઓળખાણ માટે “આદીશ્વર ભગવાનની ટુંક” (રતનપોળ) એવું નામ પ્રચલિત છે.

આ પહેલી ટુંકના મંદિરોમાં બારીકિથી તપાસીયે તો ઘણા ખરા મંદિરો પુરાણા દેખાય છે અને ઘણી મૂર્તિઓ તો સંપ્રતિ રાજાના કાળની છે પરંતુ તેના પુરાવા માટેના કેટલાક શીલાલેખો તીર્થ સંરક્ષક વ્યવસ્થાની બેદરકારીથી નાશ પામ્યા હોય એમ માલુમ પડે છે. કેમકે મી. ક્વાથવેટે લીધેલ શીલાલેખ પણ અત્યારે મોજુદ હોય એમ લાગતું નથી. તેના ઉલ્લેખથી જણાય છે કે - કેશવજી નાયકની ટુંક પાસે(ઈ-સપેકટરી ઓફીસની નજીક) દોલાંખાડીની ઉત્તર ભીંતમાં વસ્તુપાલે શત્રુંજયના પગથીયા બંધાવ્યા^૩ ની યાદીનો પત્થર ખોડેલ હતો તે તથા સતરમી સદીના શીલાલેખો અત્યારે ક્યાં છે તે કહી શકાતું નથી.

વળી કેટલાક છુટક સ્થાનોમાં નકરાની પ્રથા પડી જવાથી આરસ ચોડવાની મોહકતામાં આધુનિક સ્થીતિના નવા મંદીરો તૈયાર કરતાં પુરાણીકળાના દ્રવ્યો

૩. કુમારપાળના કાળ સુધી હિંગળાજના હડા નીચે કુમારપાળે કુંડ બંધાવ્યો છે. આ કુમાર કુંડથી ઘોળી પરબ સુધીની પાજ બારમી સદીમાં બંધાયેલ છે જે મહામાત્ય વસ્તુપાળે બંધાવી હોય તેમજ જુની પાજનું સમારકામ કર્યું હોય એમ આ લેખથી સમજી શકાય છે અને ઘોળી પરબથી જયતલાટી સુધિની પાજ તો આશરે પોણોસો વર્ષ થયાંજ તૈયાર થયેલ છે. તે પહેલાં જયતલાટીથી સરસ્વતીની દેરીયે થઈ ઘોળી પરબ સુધિ પગદંડી જતી હતી.

ઘેટીની પાગનો રસ્તો પણ ચારસો વર્ષ પહેલા બંધાયો હોય એમ ત્યાં માર્ગમાં કોતરેલા અક્ષરો ઉપરથી સમજી શકાય છે.

મજબુત બાંધણી પરિકરો અને શીલાલેખો તોડી નાખેલ છે. આજરીતિના મરામતના ફેરફારને લીધે પ્રાચીન પુરાવાઓ છવાઈ ગયા હોય એમ બનવું શક્ય છે.

અત્યારે તો શીલાલેખોની અમોલી કિંમત સમજાય છે છતાં અહીંના પ્રાચીન લેખો જાળવવા અને તેને ચિરસ્થાયી કરવા તીર્થ સંરક્ષક કમીટિનું લક્ષ્ય ખેંચાયું નથી તે આશ્ચર્યજનક છે.

ઉપર પ્રમાણેની અડચણો હોવા છતાં કેટલીક યાદીયો આ પ્રમાણે મળી શકે છે.

વાઘેશ્વરની દેરી સં ૧૦૬૪ માં બંધાયેલ છે. ચક્રેશ્વરના મંદીરમાં ૧૫૮૭ નો લેખ છે.

ત્રીજી ભમતિમાં અષ્ટાપદના મંદિર પાસેના આદિનાથના મંદિરમાં સિંહાસન ઉપર સંવત ૧૩૧૮ ની સાલનો શીલાલેખ છે. આદિનાથ દેરીમાં ૧૩૭૦ નો પણ લેખ છે નંદિવર્ધન મંદીરની ડાબીબાજુની ભીંતમાં બહાર પાર્શ્વનાથની મૂર્તિ ઉપર સં. ૧૩૭૧નો શીલાલેખ છે.

જગતશેઠનું દેરાસર સન ૧૭૪૨ લગભગનું છે-એવું કહેવાય છે કે આ જગતશેઠના ઘરમાંથી ઈસ્વીસન ૧૭૪૨ના એપ્રિલમાં આરીસાના દિવાન મીરહતીબની મરાઠી ટુકડીએ આરકોર્ટ સીક્કાની બેકરોડની લુંટ કરી હતી. છતાં આ લુટની અસર તેને જરાપણ થઈ ન હતી. તેને કુટુંબમાં આશરે ૨૦૦૦ માણસો હતા. તે એક કોડ સરકારી દર્શની હુંડી સ્વીકારી શકતો હતો (સીરમુતાખરીન પુ. ૧ પૃષ્ઠ ૪૨૬ તથાભોલાનાથ ચંદ્ર ટાવેલ્સ ઓફ હિન્દુ)

નંદીવર્ધન ચૈત્યનો (વિદ્યમાન મુખ્ય મંદિર) રચના કાલ સંવત્ ૧૬૪૬ થી ૧૬૫૦ છે તેને બંધાવનાર ખંભાતી સોની તેજપાલ છે કરમણનો ઉદ્ધાર દેખી તેજપાલને નવું જનાલય બંધાવવાની ઈચ્છા થઈ હતી તેથી તેમણે અને તેના ચાર મિત્રોએ એકેક જન ચૈત્ય કરાવેલ છે. આ દરેક બીનાનો શ્રી કમલવિજય શિષ્ય હેમવિજયજીએ લખેલ શીલાલેખ પાસેની ભીંતમાં ચોડેલ છે. (જનરલ બોમ્બે રોયલ એશીયાટીક સોસાઈટી)

હાથીપોળ પાસેનો વિક્રમશી ભાવસારનો પાળીયો સત્તરમી સદીનો છે. આ બીનાની યાદી કવિશ્રીપાલે “વીક્રમશી યુપઈ” માં કરેલ છે વળી આ પાળીયાના ઈતિહાસથી “છીપાવશીની ટુંક” અને ભાવસારોનો ગાઢ સબંધ સમજી શકાય છે.

મુખ્ય મંદીર સામેનું પુંડરિક ગણધરનું^૪ મંદીર સંવત ૧૫૮૭ નું છે આ મંદિરનો કાલિયાવાડીના એક ગૃહસ્થે દશ વર્ષ થયા જીર્ણોદ્ધાર કરેલ છે.

એટલે મુખ્ય મંદિર પુંડરીકજી અને આદિનાથ ભગવાનની બેઠક ઉપર સંવત્ ૧૫૮૭નો શીલાલેખ છે.

મૂળ મંદિરની દક્ષિણ તરફની દેવકુલિકા ગંધારીયાનું ચોમુખનું મંદિર મૂળ મંદિરના ઈશાનખુણામાં આવેલી બે દેવકુલિકા ઉત્તરદ્વારની સામેની દિવાલની બાજુની દેવકુલિકામાં સંવત ૧૬૨૦ના વૈશાખ અને અશાઠમાસના શીલાલેખો છે. આ દરેકમાં વિજય દાનસૂરી તથા શ્રીહીરવિજય સૂરિશ્વરની પ્રતિ થયેલ છે આ સિવાય ૧૬૫૨ અને ૧૬૪૦ના શીલાલેખો પણ શ્રીહીરવિજયસૂરીશ્વરજીએ કરેલ પ્રતિષ્ઠાના છે. (એપીગ્રાફીઓ ઈન્ડિકા)

વિમલ વસહીમાં સંવત ૧૬૭૫નો વર્ધમાનશાહ તથા પદ્માશાહનો સં. ૧૬૮૩નો હીરા(હીરાકુંડ બાંધનાર તથા નવાણુંવાર શત્રુંજયનોસંઘ કાઢનાર) બાઈ અને સં. ૧૬૭૬નો શેઠ શિવજી ભણશાળીનો શિલાલેખ છે.

વસ્તુપાલ (નવા આદીશ્વર)ના મંદિરમાં રહેલ ઓસવાળ સમરાશાહ અને સમરશ્રીની મૂર્તિયુગલ ઉપર સંવત ૧૪૧૪ના વૈશાખ શુદ્ધ ૧૦ ગુરૂ અને પ્રતિષ્ઠાપક શ્રીદેવગુપ્તસૂરિનો ઉલ્લેખ છે અને તેની પાસેના ગોખમાં રહેલ યુગ્મમુર્તિ ઉપર સં ૧૪૧૪ના ચૈત્ર શુદ્ધ ૧૪ રવિવારનો ઉલ્લેખ છે (આ બીજા લેખનો કેટલોક ભાગ અસ્પષ્ટ છે જ્યારે નીચેની પંક્તિ ચુનામાં દાબી દીધેલ છે.) સો થંભવાળા મંદિરમાં આશાધરની તથા તેની સામેની મૂર્તિ ઉપર સં. ૧૩૭૧ના મહા શુદ્ધ ૧૫ નો અને અષ્ટાપદ પાસે મુળુની મુર્તિ ઉપર સં. ૧૪૮૪નો શીલાલેખ છે

૪. શત્રુંજયની દરેક ટુંકોમાં પદ્મ ચીન્હવાળી ગણધર મૂર્તિયો છે માત્ર સાકરચંદ ટુંકમાં પાર્શ્વનાથ સામે સર્પના ચિન્હવાળી ગણધર મુર્તિ છે.

સહસ્રકુટની ડાબીબાજી પેસતાં સંવત ૧૬૯૬નો અને બે સ્તંભમાં સંવત ૧૭૧૦ના શીલાલેખો છે.

અષ્ટાપદના મંદીરમાં નેમિનાથની મુર્તિ ઉપર ૧૪૩૧ અને એક બીજી મૂર્તિ ઉપર ૧૩૭૧ની સાલવારી કોતરેલ છે.

અષ્ટાપદના મંદિર પાસેના ડાબીબાજી ગોખમાં સંવત ૧૩૮૯ જેઠ વદી સોમવારના શીલાલેખ વાળી દેવસૂરિના શિષ્ય પં. ની મૂર્તિ છે.

અષ્ટાપદના મંદીરની જમણી બાજીની દેરીમાં સં. ૧૪૧૪ની શ્રાવકમૂર્તિ છે.

ભરતચકવર્તિ અને બાહુબલજીની મૂર્તિ ઉપર સંવત ૧૩૯૧ના મહાશુદિ ૧૫નો શીલાલેખ છે.

રાયણ પગલાં પાસેનાં મંત્રિ અને મંત્રિપત્નીના યુગ્મપર સંવત ૧૪૩૦ના જેઠ વદી ૪ મૂલાર્કનો તથા શ્રીજીનોદય સૂરિનો શીલાલેખ છે.

મૂળ મંદિરની ઉપર જવાની સીડી પાસેની શ્રાવકની મુર્તિ ઉપર સંવત ૧૬૮૫નો શીલાલેખ છે.

વિમલવસહીમાં એક ૧૩૭૧ નો લેખ છે

સચ્ચિકા દેવીની મુર્તિ ઉપર તથા રાણામહિપાલની મુર્તિ ઉપર સંવત ૧૩૭૧ તથા ૧૪૧૪ના ઉલ્લેખો છે.

આ સિવાય સં ૧૬૭૫ સંવત ૧૬૮૪ વિગેરેના શીલાલેખો પણ પહેલી ટુંકમાં મોજીદ છે.

મહારાજા અભયસિંહના પ્રધાન ભંડારી રત્નસિંહે સંવત ૧૭૯૧માં ભરાવેલ પાર્શ્વનાથની પ્રતિમાની યાદી મળી શકે છે.

સંવત ૧૮૬૭ના ચૈત્રશુદિ પુર્ણિમાનો હાથીપોળમાં નવાં જનમંદિરો નહિં

કરાવવા સબંધેનો સંઘની આજ્ઞાનો શીલાલેખ મોજુદ છે જેની ઉપર અત્યારે યુનો છંટાઈ ગયેલ છે. (વિશેષ માટે જુઓ. પ્રા. જૈ. લે. સં. ભાગ. ૨)

આદીશ્વર ભગવાનની ટુંક પાસે કેશવજી નાયકની નાની ટુંક છે તેમાં સંવત ૧૬૧૮ થી ૧૮૪૮ સુધીના જનાલયો છે.

આ પ્રમાણે પહેલી ટુંકમાં બારમી સદી સુધીના મંદિર કવચિત દ્રષ્ટિગોચર થાય છે બારમા અને પંદરમા સૈકા વચ્ચેના બહુ મંદિર છે. સોળમાં સૈકાના માત્ર ત્રણ છે (બર્જેસનું ઈન્સક્રીપ્શન) સત્તરમી સદીથી આજ સુધીના બનેલા સંખ્યાબંધ છે અને હજી ઘણાં નવા જનાલયો બંધાતા જાય છે.

સહસ્રકૂટ આદિ કેટલીક મૂર્તિ સિવાય બાકી દરેક મંદિરોમાં કુલ જનમૂર્તિ ૧૧૫૪૧ હોવાનું થોડા વખત પહેલાં નોંધાયું હતું હમણાં તેમાં જુજ સંખ્યાનો વધારો પણ થયો હશે આ સિવાય કેટલીક ખંડિત પ્રતિમાઓ પણ છે તે દરેકની ઉપર સાલવારીની નોંધમાં સં. ૧૧૩૧, ૮૫, ૮૭, -૧૨૮૦, ૮૧, -૧૩૧૦, ૧૪, ૪૦, ૭૦, ૭૧, ૮૧, -૧૪૧૮, ૩૦, વિગેરે વર્ષો કોતરેલા છે.

પહેલી ટુંકમાં કેટલેક સ્થળે શીલ્પકળાના એવા તાદૃષ્ય ચિત્રો છે જાણે કે તદ્દન ખરાં જ હોય. ખરેખર શત્રુંજયની આ ટુંક સર્વ ટુંકો કરતાં વધારે નિરીક્ષણીય છે.

આદીશ્વર ભગવાનની ટુંકના કંપાઉંક બહાર બીજી આઠ ટુંકો છે જેનો વિસ્તાર પહેલી ટુંક કરતાં નાનો છે તેની સંક્ષિપ્ત સાલવારી નીચે પ્રમાણે મલી શકે છે.

૨. મોતીશાની ટુંક — તે મુંબઈના તવંગર શેઠ મોતિશા અમીચંદે સાત લાખ રૂપૈયા ખરચી તૈયાર કરેલ છે જેની પ્રતિષ્ઠા તેના સુપુત્ર ખીમચંદભાઈએ સં. ૧૮૮૩ના મહા વદી ૨ દિને કરેલ છે તેના ચોકની લંબાઈ ૨૩૧ ફીટ અને પહોળાઈ ૨૨૪ ફીટ છે. જેમાં પાષાણની પ્રતિમા ૨૪૭૫ પગલાં જોડી ૧૪૫૭ અને અનેક બીજી મૂર્તિઓ છે.

૩. બાલાભાઈની ટુંક - આ ટુંક દક્ષિણ તરફની ટેકરી પર રહેલ છે તેનું મુખ્ય મંદિર સં. ૧૮૯૩માં મુંબઈવાળા (ધોધારી) કલ્યાણજી કહાનજીના સુપુત્ર દીપચંદ (બાલાભાઈએ) બંધાવેલ છે. અહીંથી ઉજમબાઈની ટુંક તરફ જતાં વચમાં અદબદજીનું મંદિર આવે છે. જેની અંદર પદ્માસન આકૃતિથી બેઠેલી ૧૮ ફીટ ઉંચી આદીશ્વર પ્રભુની મૂર્તિ છે. આ મૂર્તિના બન્ને દીંચણનું મધ્યાંતર ૧૪^૧/_૨ ફીટ છે આ પ્રતિમા દોલતાબાદવાળા શ્રીમાળી ધરમદાસ દેવજીએ સં-૧૬૮૬ માં કોતરાવેલ છે

૪. મોદી પ્રેમચંદ લાલચંદની ટુંક - જેનાં મંદિરો સં. ૧૮૪૩ થી ૧૮૯૪ સુધિમાં બંધાયેલાં છે. આ ટુંકમાં કુલ જીન પ્રતિમા લગભગ પોણા પાંચસો છે.

૫. પ્રેમાભાઈ હેમાભાઈની ટુંક - આ ટુંકની રચના સંવત્ ૧૮૮૨માં વખતચંદ ખુશાલચંદના નામે થયેલ છે. આ ટુંકમાં પાષાણની મૂર્તિઓ લગભગ સવા ત્રણસો છે.

૬. ઉજમબાઈ વખતચંદ અથવા હેમાભાઈ વખતચંદની ટુંક - આ ટુંક સં. ૧૮૯૩માં બંધાએલ છે. જેમાં મુખ્ય મંદિર નંદીશ્વરદ્વીપનું છે. આ ટુંકમાં જીન મૂર્તિઓ (૨૨૮+૧૨+૧૧+૨૩) ૨૭૪ છે.

૭. ઈપાવસી ટુંક - આ નાની ટુંક જૈન ભાવસારે બંધાવેલ છે. તેમાં મૂળ નાયક ઋષભદેવની પ્રતિષ્ઠા સંવત્ ૧૭૯૧માં અને મૂળ મંદિરની પાછળની એક દેરીમાં પ્રતિમાજીની પ્રતિષ્ઠા સં ૧૭૮૮માં થયેલ છે. આ ટુંકમાં અજીતશાંતિની દેરીઓ પ્રાચિન છે તેમાં સર્વ પ્રતિમાઓ એકંદર સત્તર છે.

આ ટુંકની પાસે સંવત ૧૭૮૮માં મહાશુદ્ધિ ૬ને દિન શા દુલીચંદ કીકાશાહે બંધાવેલ પાંડવોનું મંદિર છે. જેના પાછળના ભાગમાં શ્રીમાળી ગટાભાઈ લાલભાઈ સુરતીએ સંવત્ ૧૮૬૦માં કરેલ સહસ્રકુટ, લોકનાળ, સિદ્ધચક્ર અને એકસો સિત્તર તીર્થંકર મંદિર છે.

૮. શેઠ સાકરચંદ પ્રેમચંદની ટુંક - આ ટુંક સંવત્ ૧૮૯૩માં અમદાવાદવાળા શેઠ સાકરચંદે બંધાવેલ છે. આ ટુંકમાં પાષાણની પ્રતિમાઓ એકંદરે દોઢસો છે.

ખરતરવશીની ટુંક- જેના દરેક મંદિરો ઈ. સ. ૧૬૧૮ પછીના છે. જેમાં જેસલમીરવાળા ભણશાલી પુનશીનું મંદિર સં. ૧૬૭૫ની સાલનું છે. આ ટુંકમાં સંવત્ ૧૯૨૧માં શેઠ નરશી કેશવજીએ મંદિર બંધાવેલ છે. આ ટુંકનો નવમી ટુંકમાં સમાવેશ થાય છે.

૯. ચોમુખની ટુંક - આદિશ્વર ભગવાનની ટુંકની પેઠે આ ટુંક પણ વિશાલ અને પુરાણી છે. તેનું મુખ્ય મંદિર બહુજ ઉંચું છે અને તે વિક્રમાદિત્યના મંદિરના સ્થાને વિક્રમાદિત્યના મંદિરની પ્રતિકૃતિ (જીર્ણ મંદિરના નમુના) રૂપ હોવાનું સંભળાય છે, જેના શીલાલેખમાં “સુલતાન નુરુદ્દીન જહાંગીર સવાઈ વિજય રાજા-સુલતાન ખુશરૂ અને ખુરમાગી હૈયાતિમાં સં. ૧૬૭૫ના વૈ. શુ. ૧૩ને દિને શા સોમજી અને તેની સ્ત્રી રાજલદેવીયે આ ચતુર્મુખી જીનાલય બંધાવ્યું છે” એવી નોંધ છે. જો કે શેઠ શીવા તથા સોમજી એ બન્ને ભાઈઓના નામથી એ ટુંક પ્રસિદ્ધ છે, પણ શીલાલેખમાં સોમજીના પુત્ર રૂપજીએ પ્રતિષ્ઠા કરાવ્યાની નોંધ છે.

આ મંદિર બંધાવતાં કુલ ૫૮ લાખ રૂપૈયા નો વ્યય થયો છે (મીરાતે-અહમદી) માત્ર જેના દોરડામાં જ ૮૪,૦૦૦નો ખર્ચ થયો છે.

નવે ટુંકના એકંદર પ્રાસાદો સવાસો, દેવહુલિકી સવાસાતસો અને જીન મૂર્તિઓ સાડાઅગીયાર હજારથી અધિક પ્રમાણમાં છે.

નવમી ટુંકની નજીકમાં કિલ્લાને એક છેડે અંગારશાપીરની દરગાહ છે. જૈન તીર્થમાં આ દરગાહની હૈયાતીવાળો ઈતિહાસ મનને વિસ્મય પમાડે છે. આ જગાની માલીકી પણ જૈનોના વારસામાં છે. આ પીરની પધરામણી મુસલમાની યુગમાં થઈ હશે એ તો નિર્વિવાદ છે, પરંતુ તેમ થવાનાં કારણો જુદી જુદી રીતે સંભળાય છે, જેનો આશય નીચે મુજબ છે.

કર્નલટોડ કહે છે કે: અંગારશા નામે એક ફકીર હતો. તેના તાબામાં પાંચ ભૂતો હતા. તે અંગારશા મરી ગયા પછી પૂજામાં હરકત કરવા લાગ્યો. જેની શાંતિ માટે ડુંગરના એક ભાગમાં તેની કબર સ્થપાઈ છે. બીજી વાત ઈ. સ. ૧૩૦૦ પછી અદ્વાઉદીનના રાજ્યકાલમાં પોતાનું રક્ષણ કરવાને આ કબર ઉભી કરી હોય એમ પણ સંભવે છે. કેમ કે દિલ્હી બાદશાહનો ભત્રીજો ગોરીબેલમ પાલીતાણાનો ઠાણદાર હતો ત્યારે હેંગાર હૈયાત હતો એવી દંતકથા ચાલે છે. (આ હેંગાર મૃત્યુ પામી તીર્થ સંરક્ષક દેવ થયેલ છે)

એક યાદી એવું જણાવેછે કે અણહીલપુર નિવાસી શ્રીમાલી અડાલજા ભાણસીની રૂપવતી સ્ત્રી કોડાઈને, ચિક્થા શેરશાહે જનાનામાં રાખી હતી. તે પાદશાહ સં ૧૫૮૨ પછી શંત્રુંજય મહાત્મ્ય સાંભળી પાલીતાણે આવ્યો હતો, અને તે સૈન્યને નીચે રાખી એક રાત્રે છાની રીતે કોડાઈ અને ચામરધારી અંગારશાહને લઈ ડુંગર ઉપર ચડી ગયો હતો. કોડાઈયે પોતાના પીર તરીકે ઋષભદેવના દર્શન કર્યા અને શેરશાહને જણાવ્યું કે આ બેઠેલા મારા દેવ પીર છે. શેરશાહે તેની પાસે સુવર્ણમહોરનો ઢગલો કર્યો. આ બનાવથી અંગારશાને દ્વેષ થયો કે “સ્ત્રીના પ્રેર્યા શેરશાહે કાફીરપણું અંગિકાર કર્યું અને પુતળાને પગે લાગ્યો”. એટલે શેરશાહ અને કોડાઈ ચાલી ગયા પછી તેણે ગુર્જરશસ્ત્ર ફેંકી ઋષભનાથની મૂર્તિની આશાતના કરી. “પણ તીર્થરક્ષક દેવ કોપશે તો મારો યુરો કરી નાખશે” એવા ભયથી નાસવા લાગ્યો; ને સરતચુક થઈ જવાથી પગ લપસતાં દેવાલયના દ્વારે અથડાઈ મૃત્યુ પામ્યો અને પીર થયો. પીર થયા પછી તેના જાણવામાં આવ્યું કે આ તીર્થ બહુ પ્રભાવિક છે, ને ઉપાસના કરવા લાયક છે તેથી તીર્થ યજ્ઞોને કહ્યું કે હું તીર્થરક્ષામાં તમોને મદદ કરીશ. અસુરના ઉપદ્રવ વખતે મને માનતા કરવાથી ઉપદ્રવ દૂર કરીશ. આવા ભક્તિ ભર્યા વચનથી પસંદ થઈ તીર્થદેવોએ તેને નિવાસ સ્થાન આપ્યું. આ દરગાહ ત્યારથી હૈયાતિમાં આવેલ કહેવાય છે.

ઉપર કહેલ નવે ટુંકની ભૂમિ આરસ, પથ્થર તથા યુનાના ધાબાથી બાંધેલ છે. આમાં વિવિધ રચનાથી શોભાયમાન દરેક સ્થાનો, લાખો રૂપિયા ખરચાયાના

અમર કીર્તિ લેખ સમા શત્રુંજયના ઉંચા શિખર ઉપર દીપી રહ્યા છે. આ તીર્થની બીજી પવિત્ર ભૂમિકાઓમાં રાયણ, સિદ્ધવડ, શત્રુંજયી નદી, ચીલ્લણા તલાવડી વિગેરે વિગેરે છે.

એવું કહેવાય છે કે આ પર્વત ભૂતકાળમાં વિશાલ ભૂમિમાં પથરાયેલો હતો. ^૧ગીરનાર, ^૨તાલધ્વજગિરિ, શીહોરની ટેકરી, હાથસણીનો હસ્તગિરિ, કદંબગિરિ, નાંદીગિરિ, ભાડવો, (ભદ્રશ્રુંગ) તાપસગિરિ વિગેરે બાલ પર્વતો શત્રુંજયના શિખર હતાં હાલમાં પણ આ દરેક પર્વતોનો દાંતા (પથરોથી ભૂમિસ્તરોનું સળંગ જોડાણ) સંબંધ તો એક સરખો જ છે અને કેટલાક તો તદન શત્રુંજયને મળી ગયેલા જ દેખાય છે.

જૈન તીર્થોમાં આ તીર્થ અધિક મહિમાવંત અને પ્રાચીનતાનું નમુનેદાર દ્રષ્ય છે.

ગીરનાર

સૌરાષ્ટ્રની સુંદર ભૂમિમાં ઉત્તર અક્ષાંશ ૨૧૦X ૧, પૂર્વ રેખાંશ ૭૦૦X ૧૩, વઢવાણથી ૧૬૮।। માઈલ, ભાવનગરથી ૧૨૬।। માઈલ, ને દરીઆ કિનારેથી ૨૦ માઈલના ફાસલે જુનાગઢ આવી રહેલ છે. તેના પૌરાણિક નામો મણિપુર, ચંદ્રકેતુપુર, રૈવત અને જીર્ણદૂર્ગ વિગેરે છે. તે મુસલમાનીયુગમાં મુસ્તફાબાદ હતું ને હાલમાં જુનાગઢના નામે પ્રસિદ્ધ છે. આ નગરમાં અને તેની આસપાસ ૧૭૧ ફુટ ઉંડો નોંધણ કૂવો, ૧૫૩૩માં ઈજીપ્રમ (ઈજીપ્ત) બનેલ લીલમ તોપ, ચુડાનાલની

૧ ભાવનગરથી દૂર તળાજા ગામ પાસે તાલધ્વજ (તળાજાનો) ડુંગર છે. જેની ઉંચાઈ ૩૨૦ ફુટ છે ને તેમાં લગભગ ત્રીશેક નાની મોટી ગુફાઓ અને બે શિખર છે. નીચલા સપાટ શિખર ઉપર સાચા દેવનું સંવત ૧૩૮૧નું મંદિર અને ઉપલા શંકુ આકૃતિ શિખર ઉપર ચતુર્મુખી મંદિર, જીન પાદુકા અને અજીતનાથની ધ્યાન ભૂમિકા છે.

૨ શત્રુંજય પાંચમાં આરામાં યોજન ૧૨ પ્રમાણનો છે, ને ગીરનાર તેનાથી ૪૮ કોશ થાય છે.

તોપ, અશોક ક્ષત્રયવંશી રૂદ્રદામા (ઈ.સ. ૧૫૦) અને સ્કંદગુપ્ત (ઈ.સ. ૪૫૪)ના શીલાલેખો, ૧૫મી સદીના શીલાલેખોની પ્રાચીનતાને સાચવનારો ૨૭૫ કુટ ઉંડો દામોદર કુંડ વિગેરે સ્થાનો ખાસ નીરીક્ષણીય છે.

આ જુનાગઢથી અઢી માઈલ દૂર અને સમુદ્રની સપાટીથી ૩૬૭૫ ફુટ ઉંચો ગીરનાર પર્વત છે. આ પર્વત પ્રથમ ૩૬ યોજન પ્રમાણ હતો અને શત્રુંજયના એક શિખર તરીકે લેખાતો. 'તેના પ્રાચીન અને અર્વાચીન નામો કેલાસ ઉજ્યંત, રૈવત, સ્વર્ગ પર્વત, ગીરનાર અને નંદભદ્ર વિગેરે છે.

કુરૂવંશી યદુરાજાની ગાદી મથુરામાં હતી તેના પુત્ર શૌરિ જેણે કુશાર્ત શોર્યપુરમાં ગાદી સ્થાપી. શૌરિના પુત્ર અંધક વૃષ્ણિને સુભદ્ર રાણીથી દશ પુત્રો થયા. જેમાં મોટાનું નામ સમુદ્રવિજય અને નાનાનું નામ વસુદેવ હતું. સમુદ્રવિજય રાજાને નેમિ નામે પુત્ર થયો. પાંડુનો બીજો પુત્ર સુવીર થયો જેણે સિંધમાં સોવીરનગર વસાવી ત્યાં પોતાની ગાદી સ્થાપ્યા પછી તેના પુત્ર ભોજવૃષ્ણિએ મથુરામાં રાજ્ય કર્યું. આ ભોજવૃષ્ણિના પુત્ર ઉગ્રસેનની પુત્રી રાજમતિ સાથેના સંબંધમાં નેમિકુમારને વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો. તે અંતે દીક્ષા લઈ અઘોર આત્મસંવરતાથી કેવળજ્ઞાન પામીને તીર્થંકર થયા. આ નેમિનાથ પ્રભુની દીક્ષા, કેવળજ્ઞાન અને મોક્ષગમનના પ્રસંગો ગીરનાર ઉપર થયેલા છે. જેને પ્રતાપે આ પવિત્ર સ્થાન “તીર્થ” તરીકે પ્રસિદ્ધિ પામ્યું છે. તેથી હાલ ગીરનાર ઉપર મુખ્ય મંદીર પણ નેમિનાથ પ્રભુનું છે. જેની જયોદ્ધોષણા-ૐ ગીરનારી (બોં ગીરનારી) તરીકે પ્રસિદ્ધ છે.

શત્રુંજયમાં જેટલા જેટલા પુરૂષોએ ઉદ્ધાર કામ કરેલ છે તે દરેકે આ સ્થાનનો પણ ઉદ્ધાર કર્યો છે. ઋષભદેવ ભગવાનના કોડીલાપુત્ર ભરત ચક્રવર્તીએ પ્રથમ અહીં જીન મંદિર કરાવ્યું હતું. તે વખતે અહીં શક્તિસિંહરાજા હતો. ભરતે આજ અરસામાં બરીરાક્ષસને હરાવી બરડા ડુંગર ઉપર બે મંદિર કરાવ્યાં હતાં. રામચંદ્રે શત્રુંજયનો ઉદ્ધાર કરાવ્યો ત્યારે ભરતમાતા કૈકેયીએ ગીરનારનો ઉદ્ધાર કરાવ્યો હતો. અને પાંડવોએ શત્રુંજયનો ઉદ્ધાર કરાવ્યો ત્યારે અહીં કૃષ્ણ વાસુદેવે

૧ ગીરનારજીના છ આરાના નામો અનુક્રમે કેલાસગિરિ, ૨ ઉજ્જ્યંતગિરિ, ૩ રૈવતગિરિ, ૪ સુવર્ણગિરિ, ૫ ગિરનાર અને ૬ નંદનભદ્ર છે.

નવું જીનાલય બંધાવ્યું હતું. તેમાં અતીત ચોવીશીમાં સાગર તીર્થંકરના વારામાં નરવાહન રાજાએ બનાવેલ અને પાંચમાં દેવલોક વિગેરે સ્થાનોમાં અચાંચેલ નેમિનાથ પ્રભુની લેપમય પ્રતિમાને સ્થાપન કરી હતી અને તેની ભક્તિ-રક્ષા કરવાનું કામ વ્યંતર દેવીને સોંપવામાં આવ્યું હતું. વ્યંતરદેવી પૂર્વભવમાં કુબેર (કોડીનાર) વાસી સોમભટ્ટની અંબીકા નામની પત્ની હતી. તે જંપાપાત્ ખાઈ મરણ પામીને નેમિનાથ ભગવાનના શાસનમાં અંબીકાદેવી તરીકે ઉત્પન્ન થઈ હતી.

નેમિનિર્વાણ પછી ૮૦૦૦ વર્ષે કાશ્મીરના નવહંસ રાજાના વખતમાં ચંદ્રશેઠના પુત્ર રતનશાએ પોતાના ભાઈ મદનસિંહ તથા પૂર્ણસિંહની પત્ની પદ્મી અને પુત્ર કોમલ એમ સમસ્ત કુટુંબ પરિવાર સાથે ગીરનારનો સંઘ કાઢ્યો હતો. તેણે અહીંની લેપમય પ્રતિમાને સ્થાને પાષાણની પ્રતિમા સ્થાપી જીર્ણોદ્ધાર કર્યો હતો. આ ઉદ્ધારમાં મંદિરના દ્વારમાં અંબીકાએ આપેલ વજ્રમતિકામય નેમિજીન બીબની સ્થાપના કરી હતી તથા આખા મંદિરના પ્રવેશદ્વાર અને ગર્ભગૃહનો ફેરફાર કર્યો હતો. હાલ તે “રતનશા ઓસવાલનું મંદિર” એવે નામે ઓળખાય છે.

મહાવીર સ્વામી પૂર્વે જીર્ણદૂર્ગમાં સમુદ્રવંશીય સુમિલ અને શશિલેખાના પુત્રો દેવપાલ અને મહીપાલ રાજા હતા. તેના વંશનો રિપુમદ્ધ અહીં મહાવીરસ્વામીની હૈયાતિમાં રાજ્ય કરતો હતો.

રતનશા પછીતેનો ઉદ્ધાર બારમી સદીમાં થયો હતો. તેને માટે એવું કહેવાય છે કે, સિદ્ધરાજના મંત્રી જાંબાપુત્ર સાજને સં. ૧૧૮૫ માં બૌદ્ધોનું કાષ્ટ મંદિર કાઢીને નવો જીર્ણોદ્ધાર કર્યો હતો; પરંતુ તેનું સિદ્ધરાજ જયસિંહે સ્વાયત્ત કર્યું હતું. જેમાં બાર વર્ષની સોરઠની કમાઈના ૧૮૦૭૨૦૦૦૦૦ નાણાંનો ખર્ચ થયો હતો.

આ બે સૈકામાં ગીરનાર ઉપર ઘણાં ફેરફારો થયા હતા. જેમાંથી કેટલોક હેવાલ નીચે મુજબ ઉપલબ્ધ થાય છે:

નેમિનાથની ટુંકમાં દરવાજા બહાર લેખ છે કે - સં. ૧૧૧૫ ચૈ. શુ. ૭

દીને યદુવંશી રા. માંડલિકે નેમિમંદિર સ્વર્ણપત્રથી મઢાવ્યું છે; તેમજ રંગમંડપના થાંભલામાં ૧૧૧૩માં જીન મંદિર કરાવ્યાના, ૧૧૩૫ માં પ્રતિષ્ઠા કરાવ્યાના અને ૧૨૭૮માં સમરાવ્યાના ઉલ્લેખો છે. વળી એક એવી પણ નોંધ છે કે: સં. ૧૨૧૫ ના ચૈ. શુ. ૮ દિને શીલભદ્રસુરિના શિષ્ય ધર્મધોષસૂરિ, તેના શિષ્ય યશોભદ્રસૂરિ અને તેના શિષ્ય દેવસેનગણિએ જીના મંદિરો કાઢી નાખી નવાં મંદિર કરાવ્યાં છે.

મંત્રી આંબડે ૬૩ લાખ ટકાના વ્યયથી ગીરનાર પર એક નવું ચૈત્ય કરાવેલ છે. અને વાહડના વંશજ સલખણસિંહે પણ ૧૩૦૫માં પાર્શ્વનાથનું બીંબ કરાવેલ છે.

સાજનદેના ઉદ્ધાર પછી સં. ૧૩૪૦માં માંડવગઢના રાજા જયસિંહદેવના મંત્રિ પેથડના પુત્ર ઝાંઝણે રત્નાકર સૂરિના ઉપદેશથી ગીરનારનો સંઘ કાઢ્યો હતો અને તેજ વર્ષમાં નેમિનાથનો પ્રાસાદ કરાવ્યો હતો. છેલ્લે આ મંદિરને શ્રીજયતિલકસૂરિના ઉપદેશથી શ્રીમાલી હરપતીએ સં. ૧૪૪૯ માં સમરાવ્યું છે. અહીં મૂળ સિંહાસને નેમિનાથ ભગવાનની મૂર્તિ છે. ભોંયરામાં અમીજરા પાર્શ્વનાથ, રહનેમિ તથા જીવિતસ્વામી (નેમિનાથ)ની મૂર્તિઓ છે. નેમિનાથના મંદિરમાં ભમતીની ૧૭૫, રંગમંડપની ૩૮ અને ગભારાની ૫ એમ કુલ ૨૧૮ જીનપ્રતિમાઓ છે. આ મંદિરના લત્તાવાળી ભૂમિનું- 'નેમિનાથનીટુંક' એવું યથાર્થ નામ છે. તે મંદિરની પછવાડે પોરવાડ જગમાલ ગોર્ધનનું ૧૮૪૯માં બનાવેલ જીનમંદિર છે અને તે જીનભુવનની જમણીબાજુ નેમીનાથપ્રભુની સાથે મનથી પરણી ચુકેલી પણ બાલબલ્લયારીણિ સતી રાજમતિની ચરણપાદુકા છે. આ ટુંકમા થઈ મેરકવશી સગરામ સોની અને કુમારપાલની ટુંકમાં જવાય છે. તેની ભમતીની જાળી બીડવા શેઠ દેવચંદે લક્ષ્મીચંદે સારો પ્રયત્ન કરેલ છે.

મેરકવશીની ટુંકમાં જતાં અદબદજી ઈ. સ. ૧૪૧૨ પૂર્વનાં તથા મેરૂ પર્વતના ચોમુખજી આવે છે. મેરકવશીમાં મુખ્ય પ્રતિમા પાર્શ્વનાથ પ્રભુની છે. જેની સ્થાપના-પ્રતિષ્ઠા સં. ૧૮૫૯માં થયેલ છે. આ ટુંકમાં કુલ પ્રતિમાઓ મેરૂની પ્રતિમા સાથે ગણતાં સમસ્ત જીન બીંબોની સંખ્યા ૧૧૩ છે. આ ટુંકની બનાવટને માટે એવું કહેવાય છે કે, સિદ્ધરાજના મંત્રી સાજનદેવે સૌરાષ્ટ્રની બાર વર્ષની

ઉપજનું તમામ નાણું ખરચી અહીં સુંદર જનમંદિર બંધાવ્યું. ત્યાર પછી સિદ્ધરાજ જયસિંહે સાજનદેવ પાસેથી સૌરાષ્ટ્રની આવક માગી. જ્યારે સાજનદેવે ભીમકુંડલીઆ (ભીમ કુંડવાળો) પાસેથી ૨૦ કરોડ સોનૈયા લઈ સિદ્ધરાજ જયસિંહ પાસે જઈ કહ્યું: મહારાજ, આપના સોનૈયાથી જન ભુવન બનાવ્યું છે માટે તેનું પુણ્ય સંપાદન કરો અથવા આ ૨૦ કરોડ સોનૈયા ગ્રહણ કરો”. રાજાએ પ્રેમપૂર્વક જનભુવન બનાવ્યાનું પુણ્ય અંગીકાર કરી તે સોનૈયા ભીમકુંડલીઆને પાછા સોંપ્યા. આ ભીમ કુંડલીઆના સોનૈયાથી આ ટુંક તથા ભીમ કુંડ થયેલ છે. તેમજ ટુંક બંધાવવામાં મેલકશા પંચ તથા ચંદ રાજાએ પણ ધન વ્યય કર્યો છે એમ કહેવાય છે. મેરકવશી ટુંકની ભમતીની કોરણી તથા કારીગરી જોવાલાયક છે. તથા પ્રતિમાજીની અલૌકિક મુદ્રા સોનાની કોરણીમાં સોનાના તાર આંગલીયો અને નખ સહિત આબેહુબ દેખાય છે.

ત્યાર પછીની સગરામ સોનીની ટુંકમાં ૩૭ જનબીંબો છે. તેમાં મૂળ નાયકની નવી પ્રતિષ્ઠાપના સં. ૧૫૮૯ ની છે. ગીરનારના સર્વ જનભુવન કરતાં આ મંદિર બહુ ઉંચું છે. કુમારપાલ મંદિરની સમરામણ ક્રિયામાં ગરોલી ધરમશી હેમચંદના હાથે થયેલ છે. તેની પાસે વસ્તુપાલ તેજપાલની ટુંક છે. જેના વચલા રંગમંડપમાં વસ્તુપાલે પાર્શ્વનાથ પ્રભુની પ્રતિષ્ઠા કરી છે એવો લેખ છે. પણ મૂળનાયકના પચાસનમાં સં. ૧૩૦૬ના વૈશાખ શુદ્ધ ત્રીજ અને “બાહડ મંત્રીની” નોંધ છે.

વળી ગીરનાર પવર્ત ઉપર અષ્ટાપદ, સમેતશિખર અને શત્રુંજયના મંદિરો પણ વસ્તુપાલ અને તેજપાલે કરાવ્યાં છે. વસ્તુપાલની ટુંક પાસે એક પત્થરમાં ડુંગરની ૩૧૦૦ ફુટની ઉંચાઈનો લેવલનો આંક ખોદાવેલ છે. તેના પાસે છત્રપતિ સંપ્રતિરાજાની ટુંક નજરે પડે છે. આ સંપ્રતિરાજા ઈ. સ. પૂર્વે મગધની ગાદી ઉપર થઈ ગએલ છે. જે યુસ્ત જૈન હતો. જેને બૌદ્ધ ગ્રંથો “સંપટિ” નામથી ઓળખાવે છે. તે રાજાના સંબંધમાં એક એવી માહિતિ મળેલ છે કે સંપ્રતિરાજાએ અહીં પાંચ જન ભુવન બંધાવ્યાં હતાં. જેમાનું એક મંદિર સંપ્રતિની ટુંકના મધ્ય ભાગમાં હતું. આ ભૂમિનું સં. ૧૯૩૩માં ખોદ કામ કરતાં કેટલીક મધ્યમ કાલની જન મૂર્તિઓ

નિકળી હતી. અને તેની સાથે સં. ૧૫૨૩ માં બનાવેલ હિંદુસ્તાનની પ્રાચીન કળાના નમુનારૂપ વિમલનાથનો ધાતુ પરિકર નીકળ્યો હતો જે હાલ નેમિનાથની ટુંકમાં વૃક્ષ નીચે સાયવી રાખેલ છે. બીજા મંદીરનું સ્થાન અત્યારે નેમિનાથ શાસન રક્ષક દેવી અંબાજીના મંદીર તરીકે પ્રસિદ્ધ છે. આ અંબાજીના મંદીરના કમાડ સં. ૧૮૮૨ના અ. શુ. ૨ દીને જૈન મંદીરની સંરક્ષક પેઢીયે કરાવેલ છે. ત્રીજું મંદીર દામોદર કુંડ પર હતું. ચોથું મંદીર સંગીવાવ પાસે હતું. જેને સ્થાને અત્યારે મસીદનું દ્રવ્ય નજરે આવે છે. અને પાંચમું મંદીર મારી ગઢેચીની જગ્યામાં હતું. આ જગ્યામાંથી ૧૮૬૩-૯૩માં વીર પ્રતિમા નીકળેલ છે. અને પડી ગયેલા મકાનોમાં સંપ્રતિની યાદીના શેષ ચિન્હો માલુમ પડે છે. બર્જેસ સાહેબે પણ પોતાના રીપોર્ટમાં આ યાદી લીધેલ છે. પાંચ મંદીરમાંથી સંપ્રતિની ટુંકનું મંદીર અને અંબાજીનું મંદીર પોતાના સ્થાનને સાયવી રહ્યા છે. આ સિવાય બીજા કેટલાંક છુટક દેવાલયો છે. કોટની બહાર પણ શાંતિનાથ, પાર્શ્વનાથ વિગેરે જન-મંદીરો તથા રાજુલગુફા (રાજમતીની ગુફા) તીર્થ પ્રભાવને દેખાડી રહ્યા છે. પ્રાચીન કાળમાં આ તીર્થ શ્વેતાંબર, દીગંબર એ બન્ને પક્ષોને માન્ય હતું. તેમજ બૌદ્ધો પણ તેને પવિત્ર સ્થાન તરીકે માનતા હતા. પરંતુ હાલતો અહીં શ્વેતાંબર જૈનોના દરેક જનભુવનો જલહળી રહ્યા છે. માત્ર મલવાલા દેરાસર પાસે ૧૯૧૫માં એક દીગંબર મંદીર અસ્તિત્વમાં આવેલ છે. આ મંદીરના આરંભ વખતે દીગંબર સંઘે “અમારે શ્વેતાંબર સાથે હળીમળી ચાલવું” આ આશયનો મૈત્રીદર્શક કરાર શ્વેતાંબર સંઘને લખીઆપેલ છે. મુસલમાની યુગની અસરથી આ તીર્થમાં પ્રાચીનતાના દ્રવ્યો જોઈએ તેવા પ્રમાણમાં મળી શકતા નથી કેમકે પંદીરમી સદીના મધ્યભાગમાં અહીં રા’ માંડલિકનું રાજ્ય હતું. તે મુર્તિપૂજક રાજા છે એમ જાણી સંવત ૧૬૪૭ માં મહમદ બેગડાયે તેને મુસલમાન બનાવી જુનાગઢ પોતાને કબજે કર્યું હતું અને તે નગરનું મુસ્તફાબાદ નામ રાખ્યું હતું. તેમજ કેટલીક મૂર્તિયો તોડી નાખી હતી. બસ! ત્યાં સુધી આ તીર્થની મૂર્તિયો અખંડિત હતી. પરંતુ ત્યાર પછીનો આખો રાજ્યવંશ યુસ્ત મુસલમાન હતો અને છે.

ઉપરોક્ત કારણે તપગચ્છાચાર્ય વિજય જીનેન્દ્રસૂરિ વિગેરેયે સં. ૧૮૫૮ થી ૧૮૭૫ સુધીના વર્ષોમાં તીર્થની આબાદિ સાચવવા માટે ઘણી પ્રતિષ્ઠાઓ કરી

હતી. જેથી ગીરનારની ઘણી મૂર્તિયો ઓગણીશમી સદીના મધ્યાન્ત કાલની છે આ દરેક મંદિરો એક સપાટ મેદાન ઉપર રહેલા છે.

ત્યાંથી આગળ ચાલતાં થોડેક દુર ગોમુખીગંગા આવે છે. આ સ્થાન જૈનાનું હશે એમ ત્યાંના શીલાલેખો પુરવાર કરે છે. પણ અત્યારે તો વૈષ્ણવતીર્થ તરીકે વધારે પ્રસિદ્ધિ પામેલ છે.

તેની ઉપર ત્રીજા ચડાવમાં (ત્રીજી ટુંકમાં) નેમીનાથ પ્રભુની પાદુકા છે.

આગળ ચાલતાં નીચાણમાં ચોથી ટુંક આવે છે જેમાં સં. ૧૨૪૪ ની પ્રતિષ્ઠાનો લેખ મોજુદ છે.

પાંચમા ચડાવે(પાંચમી ટુંકે) નેમનાથની પાદુકા તથા મુર્તિ છે ત્યાં ચોક નીચેના ભાગમાં સં. ૧૧૦૮ મા વર્ષનો મોટો શીલાલેખ છે.

વળી આ ટુંકમાં નેમનાથ પ્રભુના મુખ્ય શિષ્ય દત્ત (વરદત્ત) મોક્ષપદ પામ્યા છે. તેની પાદુકા “દત્તાત્રથી”ની પાદુકા તરીકે પૂજાય છે.

ત્યાંથી આગળ ચાલતાં છઠી ટુંક રેણુકા શીખર અને સાતમી કાલિકા ટુંક આવે છે.

તેમજ આ પર્વત ઉપર કેટલીક પવિત્ર ગુફાઓ અને નીરીક્ષણિય ભુમીકાઓ છે. જે પૈકીના પ્રસિદ્ધ સ્થાનો અધ્યાત્મયોગી ચીદાનંદજીના ગુરૂભાઈ કપુરચંદજીની ગુફા, ગધેસિંગનો ડુંગર, તાંતણીયોધરો, ૮૪ સિદ્ધની ટેકરી (ટગમગીયો ડુંગર), અશ્વત્થામાપર્વત, સહસ્રામ્રવન, ભરતવન, વિગેરે વિગેરે છે.

આબુ

મુંબઈ ઈલાકાની ઉત્તરે છેલ્લા ભાગમાં શીરોહી સંસ્થાનમાં અરવલીની પશ્ચિમે ૭ માઈલ પર આબુ પર્વત છે તેની તળાટીની લંબાઈ ૨૦ માઈલ માથા પર ૧૪ માઈલ અને રૂંદી બે માઈલની છે. આબુની ઉંચાઈ ૩૦૦૦ ફીટ, સમુદ્ર સપાટીથી ૪૦૦૦ ફીટ, અને ગુરૂ શીખરની અપેક્ષાએ ૫૩૬૩ ફીટ છે. આ પર્વતનો ઉલ્લેખ મહાભારત શત્રુંજય મહાત્મ્ય તથા ગ્રીક ગ્રંથોમાંથી મળી શકે છે અને ઉત્પત્તિના સંબંધમાં કેટલીક પુરાણી કથાઓ પણ અસ્તિત્વ ધરાવે છે.

આબુની હકુમત પ્રથમ ચંદ્રાવતીના કબજામાં હતી. આબુથી ત્રણ ગાઉ દુર રહેલું અને ખંડિયેર થઈ ગયેલું ચંદ્રાવતી પ્રાચીન કાળમાં જાહોજલાલીથી ભરપુર પરમાર વંશનું રાજનગર હતું. ઉજ્જૈન ચિત્તોડ અમરકોટ અને પાટણ વિગેરે પરમાર રાજ્યોના યશસ્વીકાળમાં ચંદ્રવતી નગર પણ સારી રીતે તથ્યું હતું.

પરંતુ ઈ. સ. ૧૨૧૨માં નાંદોદના ચલ્હાણ સોણદેવ ચંદ્રાવતીના પરમાર ધારાવંશનો અંત આણ્યો હતો અને પછી ઈ. સ. ૧૨૯૬ થી ૧૩૦૩માં આ રાજ્ય શીરોહીના રાજ્ય રંભાના હાથમાં આવ્યું હતું જે અઘાપિ(?) શીરોહી તાબે છે. પર્વત પણ શીરોહીસ્ટેટના કબજામાં છે.

ખરેડી સ્ટેશનથી સત્તર માઈલનો ચડાવ ચડતાં સંગમરમરી પત્થરથી બનાવેલા મંદિરોથી અલંકૃત દેલવાડા (દેવલવાડા) ગામ છે. શ્વેતાંબર જીનાલયોનો સુંદર જથ્થો હોવાને લીધે જ આ ગામનું નામ દેવલવાડા પડેલ છે. તેમાં ઘણાં જીનભુવનો છે જેમાં સહુથી પ્રથમ આદિનાથનું મંદીર બનેલ છે.

ગુજરાતમાં ઈ. સ. ૧૦૩૨માં ભીમ-બાણાવળી હતો ત્યારે આબુચંદ્રાવતી ધનરાજ પરમારના તાબામાં હતી, પણ ધનરાજે ભોજનો પક્ષ સ્વિકાર્યો જેથી ભીમ રાજાએ ચંદ્રાવતીના દંડાધિપતિ તરીકે વિમળ મંત્રીને મોકલ્યો-નીમ્યો. વિમળ ચંદ્રાવતીમાં આવ્યો ત્યારે આ નગરમાં ૪૪૪ જીનભુવનો અને ૯૦૦ શીવ મંદીરો હતા. તેમણે વાલીનાહ નાગરાજને હઠાવ્યો હતો. વિમળને વાહિલ નામે ભાઈ અને શ્રી નામે ભાઈ અને શ્રી નામે પત્ની હતી વર્ધમાન સૂરિ (ધર્મધોષસૂરિનું નામ

પણ મળી શકે છે)ના ઉપદેશથી આબુમાં જનમંદિર કરવાની તીવ્ર જાણસા થવાથી વિમલ મંત્રીયે જોઈતી જગામાં સ્વર્ણ ટંકા પાથરીને ભૂમી ખરીદી લીધી અને ત્યાં સંગેમરમરનો સુંદર અર્બુદપ્રાસાદ કરાવ્યો.^૧

આ પ્રાસાદ તૈયાર કરવામાં ખર્ચાયેલ દ્રવ્ય મંત્રીને તે સ્થાનેથી ભુમિમાંથી જ મળ્યું હતું. વિમળમંત્રીએ વિક્રમ સંવત ૧૦૮૮માં ધર્મઘોષ સૂરિના હાથે અર્બુદપ્રાસાદમાં અઢાર ભાર પ્રમાણ પીત્તળથી બનાવેલ આદિનાથ પ્રભુના બીંબની પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી તેણે બહુ ખર્ચ કરી આ પ્રાસાદને જ અપૂર્વ શોભાવાળો બનાવેલ છે.

મંદિરના મુખ્ય દરવાજા સામે હાથીખાનું છે. જેમાં મધ્ય ત્રિકોણાકૃતિ સ્તંભમાં કોતરેલ જનમૂર્તિ છે દશ હાથી છે અને ઘોડા ઉપર બેસાડેલ વિમળ મંત્રિનું બાવળું છે. વિમળશાહે પ્રાસાદની બનાવટમાં માત્ર આ એક જ ભુલ કરી છે કે તેણે પ્રભુની સામે પોતાનું પુતળું ઉભું ન રાખતાં ઘોડા ઉપર બેસાડેલ છે, રંગમંડપના ઘુમટમાં સોલ અપ્સરાની પુતળીઓ માર્મિકતાથી ખોદેલ છે. મંડપમાં કમાન અને ઘુમ્મટની રચનામાં જુદી પદ્ધતિનો સ્વિકાર કરી અચકોન, વર્તુલ

૧. આ મંદિરના માટે એવું બન્યું છે કે: વિમળમંત્રિને અહીં મંદિર કરવાની ઈચ્છા થતાં તે આબુ ઉપર ભુમિની શોધ કરવા આવ્યો અને મંદિરની શરૂઆત કરી પણ ત્યાંના શૈવવર્ગે આ સંબધમાં વાંધો ઉઠાવ્યો અને ચંદ્રાવતીના નરેશ પાસે આ મંદિર નહીં થવા દેવા વીનંતી કરી. ચંદ્રાવતી પતિએ વિમળને બોલાવીને કહ્યું કે નરપુંગવ! આ તમે શું કરો છો? શૈવતીર્થમાં જૈનતીર્થની સ્થાપના થાય તે સલામતી ભરેલું નથી વિમલમંત્રિએ જણાવ્યું કે આ સ્થાનમાં જૈનમંદિર હતું પણ બ્રાહ્મણશાહીમાં તેનો નાશ થયેલ છે આથી ચંદ્રાવતીપતિએ તેબીનાને પુરવાર કરવા સાત દિવસની મહેતલ આપી. તે દરમ્યાન વિમળમંત્રિએ પણ ચક્રેશ્વરી દેવીની આરાધના કરી, જેથી દેવીએ સ્વપ્નમાં કહ્યું કે ‘બાળકુમારીકાને કુલદડો આપી બધે ફેરવવી તેનો દડો હાથમાંથી છટકી જે સ્થાને પડે તે સ્થાનમાં ખોદવાથી પ્રાચિન જનમૂર્તિ મળી આવશે’ આ પ્રમાણેનું સ્વપ્ન દેખી તે સાતમે દિવસે રાજસભામાં ગયો-અને દેવીના વચન પ્રમાણે એક બ્રાહ્મણ કન્યાને કુલગુચ્છો આપી બધે ફેરવી. મુખ્ય શૈવમંદિરના દ્વાર પાસે જતાં તે દડો હાથમાંથી છટકી પડ્યો. જેથી ચંદ્રાવતીપતિએ ત્યાં ખોદાવ્યું, તો જનમૂર્તિ મળી અને તે તીર્થ જૈનોનું છે એમ સાબીત થયું. તેનાથી ચંદ્રાવતીપતિએ વિમળમંત્રિને અહીં જનભુવન કરવાને રજા આપી. આ તરફથી શૈવવર્ગે વિમળમંત્રિને જણાવ્યું કે તમારું મંદિર થતાં અમારી આજીવિકોને ઘડકો પહોંચશે તેથી વિમળમંત્રિએ ત્યાંના બોટિકોને જમીન પ્રમાણ દ્રવ્ય પાથરી તે દ્રવ્ય આપ્યું અને તે સ્થાને અર્બુદાયલ પ્રાસાદની રચના કરી કાળાંતરે આ શૈવવર્ગ નીર્ધન થતાં ત્યાંથી રવાના થઈ સિદ્ધપુર પાટણ આવી વખો હતો.

કમાન પરનો પથરનો તીરકસ, અને પથરની કેંચી, ઇત્યાદિથી પથરના બોજને જુદી જુદી રીતે વહેચી નાખી સ્થાનને મજબુત કરેલ છે.

વળી અષ્ટકોણ તોરણ ચોડેલ છે અને ઘુમટમાં તથા છત્ર ઉપર અનેક વિદ્ય આકૃતિઓ કોતરેલ છે, રંગમંડપની આગળ મંદિર છે જેમાં મધ્ય સિંહાસન ઉપર પદ્માસને આદિનાથની મૂર્તિ બેસાડેલ છે મંદિરના ચોકની પર કમાનોમાં જીન-મૂર્તિઓ બેસાડેલ છે મુર્તિ, કમાન, ખાંભ, કડીપાટ અને પુરાણિક કથા ભાગની કોતરણીમાં સંગેમરમરી પથરનોજ ઉપયોગ થયેલ છે કડીપાટના ઉપરના ભાગમાં પણ સુંદર આકૃતિઓ કાઢેલ છે.

અત્યારે આ પ્રાસાદ આવી સ્થીતિમાં છે, પણ તે પૂર્વે કઈ સ્થીતિમાં હશે તે કલ્પી શકાતું નથી, કેમકે વિમલ મંત્રિના અર્બુદ પ્રાસાદનો સં. ૧૩૩૯ માં દિલ્હી બાદશાહ ઘોઘર સુરત્રાણે (?) તોડીને મુલમાંથી નાશ કર્યો હતો એમ કહેવાય છે જેથી આ દેખાતો અર્બુદ પ્રાસાદ ત્યારપછી હેયાતિમાં આવેલ છે. જોકે તેની કારીગરી જોવાથી તો તે વિમલ વખતનો હોવાનું અનુમાન કરી શકાય છે પરંતુ તે વિમલ મંત્રીયે કરાવેલો પ્રાસાદ નથી તે બીના જો સાચી હોયતો એમ શંકાવાનું સ્થાન મલે છે કે વિમલ મંત્રિનો પ્રાસાદ કેટલો બધો મનોહર હશે!

આ મંદિરનું સમારકામ સં. ૧૬૭૫ માં વિજયાનંદસૂરિના ઉપદેશથી શીરોહીવાસી પોટલીયા ગોત્રીશા આંબા વીરપાલે કરાવ્યું હતું.

દેલવાડાનું બીજું મંદીર પરમારધારાવર્ષના અરસામાં વાઘેલા વીરધવલના મંત્રી વસ્તુપાળ અને તેજપાળે પોતાના મોટાભાઈ લુણિગના શ્રેય માટે (સંવત્ ૧૨૮૬ થી ૧૨૯૬ સુધીમાં) કરાવેલ છે.

મંદિરમાં મધ્ય સિંહાસને “નેમનાથ” અને બે બાજુ શાંતિનાથની મુર્તિયો સ્થાપેલ છે. મંદીરની ફરતો પ્રશસ્ત વિશાલ ચોક છે. તેના દરવાજાના માથા ઉપર દેરાણી, જેઠાણી અને દ્વારપાલની મુર્તિઓ છે દરેક સ્થાનની કોતરણીમાં આબેહુબ શીલ્પ કલાનો નમુનો છે દેવાલયના પગથીયાની ઉગમણી બાજુયે શીલા પર ૭૯ જીનબીબો છે મંડપ સંગેમરમરીનો બનાવેલ છે ને તેમાં સારી ખાંભો નાખેલ છે

મંડપને ૨૬ ખાંભોથી ચોક સાથે જોડેલ છે મંડપના ઘુમટમાં લંબક છોડેલ છે આ લંબકમાં એવી કળાપૂર્ણતા જણાય છે કે:- જાણે તે કમલ ગુચ્છો સ્ફટિકના જ ન હોય? મંડપના ખાંભાની અને કડીપાટની આકૃતિ પ્રમાણબદ્ધ અને સૌંદર્ય પૂર્ણ છે. ચોકમાં ૩૯ કમાનો હોઈ દરેકમાં જનમૂર્તિયો છે.

મંદીરના પાછલા ભાગમાં દશહાથીની આકૃતિવાળું હાથીખાનું છે તેમાં ઝુલ,શુંઢ, અને અલંકારની કોતરણીમાં પણ કૌતુક ઉપજાવનાર દ્રવ્યો છે. આ દરેક હાથી ઉપર વસ્તુપાળના કુટુંબીની દશ મૂર્તિઓ હતી જે મુસલમાની યુગમાં નાશ પામેલ છે પણ તેની યાદીઓ શીલાલેખરૂપે કોતરાઈ રહેલ છે.

હાથીખાનાની પછવાડે વસ્તુપાલના કુટુંબની તથા આચાર્યોની આકૃતિઓ છે મંડપ મધ્યના કમળગુચ્છ અને અર્ધ ખીલેલ ક્ષમળદળનું કૌશલ્ય જોઈ તેના બનાવનાર માટે અને બનાવવામાં સહાય કરનાર માટે મુખ્યત્વે ધન્યવાદના ઉદ્ગાર નીળવા માંડે છે આચાર્યવર્તના પ્રાચીન શીલ્પના આ સ્મારકો અભિમાન અને આનંદ પ્રકટાવે છે. વસ્તુપાલે છત્રીશમુડા(૬૨૨૦૮૦૦) દ્રમ્મો પાથરી માતાના બોટકો પાસેથી જમીન ખરીદી હતી અને તે જમીન ઉપર ૧૨૫૩૦૦૦૦૦ દ્રવ્યનો વ્યય કરી આ નેમનાથનું મંદિર તૈયાર કરેલ છે. મંદીરનું કામ ઉદાની દેખરેખ નીચે ચાલતું હતું. તેજપાલની પત્ની અનુપમાદેવી પણ - તે કાર્યમાં કીમતિ મદદ આપતી હતી - જરૂરી બુદ્ધિભોગ આપતી હતી. આ પ્રમાણે દશ વર્ષે મંદિર તૈયાર થયેલ છે.

આ દેવાલય બંધાવવાના ત્રણ કારણો સંભળાય છે.

૧ - હડાળામાં ઘન દાટવા જતાં ઉલટું ઘન મલ્યું જેથી અપાર સંપત્તિનો શો ઉપયોગ કરવો એ વિવેચનમાં હડાપણવાળી-અનુપમાદેવીયે ડુંગર ઉપર તે દ્રવ્યનો ઉપયોગ કરવાનું જણાવ્યું જે કથન સર્વને રૂચિકર થઈ પડ્યું અને અંતે (શત્રુંજય, ગીરનારના મંદિરોની પેઠે આબુ ઉપર) આ જનમંદિર અસ્તિત્વમાં આવ્યું છે.

૨ - શીલ્પીયો હથીયાર વડે જેટલાં પથરા કોતરી બહાર કાઢે તેની ભારોભાર મજૂરીના રૂપૈયા આપી કળાના નમુના રૂપ આ મંદિર તૈયાર કરેલ છે
(૨૫)

જેને જોવા માટે દર વર્ષે ઘણા કળારસિકો ત્યાં આવે છે જેને અંદર પ્રવેશ કરવા માટે છૂટ રાખેલ છે. પણ “તેઓ જોડા કાઢીને” મંદિરમાં પ્રવેશ કરે એમ સૂચવવા માટે મંદીરની બહાર પાટીયું મારેલ છે.

૩ - કેટલાક આધુનિક વિદ્વાનો એમ માને છે કે - આબુમાં એકઠા થયેલ દુષ્કાલ પીડિત મજ્જુરોને મદદ કરવાના હેતુથી આ મંદિરની રચના જન્મેલ છે.

આ ત્રણે મુદ્દાનો સારાંશ એ તરી આવે છે કે આ મંદિર કરવામાં “અનુપમાં” અને “લીલુની” બુદ્ધિ મૂલઆધારરૂપ છે તથા આ મહત્કાર્ય નિષ્કામ ભક્તિનું પરિણામ છે.

મંદિરોનું નિરિક્ષણ કરતાં વિશેષ આશ્ચર્ય તો એ થાય છે કે આબુમાં આવા પથ્થર (લાટી) ની ખાણ નથી પણ તે અહીંથી પરચીસેક માઈલ દુર જરીયામાં તથા અંબાભવાનીના ડુંગર પાસે બખર પ્રાંતમાં (આરાસણ-કુંભારીયાની નજીકમાં) છે તો પછી આ પથ્થર ત્યાંથી કયા માર્ગ વડે કેઈ રીતે કેવી દુકાન તથા જળાશયની સુગમતા કરીને કેટલા શ્રમથી અને કેટલા ધનના ભોગે લાવ્યા હશે તે કલ્પી શકાતું નથી. આ મંદિરને પણ મુસલમાનોએ તોડયું હતું જેનું સમારકામ મંત્રિ પેથડે કરેલ છે. (જે. લે. ૨)

ઉપરોક્ત બે મંદિરોની પાસે ત્રીજું આદિનાથનું મંદિર છે જેમાં આદિનાથ, પાર્શ્વનાથ, શાંતિનાથ, વિગેરેના બીબો છે પણ તે સિવાય આ મંદિરમાં કાંઈ પ્રેક્ષણિય શીલ્પ કામ નથી.

ચોથું ચતુર્મુખી પાર્શ્વનાથ પ્રભુનું મંદિર છે જેના રંગીન ગાલીયા અને ઘુમટ સુંદર છે.

પાંચમું એક સામાન્ય મંદિર અચલેશ્વરના રસ્તાની પેલી પાર છે.

આ સિવાય “શકુનિકાવિહાર” ચિત્ર છે. જેમાં સંવત ૧૩૩૮નો શીલાલેખ છે તથા અર્ધ સં. ૧૭૨૫માં વિજયરાજસૂરિ ના ઉપદેશથી અમદાવાદના શ્રીમાલી મણિયાના પુત્ર શાંતિદાસશેઠે શાંતિનાથનો પ્રાસાદ કરાવ્યો હતો.

દેલવાડાથી દુર ત્રણેક માઈલના ચડાવે પરમારવંશનો કિલ્લો-અચળગઢ આવે છે ત્યાં પણ કેટલાક જૈન મંદિરો છે, ગઢમાં પેસતાં જ પ્રથમ હનુમાનનો દરવાજો અને પછી ચંપા દરવાજો આવે છે, મધ્યમાં પાર્શ્વનાથ પ્રભુનો બે મજલાવાળો

યનુર્મુખી પ્રાસાદ છે, જેને સં. ૧૫૬૬ વર્ષે જગમલના રાજ્યમાં જયકલ્યાણસૂરિના ઉપદેશથી સહસાંકે કરાવેલ છે અને તેજ સૂરિયે આ પ્રાસાદના ઉત્તરદ્વારમાં ઋષભદેવનું બીંબ સ્થાપેલ છે.

નીચેના ચોકમાં કુંભારાણાના પૌત્ર ઉદયસિંહનું ઇ. સ. ૧૫૦૯ (સં. ૧૫૬૬) માં ઉભું કરેલ બાવળું છે.

વળી એક એવી યાદી મળે છે કે સંવત્ ૧૫૫૪માં સુમતિસાધુસૂરિના ઉપદેશથી માંડવગઢ નિવાસી પ્રા. વૃ. સરડીયા પાદશાહના ખજાનચી સહસાભાઈ સુલતાને પાંત્રીશ લાખ મનુષ્યોનો અચલગઢની યાત્રાનો સંઘ કાઢ્યો હતો અને તેણે તેજ વર્ષમાં ઋષભદેવ પ્રાસાદ નીપજાવી તેમાં ચૌદસો મણ પ્રમાણ સાતઘાતુના બનાવેલા ચાર બીંબો અને આઠ કાઉસગ્ગીયાની (કાયોત્સર્ગ મુદ્રાવાળી ઉભી જીનમૂર્તિની) પ્રતિષ્ઠા કરી હતી. (શીલાલેખો આથી જુદા પડે છે) આબુમાં ઉપર લખ્યા પ્રમાણે જૈનોના પવિત્ર સ્થાનો છે.

તેમજ અહિં જુનામાં જુનો શીલાલેખ સં. ૭૨૭નો છે. તે શીવમાર્ગીનો કરાવેલ છે.

આ સિવાય આબુ ઉપરના મંદાકિની કુંડ. રૂષ્યશુંગ, અચલેશ્વરનું મંદિર, ભર્તૃહરિની ગુફા, ગુરૂશીખર, ગૌમુખ, નખીતળાવ વિગેરે જૈનેતર પ્રસિદ્ધ સ્થાનો છે.

સમ્મેતશીખર

પૂર્વ દેશમાં ૪૫૦૦ કુટ ઈંચો પાર્શ્વનાથહીલ છે જેનું પુરાણું નામ સમ્મેતશીખર છે. આ પર્વત ઉપર વીશ તીર્થંકર સીદ્ધિ પદ પામ્યા છે તેના વિરાગદશાના રજકણોથી મન ઉપર આ પર્વત સુંદર અક્ષર કરે છે. તેના ઉપરના ભાગમાં ૨૫ ટુંકો છે જેમાં સંવત્ ૧૮૧૬ પછીની સાલના શીલાલેખોવાળી જીનેશ્વરની ચરણપાદુકાઓ સ્થાપેલ છે તથા શામળીયા પાર્શ્વનાથ વિગેરે દશ મંદિરો છે જેના

શીલાલેખોમાં સં. ૧૮૭૫થી ૧૯૧૦ સુધિના વર્ષોની નોંધ મળી આવે છે.

સમ્મેતશીખર (પાર્શ્વનાથ હીલ) ની તળેટીમાં નજીકમાં ગીરડી સ્ટેશન છે ત્યાંથી દશ માઈલ દુર બરાકડ ગામ પાસે નીરંતર પાણીને વહન કરનારી ઋજુવાલુકા (બ્રાકર) નદી છે જ્યાં વીર કેવલજ્ઞાનનું સમવસરણ છે. આ સમવસરણનો ઉદ્ધાર સંવત ૧૯૩૦માં થયેલ છે-વળી તેમાં એક નેમનાથની પ્રતિમા છે. બ્રાકર નદીથી ૧૧ માઈલ છેટે મધુવન છે. જ્યાં દશ દેરાસર છે.

અષ્ટાપદ

ઋષભદેવ ભગવાન પોતાના શિષ્યો સાથે વિહાર કરતાં કરતાં અયોધ્યા પાસે અષ્ટાપદ પર્વત ઉપર પધાર્યા અને ત્યાંજ સિદ્ધિપદ પામ્યા. ત્યારે ભરતચક્રવર્તીયે-ઈંદ્રોએ ત્રણ ચીતાઓમાં પ્રભુનો, પ્રભુના મુખ્ય શીષ્યગણધરોનો, અને બીજા સાધુઓનો અગ્નિ સંસ્કાર કરી તેની ઉપર ત્રણ સ્તુપ બનાવ્યા હતા. પછી ત્યાં સિંહ નિષઘ્ના નામે વિહાર કરી તેમાં વર્તમાન ચોવીશીના દરેક તીર્થંકરોની જેના જે જે પ્રમાણે દેહમાન અને દેહવર્ણ છે તે તે પ્રમાણ, અને રંગની મૂર્તિયો બનાવી પ્રતિષ્ઠા કરી હતી તથા પોતાની આંગુઠીના પાંચે રત્નની એક જાણી “માણિક્યદેવ” નામની મૂર્તિ બનાવી તેની પણ પ્રતિષ્ઠા કરી હતી. આ તીર્થ તેજ સંભવે છે કે જેને પુરાણગ્રંથો હિમાલયનો કેલાસ કહે છે.

અથવા જેને જગન્નાથપુરીના યાત્રાળુ દેવીગઢ (પરમેશ્વરનો કિલ્લો) તરીકે દર્શન કરે છે. અત્યારે આ તીર્થ દ્રષ્ટિપથમાં આવી શકતું નથી.

૧. કેટલાક યાત્રિકો માને છે પ્રાચિન કાળની ઋષભદેવજીની મૂર્તિ અત્યારે જગન્નાથજી તરીકે પૂજાય છે અને પૂજારીઓ પણ બનતા સુધિ આ મંદિરના ગર્ભગૃહમાં કોઈ યાત્રિકને જવા દેતા નથી. તીર્થોના ઇતિહાસમાં તો આ સ્થાને “જરાવલા પાર્શ્વનાથ” હોવાની યાદીઓ છે.

પાવાપુરી

શ્રમણ ભગવાન મહાવીર પાવાપુરીમાં મોક્ષ પામ્યા છે. ત્યારે તેમના દેહનો સંસ્કાર જે સ્થાને થયો તે સ્થાને હાલ ૮૪ વીધાનું તળાવ છે. આ તળાવ માટે એવું કહેવાય છે કે મહાવીરપ્રભુના અગ્નિસંસ્કારના સ્થાનેથી તેના દેહની રાખ પવિત્ર માની લોકોએ પોતાને ઘેર લઈ જવા માંડી. રાખ થઈ રહેતાં તેની ઘુળ પણ લોકો લઈ ગયા. આ કારણથી ત્યાં મોટો ખાડો પડ્યો, અને અંતે આ વિશાલ તળાવ બન્યું છે. તળાવના મધ્ય ભાગમાં સુંદર વીરમંદિર છે. ત્યાં જવા માટે એક તરફથી પથ્થરની પાજ બાંધેલ છે. તળાવમાં પાણીની ભરતી પુરી રહે છે તેમજ ઘણાં કમળો પણ થાય છે. આ મંદિર માટે વિશેષ નવાઈની વાત એ છે કે અહીં દિવાળીના દીવસે અગ્નિના સંયોગ વિના જ દીવો પ્રકટે છે.

આ સ્થાન જ એટલું બધું ચિન્તાકર્ષક અને રમણીય છે કે અહીં આવનારને સર્વાંગે શાંતિ વ્યાપે છે અહીંના શુદ્ધ રજકણો એવી અસર કરે છે કે આ મંદીરમાં આવેલાનો આત્મા આનંદસાગરમાં જીલે છે-હીલોળે છે.

ચંપાપુરી

પાવાપુરીથી થોડાંએક કોશ દૂર ચંપાપુરી (ચંપાનાળા) માં વાસુપુજ્ય સ્વામી સિદ્ધિપદ પામ્યા છે, આ સ્થાન પણ આનંદજનક છે. સમ્મેતશીખરના યાત્રીકો રાજગૃહિ પાવાપુરીની સાથે આ તીર્થની યાત્રાનો લાભ લ્યે છે. આ નગરી ભાગલપુર સ્ટેશનથી ચાર માઈલ દૂર છે.

કેસરીયા

ઉદેપુરથી ૨૦ કોશ દૂર ધુલેવા ગામ છે. ત્યાં હજાર વર્ષ પહેલાં મહારાજા

(૨૯)

મોકલજીના વખતે ઋષભદેવની પ્રાભાવિક પ્રતિમા નીકળી હતી. અને ત્યાંજ સ્થાપીત કરી હતી. આ મૂર્તિ ઉપર બહુ કેસર ચડતું હોવાથી તેનું કેસરીયાજી એવું નામ પ્રસીદ્ધ થયું છે અને સર્વ લોકોને તે તીર્થ માનનીય થઈ પડ્યું છે. આ મંદીરનો જીર્ણોદ્ધાર સં. ૧૪૩૧ અક્ષયત્રીજદીને તથા સંવત્ ૧૫૭૨ના વૈશાખ શુદી ૫ દીને થયો હતો એમ શીલાલેખોથી સમજી શકાય છે. મંદીરના મુખ્ય સિંહાસને તે ઋષભદેવ ભગવાનની અલૌકિક પ્રતિમા છે, ભમતીમાં સંવત્ ૧૭૩૬થી ૧૭૮૦ વર્ષ સુધીની પ્રતિમાઓ છે. જુના ભીલ લોકોના ઈકરારનામા અને શીલાલેખો અહીં દ્રષ્ટિગોચર થાય છે. આ મેવાડમાં મોટામાં મોટું તીર્થ છે તે શ્વેતાંબર સંઘને સમર્પણ કર્યાના કેટલાક પરવાના મળ્યા છે જેમાં ૧ અકબર બાદશાહનો, ૨ મહારાણા પ્રતાપસિંહનો, સં. ૧૬૩૫ના આસો વદીપ ગુરૂવારનો, ૩ મહારાણા જગતસિંહનો સં. ૧૮૦૨ ના વૈશાખ શુદિ ૬ બુધવારનો, અને ૪ મહારાણા ભીમસિંહજીનો સંવત્ ૧૮૭૬ માગશર શુદિ ૧ ને ગુરૂવારનો છે. આ પ્રમાણેના પરવાનાથી આ તીર્થ શ્વેતાંબર સંઘને સ્વાધીન કરેલ છે.

આરાસણ (કુંભારીયા)

આબુની તળેટીમાં આરાસણ ગામ હતું જેને અત્યારે “કુંભારીયા” એવા નામથી ઓલખાય છે. તેમાં ગોગામંત્રીનો પુત્ર પાસિલ વસતો હતો. તે બહુ નીર્ધન થઈ ગયો હતો. જેથી એક દીવસે વ્યાપાર માટે પાટણ ગયો. ત્યાં દેવદર્શને જતાં રાજાએ કરેલ પ્રાસાદને જોવા લાગ્યો. તેના દુઃખી દેદાર દેખી હાંસી નામે બાઈ મશ્કરી કરી બોલી કે-“ભાઈ તમારે શું આવા પ્રમાણનું ચૈત્ય કરાવવું છે? કે જે માટે પ્રાસાદનું સૂક્ષ્મદ્રષ્ટિથી નિરિક્ષણ કરો છો?”

આ ઉપહાસ્યના વચનથી ખેદ પામતો પાસીલ ગુરૂ પાસે આવ્યો. ગુરૂએ પણ તેનું ચળકતું ભાગ્ય જોઈ તેને અંબીકાનો મંત્ર આપ્યો, પાસીલે પણ વિધિપૂર્વક તે મંત્રથી અંબિકાદેવીનું આરાધન કર્યું અને નવો જીનપ્રાસાદ કરવાની પોતાની ઈચ્છા દર્શાવી. સંતુષ્ટ થયેલી અંબિકાએ કહ્યું કે, “તું સીસાની ખાણ ખોદાવજે તે

રૂપાની થઈ જશે” આ રીતે દેવીની સલાહ થવાથી પાસીલે નવા ચૈત્યનો આરંભ કર્યો તથા એક સીસાની ખાણ ખોદાવી તેમાંથી રૂપું નીકલ્યું. જેમાંથી બાર પહોર સૂઘી રૂપું બહાર કઢાવ્યું અને તે દ્રવ્યમાંથી શીખર સુધી મંદિર તૈયાર થયું ત્યારે કોઈ ગુરૂએ પાસિલને પુછ્યું કે ચૈત્યનું કામ નિર્વિઘ્ન ચાલે છે ને ? પાસિલે ઉત્તર આપ્યો કે દેવગુરૂની કૃપાથી બરાબર ચાલે છે. આથી અંબિકાને કોપ ચઢ્યો કે- પાસીલ મારી કૃપાને ગણકારતો નથી, કૃતઘ્ન છે માટે હવે તેને સહાય કરવી નહીં. બસ! ત્યારથી ચૈત્યનું કામ અટક્યું. પછી આ મંદિરમાં તેણે વાદિયક્રયુડામણિ દેવસૂરિના હાથે (સંવત્ ૧૧૮૦ થી ૧૨૨૬) માં પ્રતિષ્ઠા કરાવી.

પાટણની હાંસી શ્રાવિકાયે પણ પાસીલના બહાદુરીભર્યા કામમાં સહાય કરી અને નવલાખ દ્રવ્ય ખર્ચી મેઘનાદ રંગમંડપ કરાવ્યો હતો.

આ બાબતમાં મી. ભાંડારકર પોતાના રીપોર્ટમાં મહીકાંઠા અને શીરોહીને લગતા શોધખોળના ઈતિહાસથી કાંઈક નવું અજવાળું પાડે છે. તે પોતાના રિપોર્ટમાં જણાવે છે કે જૈનધર્મીઓના મધ્યબીંદુ કુંભારીયાની આજુબાજુ ચોમ્બેર પડેલા પત્થરાઓની દંતકથાથી એવું બતાવવામાં આવે છે કે કુદરતને લગતા ફેરફારો દેવ દેવીઓ મારફતે પણ થઈ શકે છે. એવું બન્યું છે કે-તે શહેરમાં એક પ્રાચીન રાજાએ ૩૬૦ જૈનમંદીરો બંધાવ્યા હતા. કારણ તેણે પોતાનો ભાગ્યોદય પોતાની કુલદેવી મારફતે નહીં પણ એક જૈનાચાર્ય મારફતે થયો હતો એમ માન્યુ હતું. આ પરથી તેની કુલદેવીએ કોપાયમાન થઈ ગુસ્સાના આવેશમાં માત્ર પાંચ દેરાસરો સિવાયના સઘળા બાળી ભસ્મ કરી દીધા હતાં.

બાકી રહેલા પાંચ મંદીરો જેવાં જ સઘળા દેરાસરો આરસપાષાણના બાંધેલા હોવાથી તેનો નાશ થતાં શહેરને ઘણી મોટી નુકશાની ગયેલી હોવી જોઈએ. જોકે ફાર્બસ સાહેબ કહે છે કે ઘરતીકંપ થવાથી એમ બનવા પામ્યું હશે. પરંતુ તેવા પત્થરો અમુક હદ સુધીમાંજ જોવામાં આવેછે માટે એ સિદ્ધાંતમાં માન્ય રાખવા યોગ્ય નથી. જૈનમંદીરના શીલાલેખો ઉપરથી આ નગરનું પ્રાચીન નામ આરસના (આરાસણ) હોય એમ સમજી શકાય છે. આ નગરની ચારેબાજુ આરસની ટેકરીઓ છે તેથી તે નામ પડ્યું હશે. આ ભભકાદાર શહેર કદાચ બળી

ગયેલું હોવું જોઈએ પણ તેનો કોણે નાશ કર્યો હશે તે કળી શકાતું નથી-મુસલમાનોયે તેનો નાશ કર્યો હોય એ તો બનવું સંભવીત નથી. કદાચ તે શહેરનો નાશ બ્રાહ્મણોની ધર્માધતાને લીધે થયો હોય એ સંભવીત છે.

આ પ્રમાણે મી. ભાંડારકર પણ પોતાના રીપોર્ટમાં નોંધ લ્યે છે અને અમુક અંશે તે બીના પાસીલના બનાવ સાથે મળતી આવે છે.

આરાસણના મંદીરમાં મુખ્ય સિંહાસને સં. ૧૬૭૫ માં વિજયદેવ સૂરિના શિષ્ય પંડિત કુશલસાગરજીએ સ્થાપેલ નેમિનાથનું બીંબ છે. અહીં વિક્રમની બારમી, તેરમી ચૌદમી અને સત્તરમી સદીની મૂર્તિઓ છે.

આ મંદીરના બે દરવાજા બંધ કરી દેવામાં આવ્યા છે પણ તેમ થવાનું શું કારણ, તે મળી શકતું નથી.

બીજા મંડપમાં નંદીશ્વરનો આકાર અને ઋષભનાથની મૂર્તિ છે જેની ઉપર સં. ૧૬૭૫ની નોંધ છે

આ સિવાય નવાંગીવૃત્તિકાર શ્રી અભયદેવસૂરિ સંતાનીય ચંદ્રસૂરિ અને પરમાનંદસૂરિયે કરાવેલ પ્રતિષ્ઠાના સં. ૧૩૦૫ થી ૧૩૬૫ સૂઘીના ઘણા શીલાલેખો છે માત્ર જમણી તરફના દરવાજામાં જ સં. ૧૩૪૫માં પરમાનંદસૂરિયે પ્રતિષ્ઠા કરેલ ૧૮ જીનમૂર્તિ છે તેમજ ચંદ્રગચ્છીય રત્નપ્રભસૂરિ શિષ્ય પરમાનંદ સૂરિના ઉપદેશથી સં. ૧૩૧૦ના વૈશાખ વદી ૫ ગુરુવારે પોરવાલ આસપાળે અરિષ્ટનેમિનાં મંદિરનો મંડપ બનાવ્યો તેનો શીલાલેખ એક સ્તંભ ઉપર સાચવવામાં આવેલ છે. મંદીરના ગભારા બહાર એકંદરે ૧૬૪ જીનમૂર્તિ છે.

શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથ

કાળગણનામાં છ આરાનો એક “અવસર્પીણી” ને છ આરાનો ઉત્સર્પિણી થાય છે. આ દરેક ઉત્સર્પીણી ને અવસર્પિણી કાળોમાં જુદાજુદા ચોવીશ ચોવીશ તીર્થકરો થાય છે. આ ચાલુ અવસર્પીણીમાં ઋષભનાથથી મહાવીર સ્વામી સુધીના

ચોવીશ તીર્થકરો થયા છે. તેમજ તેની પહેલાં પણ ઉત્સર્પિણીમાં ચોવીશ તીર્થકરો થયા હતા. તેઓમાનાં “દામોદર” તીર્થકરની હેયાતીમાં “આષાઢી” શ્રાવકે પાર્શ્વનાથ પ્રભુની મુર્તિ કરાવી હતી. તે પ્રતિમા કાળાંતરે ત્રણેલોકમાં પૂજાયેલ છે. જરાસિંઘ સાથેના યુદ્ધપ્રસંગે નરવીર કૃષ્ણવાસુદેવને તે જનમુર્તિની પ્રાપ્તિ થઈ અને તેના દેવી પ્રભાવથી કૃષ્ણ વાસુદેવે જયધ્વજા ફરકાવી. પછી આ પવિત્ર મુર્તિને સ્થાપન કરવા માટે યાદવાસ્થળીની પાસેની ભૂમિમાં દ્વારકાથી દેખી શકાય તેવું ઉંચું મંદીર કરાવી તેમાં (અત્યારથી લગભગ ૮૬ હજાર વર્ષ પૂર્વે) તે પવિત્ર બીંબની સ્થાપના કરી. તે સ્થાન શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથના નામે પ્રસિદ્ધ છે જે હાલ જયશીખરીના પંચાસરથી પાંચ કોશ દૂર છે. ત્યાં આસપાસની ભૂમિમાં યાદવાસ્થળીના અવશેષ સ્મારકો નામ માત્રથી મોજુદ છે. ઘણાય (પંચ્યાશી હજાર) વર્ષો વહી જતાં તે મૂળ સ્થાનથી એક માઈલ દૂર નવું જનભુવન તૈયાર કરી તેમાં સંવત્ ૧૧૫૫માં સક્ક્રન શેઠ તથા દુર્જનશૈલ્ય રાજાએ શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથના બીંબની પધરામણી કરી. આ સ્થાન પણ હાલ ગામની મધ્યમાં જીર્ણોદ્ધાર દશાને ભોગવી રહ્યું છે. આ સ્થાનનો પણ એકવાર જીર્ણોદ્ધાર થયો હોય એમ સંભવે છે.

તેમજ ત્યાં સોળમી અને સત્તરમી સદીની રાધનપુર, અમદાવાદ, સાણંદ અને માંડલના ગ્રહસ્થોયે કરાવેલ શીલાલેખોના ભૂંસાયેલા અક્ષરો જોઈ શકાય છે, તથા તે મંદીરની મુખ્ય પાંચ દેરીયો અને બીજી દેવકુલીકાઓ નિરવપણે હજી પોતપોતાની પૂર્વ સ્થીતિનું ભાન કરાવે છે. ત્યાર પછી અઢારમી સદીના અંતભાગમાં રાધનપુરના ધનાઢયોયે બે મજલાનું નવું મંદીર તૈયાર કરવા પ્રયત્ન કર્યો, પણ કાર્ય કરનારની ખામીને લીધે તેમ બની શક્યું નહીં, જેથી નીચલા ભૂમિગૃહ તરીકે તૈયાર કરેલ સ્થાનમાં જ શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથની પ્રતિષ્ઠા કરી છે. આ મંદીર પણ અત્યારે રંગમંડપ વિગેરેની ગોઠવણીથી સુંદર શોભાવાળું બન્યું છે, તે જનમંદીરની ચારે બાજુ નાની નાની બાવન દેરીયો છે. અને તેની ફરતી યાત્રાલુને ઉતરવાની જુની ધર્મશાલા છે. આ તીર્થમાં દરેક પ્રાચીન જનમૂર્તિની ભવ્ય મુદ્રા અપૂર્વ આનંદ આપે તેવી છે.

તારંગાજી

આ તીર્થ મહેસાણાથી ૨૦ માઈલ દૂર આવેલ ટીંબા ગામ પાસેની ટેકરી પર છે. જ્યારે શત્રુંજયની તળાટી વડનગર, (આનંદપુર) પાસે હતી ત્યારે આ ટેકરી તારંગીરિ (શત્રુંજયના ૧૦૮ નામ પૈકીનું એક નામ) ના નામથી શત્રુંજયની સાથે જોડાયેલ હતી, અને તેથીજ સિદ્ધશિલા, કોટિશિલા, મોક્ષનીબારી, વિગેરે સ્થાનો આ ટેકરી પાસેની ટેકરીઓમાં જ છે.

કાળાંતરે આ ટેકરીમાં જૈનતીર્થનો લોપ થયો હશે, જેથી કેટલાક એમ માને છે કે પ્રથમ (ગુર્જરસમ્રાટ કુમારપાળ પૂર્વે) આ ભૂમિમાં બૌદ્ધોના ધામો હશે, અને તેથીજ આ ભુમીએ “જૈનતીર્થ તરીકેની નીમણુક” પરમાર્હત ગુર્જરસમ્રાટ કુમારપાળ રાજાની પ્રાયશ્ચિત શુદ્ધિમાં ફરીવાર સંપાદન કરેલ છે. તેનો વિગતવાર ઇતિહાસ આ પ્રમાણે છે.

માંસભક્ષણનો નીયમ કર્યા પછી ગુર્જરપતિ કુમારપાળને કોઈક વસ્તુ ખાતાં માંસભક્ષણનો સ્વાદ આવ્યો. જેથી કલિકાલ સર્વજ્ઞ શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યસૂરિના ઉપદેશથી તેણે આ પાપની શુદ્ધિ માટે તારંગા પર્વત ઉપર ભાવન દેવકુલીકાવાળો બત્રીશ માળનો પ્રાસાદ કરાવ્યો. જેમાં મધ્યસિંહાસન ઉપર ૧૨૫ અંગુલ ઉંચી અરિષ્ટનેમિરત્ન (પ્રવાલ) થી બનાવેલી ઋષભદેવપ્રભુની મૂર્તિ સ્થાપી. જોકે આ મંદીર બહુ ઉંચુ થવાથી એકવાર પડી ગયું હતું, પણ પાછળથી બીજીવાર કેટલાક માળ મજલા બનાવી તે ઉપર “કેગના” ચોકઠા ગોઠવી બત્રીશ માળ પુરા કરેલ છે, છતાં તેની ૮૪ ગજની ઉંચાઈ જોનારને આશ્ચર્યમાં ગરકાવ કરે છે. આબુની કોરણીની પેઠે “તારંગાની ઉંચાઈ” પણ વિશેષતાનો નમુનો છે.

આ મંદીરમાં વાપરેલ “કેગર” લાકડાં એવી સ્થિતિના છે કે જેને અગ્નિનો ઉપદ્રવ થતાં તેમાંથી પાણી છુટે છે, ન માલુમ આ લાકડા તે વખતમાં ક્યાંથી મેળવ્યા હશે?

ત્યાર પછી ચારસો વર્ષ સુધી આ મંદીરમાં કાંઈ નવીન ફેરફાર થયો નહીં, પરંતુ પંદરમી સદીના મધ્યમાં અંધાધુંધિ (અસુરોપદ્રવ)નો પ્રસંગ આવી પડતાં કુમારપાળ રાજાએ સ્થાપેલ પ્રવાલના જન બીંબને ભોંયરામાં ભંડારવાની જરૂર પડી હતી. જેથી સં. ૧૪૬૨ લગભગમાં દેવસુંદરસૂરિના ઉપદેશથી રાયખંડી વડાલી વાસ્તવ્ય ઓ. વૃ. શાહ ગોવીન્દે તારંગા પર્વત ઉપર અજીતનાથના નવીન બીંબની પ્રતિષ્ઠા કરી હતી. ત્યારથી અત્યાર સુધી ઘણાં યાત્રીકો તે તીર્થમાં પવિત્રતાના પાઠને શીખતા આવ્યા છે.

મૂળમંદિરની ઉત્તર, દક્ષિણ, અને પૂર્વમાં, સિદ્ધશિલા, કોટિશીલા અને મોક્ષબારીની ટેકરીઓ છે, જ્યાં નાની નાની દેરીઓમાં જનમૂર્તિ બેસાડેલ છે.

ઝોલીકા વિહાર

રાજાધિરાજ કુમારપાલે શત્રુંજયનો સંઘ કાઢ્યો ત્યારે કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યસૂરિની જન્મનીજ જગ્યાએ ઘંધુકામાં ઝોલિકાવિહાર ચૈત્ય બંધાવ્યું હતું. તથા પાદપરામાં એક મુશકવિહાર બંધાવ્યું હતું. વળી મંત્રી આમ્રભટે પણ ખંભાતમાં કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યસૂરિના તથા ગુર્જરપતિકુમારપાળના મેળાપને સ્થાને એક ચૈત્ય બંધાવ્યું હતું, આ ત્રણે સ્થાનોના ઉલ્લેખો સિવાય બીજી કાંઈ બીના મળી શકતી નથી.

ભોયણી

મહેસાણા અને વિરમગામની વચમાં ભોયણી ગામ છે. ત્યાંના કેવળ પટેલ સં. ૧૯૩૦ના મહા શુદ્ધિ ૧૫ ને શુક્રવારે પોતાના ખેતરમાં કુવો ખોદાવતા હતા. કેટલોક ઉંડો ખોદાતાં તે કુવામાંથી સંગેમરમરની એક મહીનાથ પ્રભુની મૂર્તિ અને બે કાઉસગીયા એમ ત્રણ મૂર્તિ નીકળી. આ બનાવની કુકાવાવ નિવાસી ત્રિભુવનદાસને ખબર થતાં તે મૂર્તિને લેવાને ત્યાં આવી પહોંચ્યો. કડીના શ્રાવકો પણ આવ્યા.

(૩૫)

જ્યારે બીજી તરફથી ભોયણીના ઠાકોરને પણ તે મૂર્તિ ભોયણી લઈ જવાની ઈચ્છા થઈ, દરેક જણે પોતપોતાને ગામ મૂર્તિને લઈ જવા ઈચ્છા દર્શાવી. જેથી મૂર્તિ ક્યાં લઈ જવી એ નિશ્ચય કરવા માટે તે ત્રણે પ્રતિમા બળદ વિનાના ગાડામાં પધરાવ્યાં, એટલે તુરત ગાડાનું ધોંસરૂં ભોયણી તરફ ફરી ગયું. અને મહા આનંદ સહિત તે ત્રણે મૂર્તિને ભોયણીમાં લઈ જઈ અમથા પટેલના ઘરમાં પધરાવી. ત્યાર પછી મોટુ મંદીર તૈયાર કરી તેમાં સં. ૧૯૪૩ના મહાવદી દશમદિને મહીનાથ પ્રભુની અને બન્ને કાઉસગગીયાની પ્રતિષ્ઠા કરી. કમે આ તીર્થ બહુ પ્રસિદ્ધિ પામ્યું, અત્યારે પણ તેની જાહોજલાલી મશહુર છે.

પાનસર

આ તીર્થ પણ ભોયણીથી થોડેક દુર છે. જેની પ્રતિષ્ઠા સંવત્ ૧૯૭૪ના વૈશાખ શુદ્ધ ૬ ને દિવસે થયેલ છે. આ તીર્થની ધર્મશાળાનો વિશેષ ઉપયોગ હવા ખાવા કે મોજમજાના સેનેટેરીયમ તરીકે થાય છે, જેન સમાજમાં આ માર્ગ-વર્તણુંક પ્રશંસનીય નથી.

સેરિસા

નાગેન્દ્રગચ્છીય દેવેન્દ્રસૂરિ પાસે વીરાકર્ષણ વિદ્યાનું પુસ્તક હતું, તેઓ વિહાર કરતાં કરતાં સેરિસા નગરમાં આવ્યા. એક રાત્રે સૂરીશ્વર નિદ્રામાં હતા ત્યારે તેમના શિષ્યે ચંદ્રના તેજમાં વીરાકર્ષણ વિદ્યાવાળા પુસ્તકનું અધ્યયન કર્યું. તે પુસ્તક આખું વંચાઈ રહેતાં ત્યાં બાવન વીર આવ્યા, અને બોલ્યા કે - “અમોને શા માટે સંભાર્યા છે, જે કાર્ય કરવાનું હોય તે ફરમાવો” તુરતજવાબી બુદ્ધિમાન શિષ્યે જવાબ આપ્યો કે - આ નગરમાં જૈનમંદિર નથી માટે અહીં એક મંદિરની જરૂર છે તો તમો કાંતિપુરીથી એક જીનમંદિર અહીં લઈ આવો. આ સાંભળી વીરોયે જણાવ્યું કે “તમારા કહેવા પ્રમાણે કરીશું, પણ સવારનો કુકડો ન બોલે ત્યાં સુધી અમારું જોર ચાલશે.” એમ કહી તેઓ કાંતિપુરી ગયા. અને એક પાર્શ્વનાથનું

મંદિર લઈ આવ્યા. પરંતુ આ કોળાહળથી દેવેન્દ્રસૂરિ જાગ્યા, અને પોતાના પુસ્તકના આધારે આ પ્રયોગ થયો છે એમ લક્ષ્યમાં આવતાં, રાત્રી પુરી થવાને હજી ઘણી વાર લાગશે એમ ચીંતવી ચક્રેશ્વરી દેવીદ્વારા કુકડાનો શબ્દ કરાવ્યો. જે સાંભળી વીરો પોતાને સ્થાને ચાલ્યા ગયા અને જીનપ્રાસાદ સેરિસક નગરમાં સ્થિર થયો. ત્યાર પછી સં. ૧૧ X X વર્ષે સેરિસકમાં “લોઢણ પાર્શ્વનાથ” * તરીકે સ્થાપના થઈ તથા તે સ્થાન તીર્થ તરીકે પ્રકાશ પામ્યું. તે વખતે અહીં ચાર મોટી મૂર્તિઓ અને ચોવીશ તીર્થંકરની કાઉસગ્ગ ધ્યાનવાળી ચોવીશ મૂર્તિઓ હતી. આ ગામનું મૂળ નામ પ્રજાપુર હતું, તે બાર યોજનના વિસ્તારવાળું હતું, જ્યારે હાલનું (નવ ગાઉ દુર રહેલ) કડીગામ તેની સાંકડી શેરીરૂપે ઓળખાતું હતું. આથી આચાર્યના શિષ્યને જીનમંદિરની જરૂરીયાત જણાઈ, પણ આચાર્યશ્રીને પોતાના જ્ઞાનમાં તે નગરનો ધ્વંસ નજીકમાં હતો જેથી ત્યાં મંદિરની પ્રતિષ્ઠા કરવામાં ભય લાગતો હતો. અત્યારનું સેરિસા જોતાં આ નગ્નસત્ય આપણા દ્રષ્ટિપથમાં પ્રત્યક્ષ થાય છે. કોઈ એમ પણ કહે છે કે - વિદ્યાસાગરસૂરિના શિષ્યે આ મંદિર બાવનવીર દ્વારા આણી મંગાવેલ છે, જેની મૂર્તિઓ વિદ્યાસાગરસૂરિજીએ અદૃશ્ય સ્થાને મોકલી હતી, પણ સંઘની વિનંતિથી શ્રી દેવચંદ્રસૂરીશ્વરે ચક્રેશ્વરી કે ઘરણેન્દ્ર દ્વારા તે પ્રતિમાઓને મંગાવીને આ મંદિરમાં પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી.

વળી સંવત્ ૧૪૦૦માં કોતરાયેલ એક લેખમાં લખ્યું છે કે દેવચંદ્ર નામના ક્ષુદ્રક સાધુએ ચક્રેશ્વરીનું વરદાન મેળવી એકજ રાત્રિમાં ચોવીશ કાઉસગ્ગીયા સહિત પાર્શ્વનાથ વિગેરેની પ્રતિમાથી શોભીત ત્રણ માળનો પ્રાસાદ તૈયાર કર્યો હતો.

અહીં પોરવાડ ચંડપ્રાસાદ વસ્તુપાળ અને તેજપાળે નાગેન્દ્રગચ્છીય વિમળસૂરિના હાથે શ્રીનેમિનાથ પ્રભુની પ્રતિષ્ઠા કર્યાનો શીલાલેખ છે, તેમજ માલદેવ અમરસિંહના રાજ્યમાં ફાગણ વદી૩ ને વૃશ્ચિક રાશિ (લગ્નમાં)

* આ મૂર્તિની નાગદેવે પૂજા કરી, તેથી “લોઢણ પાર્શ્વનાથ” નામથી પ્રસિદ્ધિ પામેલ છે. ડભોઈ અને પાલી પાસેના વિથુરાગામમાં પણ લોઢણ (વજ્ર જેવી) પાર્શ્વનાથની મૂર્તિ છે.

ધનપાલ શેઠે + + + પ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા કર્યાનો બીજો શીલાલેખ છે.

શ્રી વિજયહીરસૂરીશ્વરના સમયમાં લોઢણપાર્શ્વનાથના મંદિરોને કમાડ ચડાવાતા ન હતા, પણ, કદાચ કમાડ (દ્વાર) ચડાવી બંધ કરતાં તે બારણાં સવારે કેટલેય દુર જઈ પડેલા દેખાતા હતા. આવી ચમત્કારી બાબતોથી પંકાયેલું આ તીર્થ ત્રણ સૈકા પર્યત બહુજ ગુપ્ત દશામાં રહ્યું હતું, જેથી તે માંહેલી જનમૂર્તિઓ ન ઓળખી શકાય તેવી સ્થીતિમાં હતી, પણ છેલ્લા દશ વર્ષ થયાં આ તીર્થસ્થાન પાછું ફરી પ્રગટ થયું છે.

આ ગામ અમદાવાદ જિલ્લાના કલ્હોલ ગામથી બે કોષ દુર છે, જે ગામનું ચાલુ નામ સેરૈયા છે. તે ગામની પૂર્વ દિશાએ એક ચમત્કારી ઉભી જનમૂર્તિ હતી, જેને લીધે વિશેષ તપાસ કરતાં એક આરસનું મંદિર ત્રણ (ચાર) જનમૂર્તિઓ અને બે કાયોત્સર્ગી જનમૂર્તિઓ મળી આવી છે. જેને હાલ ગામમાં આસ્થાન મંડપ કરી તેમાં પધરાવેલ છે.

આ તીર્થની જાહોજલાલી વધતી જાય છે, યાત્રાળુ પણ નીરંતર આવ્યા જાય છે, અને અહીં વિજય નેમિસૂરીશ્વરના ઉપદેશથી અમદાવાદના વતની શા. સારાભાઈ ડાહ્યાભાઈએ લગભગ ત્રણ લાખ રૂપૈયા ખર્ચી નવું જનમંદિર તૈયાર કરેલ છે. જેથી હવે અહીં ટુંક મુદતમાં નવી પ્રતિષ્ઠા થશે.

વામજ

કલ્હોલથી ચાર કોશ વામજ ગામ છે, અહિં ત્રીભોવન કણબીના ઘર પાસેની પડતર જમીનમાં પ્રથમ વિશાળ જનમંદિર હતું, અને સેરિસાથી અહિં સુધિ એક ભોંયડું હતું પણ કાળાંતરે તે મંદિરનો નાશ થયો હતો, અને તેમાંના કાઉસગ્ગીયાના પરધરથી પાસેના મહાદેવના મંદિર તૈયાર થયા હતાં, પણ લોકોને આ ભૂમિ પ્રત્યે કાંઈ વિશેષ આસ્થા હતી, અને અવારનવાર ધોળી મુછાળો નાગ દેખા દેતો હતો.

સંવત્ ૧૯૭૯ના માગશર વદી પને દિને અહિંના દંડી સન્યાસીએ દેવી સ્વપ્રાથી પ્રેરાઈ તે દેવસ્થાનકવાળી જમીનનું ખોદાણ કામ કરાવ્યું, જેમાંથી એક સંપ્રતિ રાજાના વખતની ચાર કુટ ઉંચી શાંતિનાથની મુર્તિ ચાર કાઉસગ્ગીયા અને ઈંદ્ર ઈંદ્રાણીના બે જોડલાં મળી આવ્યા છે, અને ત્યારથી આ સ્થાન તીર્થ તરીકે પ્રસિદ્ધિ પામ્યું છે.

ભોયણી, પાનસર, સરૈયા, કલ્લોલ અને વામજ એ ભોયણીજીની પંચતીર્થોના ગામો ગણાય છે.

ડીસાની પશ્ચિમમાં આઠ કોશ દુર ભીલડી ગામ છે, જેનું સંસ્કૃત નામ (ભીમપદ્મી) ભીમપદ્મી હતું. આ નગરની ઉત્પત્તિ માટે એવી દંતકથા ચાલે છે કે ઈ. સ. પૂર્વે ૬૦૦ વર્ષે રાજગૃહનો રાજકુમાર શ્રેણિક પીતાથી રીસાઈ પરદેશ ફરવા નીકળ્યો હતો, ત્યારે તે ત્રંબાવતીમાં એક ભીલકુમારીના પ્રેમમાં પડ્યો હતો. જે પ્રેમની યાદી માટે ભીલડી એવું નામ પડેલ છે, અને તેજ અરસામાં શ્રી ગૌતમ સ્વામીના વાસકેપથી શ્રેણીક રાજાએ ભીલડીયા પાર્શ્વનાથની પ્રતિષ્ઠા કરેલ છે. આ દંતકથા જો આ નગર માટેની સત્ય હોય તો તેમાંથી ભીમપદ્મીની પ્રાચીતાનું પ્રમાણ કલ્પી શકાય છે.

કેમકે આ નગરના સેંકડો કુવા, વાવો, સવાસો મંદિરો, પ્રાચીન આરસનો કુવો, સંવત્ ૧૧ના ઉલ્લેખ વાળી ગૌતમ સ્વામીની મુર્તિ !, * પથ્થરની પરબો વિગેરે ભીમપદ્મીની પ્રાચીનતાના નમુના છે.

ભીલડીમાં તેરમી સદી સુધી પુષ્કળ જાહોજલાલીના સ્થાનો હશે, પણ ચૌદમી સદીના મધ્ય ભાગમાં અહીં સોમપ્રભસૂરિ ચાતુર્માસ રહ્યા હતા, જે ચોમાસાની અંતમાં બે કાર્તિક માસ હોવાથી તેઓને બીજા કાર્તિક સુદિ પુનમ

* આ ૧૧ નો સંવત્ વિક્રમની સહસ્રાબ્દી સદી પછીનો છે કે પહેલાંનો તે તપાસવાની જરૂર છે.

દીનેચોમાસું પુરું થવાનું હતું. પણ ટુંક મુદતમાં આ નગરનો નાશ થવાનો છે એમ જાણી સોમપ્રભસૂરીએ પહેલાં કાર્તકમાં ચોમાસી પ્રતિકમણ કરી વિહાર કર્યો, અને આ સૂરિના જ્ઞાન ઉપર વિશ્વાસ રાખી નગરના લોકોયે પણ ઘણે દુર એક નગર (રાધનપુર) વસાવી ત્યાં નિવાસ કર્યો હતો. ત્યાર પછી થોડા દિવસ જતાં તે નગરનો અગ્નિથી નાશ થયો. આ ઝપાટા પછી ૫૦૦ વર્ષ જતાં વળી આ નગર કાંઈક જાગૃત દશામાં આવ્યું છે.

ભીલડીયા ગામની પશ્ચિમ બાજું એક ભોંયરાવાળું મંદિર છે, જેમાં ભીલડીયા પાર્શ્વનાથની પુરાણી પ્રતિમા છે. તેમજ ત્યાં સં. ૧૨૧૫થી ૧૩૫૮ સુધીના શીલાલેખવાળી ગૌતમ સ્વામી વિગેરેની તથા તદન શીલાલેખ વિનાની નેમિનાથ પ્રભુ અને પાર્શ્વનાથ પ્રભુ વિગેરેની મૂર્તિયો છે.

ભીલડી ગામના મધ્યમાં સંવત્ ૧૮૮૨માં કરેલ નાનું નેમિનાથનું મંદિર છે.

દર વર્ષે પોષ દશમીને દીને ભીલડીયા પાર્શ્વનાથની યાત્રા માટે અહીં મોટો મેળો ભરાય છે.

ભીલડીયાથી બાર કોશ દુર રામસેણ (રામસૈન્ય) ગામમાં પણ અગીયારમી સદીના શીલાલેખવાળી મૂર્તિ છે, તે નગરની પશ્ચિમમાં ભોંયરામાં ચાર ચમત્કારી મૂર્તિ છે. જેને ત્યાંનો પ્રજા વર્ગ બહુ આદરથી પૂજે છે-માને છે અને તેની જરા પણ આશાતના ન થવા દેવા પુરતી કાળજી રાખે છે.

ભીલડીયાથી ત્રણ કોશ દુર જસાલી ગામ છે. ત્યાં પણ ઋષભદેવ ભગવાનનું પ્રતિભાશાળી મંદિર છે.

ખં ભા ત

કુંથુનાથ તીર્થકરના સમયમાં શ્રમણોપાસક મમ્મણ વ્યવહારીયો હતો, તેણે પોતાનો મોક્ષ પાર્શ્વનાથના અનુશાસનમાં જાણી આરાધન કરવા એક

પાર્શ્વનાથની મૂર્તિ બનાવી હતી. ઘણો કાળ જતાં ઈંદ્રે, કૃષ્ણે, (લંકા સાધનામાં) રામે, ધરણેન્દ્રે, સમુદ્રના અધિષ્ઠાયક દેવે અને કાંતિપુરના ધનદત્તે આ મૂર્તિની પૂજા કરી હતી; અને પછી નાગાર્જુનને તેના પ્રભાવની પીછાણ થઈ હતી, જેથી સિદ્ધમંત્ર નાગાર્જુને પણ વિક્રમના કાળે આ મૂર્તિની ઉપાસના દ્વારા રસસિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી હતી. કાળાંતરે આ મૂર્તિ ઉપર ઘુળના પડ ચડી ગયા હતા.

બારમી સદીના આદિ ભાગમાં નવાંગી વૃત્તિકાર શ્રીમાન્ અભદેવસૂરી ગુજરાતમાં વિચરતા હતા, તેમને શરીરે કોઠ નીકળ્યો હતો. તેને શાસનદેવીયે સં. ૧૧૧૯માં એક રાત્રીયે સ્વપ્નમાં કહ્યું કે-તમે આ નવ સુતરના કોકડા ઉકેલજ્યો-આમ કહેતાં સાથે દેવીયે સૂરિને નવ કોકડા સોંપ્યા. વળી દેવીયે જણાવ્યું કે-સ્તંભનક (થાંભણા) ગામમાં સેઠી નદીને કાંઠે પલાશના ઝાડ નીચે થોડી ચીકણી ભૂમિ છે. જ્યાં હંમેશા કપિલા ગાયનું દુધ ઝરે છે, તે સ્થાને પાર્શ્વનાથ પ્રભુની પ્રભાવશાળી મૂર્તિ છે, જેને મમ્મણ વ્યવહારિયાયે બનાવેલ છે, અનેક ભવ્યોયે પૂજેલ છે, અને જેના દ્વારા નાગાર્જુને રસસિદ્ધિ સંપાદન કરેલ છે. તે મૂર્તિના દર્શનથી તમારા રોગની શાંતિ થશે એટલે તમે સુખેથી નવ કોકડા ઉકેલી શકશો.

સવાર થતાં અભયદેવસૂરિ સંઘની સાથે દેવીયે દર્શાવેલ સ્થાને ગયા, અને તેની સન્મુખ ઉભા રહી સ્તુતિ કરવા લાગ્યા. સોળ શ્લોકો થતાં તે ભૂમિમાંથી સર્વાંગે સંપૂર્ણ પાર્શ્વનાથ પ્રભુની મૂર્તિ પ્રકટ થઈ બહાર નીકળી આવી. ત્યાર પછી અભયદેવસૂરિયે ‘પર્યક્ષ’ શબ્દથી આરંભીને બીજા સોળ શ્લોકો દ્વારા ફરી સ્તુતિ કરી હતી. આ બત્રીશ શ્લોકવાળું જયતિહુયણ સ્તોત્ર કહેવાય છે. આ મૂર્તિના પ્રભાવથી સૂરિના રોગની શાંતિ થઈ અને તેજ વર્ષથી લોકો તેની યાત્રા કરવા આવવા લાગ્યા. આ વખતે જૈનોના આગમ સૂત્રો પૈકી અગીયાર અંગોમાંથી બે અંગોની ટીકા મળી શકતી હતી અને બીજા નવ અંગસૂત્રોની સ્પષ્ટ ભાવવાળી ટીકા કરવાની આવશ્યકતા હતી. જેથી સં. ૧૧૨૦થી શ્રીઅભયદેવસૂરિજીયે નવ અંગની ટીકા રચવાનો

પ્રારંભ કર્યો, અને તે કરીને જગતને વિશાલ જ્ઞાન વારસો આપ્યો.

ત્યાર પછી સં. ૧૩૬૨માં તે પ્રભાવશાળી મુર્તિની ખંભાતથી પાંચ કોશ દુર થાંભણમાં સ્થાપના કરી હતી, જે અત્યારે તો ખંભાતમાં પોતાનો પ્રભાવ પાથરી રહેલ છે.

અશ્વાવબોધ

રામચંદ્રના રાજ્યકાલની પુર્વે હરિવંશોત્પન્ન સુમિત્રરાજા મગધમાં રાજ્ય કરતો હતો, તેને પદ્માવતી રાણીથી મુનિસુવ્રત નામે પુત્રનો જન્મ થયો. તેમણે દીક્ષા લઈ ઘાતીકર્મનો નાશ કરી કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું, અને વીશમા તીર્થંકર તરીકે જગપ્રસિદ્ધ થયા. એક દીવસે તેમણે “આવતી કાલે મારા પૂર્વભવના સ્નેહી ઘોડાનો ભરૂચના પશ્ચાત્કુંડમાં હોમ થવાનો છે” એમ જાણી રાત્રે વિહાર કરી પ્રતિષ્ઠાનપુરથી સિદ્ધપુર થઈ ૬૦ યોજનની મજલ કાપી સવાર થતાં ભરૂચના કોરંટક ઉદ્યાનમાં આવી પહોચ્યા. દીવસે સમવસરણમાં બીરાજી ઉપદેશની ધારા વરસાવી દેશનાની પુર્ણાહુતિ થતાં ભરૂચના જિતશત્રુ રાજાએ પુછ્યું કે-હે જગનાથ ! આપની દેશનાથી આ સભામાં કોણ કોણ ધર્મ પામ્યા છે ?

પ્રભુએ જણાવ્યું કે-માત્ર આ તારો અશ્વ જ પ્રતિબોધ પામેલ છે, બીજા કોઈને ધર્મપ્રાપ્તિ થઈ નથી.

રાજાએ પુછ્યું કે- આ અશ્વ કોણ છે કે જેને ધર્મની પ્રાપ્તિ થઈ. દેવાધિદેવે જણાવ્યું કે એક ભવે હું ચંપાનગરમાં સુર નામે શેઠ હતો ત્યારે એ મંત્રીસાગર મંત્રી નામે એક મારો મિત્ર હતો. તે ઘણાં ભવો કરી પદ્મીની ખંડમાં સાગરદત્ત નામે વણિક થયો. તેણે પોતાના શ્રાવક મિત્ર સાથે ઉપાશ્રયમાં જતાં જનબીબ ભરાવ્યાનું મહાન ફળ સાંભળી સોનાનું જનબીબ કરાવી પોતાના ઘરમાં સ્થાપ્યું. ત્યાર પહેલાં તેણે એક શીવાલય કરાવ્યું હતું, જેથી ઉત્તરાયણને દીવસે તે શીવાલયમાં દર્શન કરવા ગયો, ત્યાં ધીના ઘડા ઉપર (૪૨)

બહુ ઉઘઈ થઈ જતાં સાગરદત્ત વસ્ત્રથી યત્નપૂર્વક ઉઘઈ દુર કરવા લાગ્યો. આ દેખાવ પુજારીને રૂચ્યો નહીં, એટલે પુજારીયે તો પગ વડેજ ઉઘઈને ચુર્ણની પેઠે પીલી નાખી, અને વળી સાગરદત્તને ઉદેશીને બોલ્યો કે- આ સાગર પાખંડીથી છેતરાઈ ગયો છે, જેથી હવે જંતુરક્ષાના ઢોંગ કરે છે. સાગરદત્ત આવી પ્રવૃત્તિથી દુઃખ પામી શીવની પૂજા કરી ઘેર આવ્યો, અને તે દિવસથી પ્રાણી રક્ષામાં અધિક પરાયણ બન્યો. માત્ર સત્યધર્મપંથની પ્રાપ્તિ થયા વિના મૃત્યુ પામવાથી તે અશ્વયોનીમાં ઉત્પન્ન થયો છે. હે જીતશત્રુ ! તેજ જાતિવંત અશ્વ ઉપર બેસીને તું અહીં આવ્યો છે, હું પણ તેને બોધ કરવા પ્રતિષ્ઠાનપુરથી અહીં આવેલ છું. અહીં આવવાનો મારો પ્રયત્ન સફલ થયો છે, કેમકે પૂર્વભવમાં બનાવેલ જીનબીંબના પુણ્યથી તેને મારા ઉપદેશનો યોગ અને ધર્મની પ્રાપ્તિ થયેલ છે.

અશ્વને પણ આ વૃત્તાંત સાંભળી પૂર્વ ભવનું જ્ઞાન થયું, જેથી તે આહારનો ત્યાગ કરી સમ્યક્ત્વ પૂર્વક સાતમે દીવસે મૃત્યુ પામી સહસ્રાર દેવલોકમાં દેવપણે ઉપજ્યો, અને પોતાના અશ્વના ભવવાળા વૃત્તાંતની યાદગીરી દર્શાવનાર નવા તીર્થને સ્થાપવા અહીં આવ્યો. પછી તેણે નવું તીર્થ સ્થાપતાં સુંદર જિનબિંબ સ્થાપ્યું હતું, અને તેની સામે અશ્વની મૂર્તિ કરાવી ઉભી રાખી હતી, તે પવિત્ર તીર્થ “અશ્વાવબોધ” ના નામથી લોકમાં પ્રસિદ્ધ થયું.

નર્મદા નદીના ભૃગુના શીખર ઉપર કચ્છાના જેવું લીલોતરીવાળું તે નગર હોવાથી ભૃગુકચ્છ એવે નામે વિખ્યાત થયું હતું જે હાલ ભરૂચના નામે ઓળખાય છે.

અશ્વાવબોધ તીર્થની વિશેષ માહિતી મળી શકતી નથી, પણ ભરૂચથી છ ગાઉ દુર રહેલ દોઢ ગાઉના વડ નીચે આ સ્થાન હોવાનો સંભવ છે.

શકુનિકા વિહાર

મુનિસુવ્રત સ્વામીના અરસામાં ભરૂચની બહાર એક આંબલીના ઝાડ ઉપર સમળી રહેતી હતી. તેણીએ એક દીને કલાલ (ખાટકીના) માંસમાંથી થોડોક પીંડ લઈ પાસેના વડ ઉપર જઈ બેઠી, અને ખાટકીયે પણ લાગ જોઈ તેણીને બાણથી વીંધી નીચે પાડી. સમળી પણ તરફડીયા મારતી મારતી ચીસો પાડવા લાગી, આ વખતે ત્યાં આવેલ કોઈ સાધુએ દયાર્દ્ર ચિત્તે સમળીને નમસ્કારમંત્ર સંભળાવ્યો. દુઃખી સમળી પણ બાળ બચ્ચાંની મમતા ત્યજી આ મંત્રને સંભારતાં સંભારતાં મૃત્યુ પામવાથી સિંહલદ્વીપના ચંદ્રરાજાને ત્યાં પુત્રીપણે ઉત્પન્ન થઈ. તે મોટી ઉમ્મરની થતાં કોઈ કારણે ભરૂચ આવી, અને ત્યાંના ઋષભદત્ત વ્યવહારીયાના મુખથી નમસ્કારમંત્ર સાંભળી વિચારવા લાગી કે- આ શબ્દો મેં કોઈ વખત ક્યાંક સાંભળેલ છે. બહુ ઉહાપોહને અંતે તેણીને ત્યાંજ પૂર્વભવનું જાતિસ્મરણ પ્રકટ્યું, અને પોતાને સમળીનો ભવ જ્ઞાનગોચર થયો.

ત્યાર પછી તે રાજપુત્રીએ સમળીના મૃત્યુના સ્થાને બાવન દેવકુલિકાવાળો જીનપ્રાસાદ બંધાવી તેમાં મુનિસુવ્રતસ્વામીની મુર્તિની સ્થાપના કરી હતી, તેમજ વડની નીચે સમળીનું રૂપ કરાવ્યું હતું.

આ પ્રમાણે તીર્થ સ્થાપી અનન્ય શ્રદ્ધાથી નમસ્કારમંત્ર આરાધી તે રાજપુત્રી ઈશાન દેવલોકમાં દેવપણે ઉત્પન્ન થઈ હતી. આ સ્થાનના પ્રાચીન કાલમાં ઘણાં જીર્ણોદ્ધાર થયા હશે.

સંવત્ ૧૨૨૦ લગભગમાં પણ ગુજરાતના નામીયા મંત્રી ઉદાયનના પુત્ર આંબડમંત્રીએ મહાપ્રયાસથી આ સ્થાનમાં નવો જિનપ્રાસાદ બંધાવી તેમાં શ્રીમદ્ હેમચંદ્રસૂરીશ્વરના હાથે નવી પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી. વલી સૈંધવા વ્યંતરીએ એક દીને આ મંદિરમાં નૃત્યકલા કરતાં આંબડને ભ્રમિત કરી દીધો હતો, પણ ક. સ. શ્રીહેમચંદ્રસૂરિ અને યશશ્ચંદ્ર ગણીની પ્રભાવશક્તિથી તેની

શાંતિ થઈ હતી.

તેરમી સદીની આખરે વસ્તુપાલમંત્રીના પુત્ર જૈત્રસિંહે પણ આ મંદીરનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો હતો.

ત્યાર પછીની આ સ્થાનની (બાદશાહી અરસામાં મસ્જીદ બંધાણી છે આવી લોક માન્યતા સિવાય) વિશેષ માહિતી સ્પષ્ટ રૂપમાં મળી શકતી નથી પણ આ તીર્થ (બાર લાખ પૂર્વનું) પુરાણું છે અને ઘણા વખત સુધી લોકોમાં ઉપકાર કરેલ છે એમ માનવું નિર્વિવાદ સત્ય છે. વળી પૂજ્યગણધર શ્રીગૌતમ પ્રભુએ પણ જગચિંતામણી ચૈત્યવંદનમાં ભરુઅચ્છિંમુણિસુવ્વયં એ પદથી તેની પ્રાચીનતાને પુષ્ટ કરી છે.

કાવી

જંબુસર જીલ્લામાં ગંધારથી પંદર ગાઉ દુર પુરાણુ કાવી તીર્થ છે, ત્યાં સંવત્ ૧૬૪૯ માં વડનગરના બાહુ ગાંધીની પત્ની હીરાએ નવીન પ્રાસાદ બંધાવી સોમસૂરિના હાથે ઋષભદેવ ભગવાનની પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી. પછી એક વાર હીરાબાઈની પુત્રવધુ વીરાંબાઈએ સાસુને કહ્યુંકે, માતાજી ! આ ભવ્યમંદિરનું બારણું નાનું છે. તેથી સાસુએ મ્હેણું માર્યું કે “પીતાના ધનથી મોટા બારણાવાળું મંદિર બંધાવોને ?” આ મધુરાં વચનથી પ્રેરાઈ વીરાંબાઈએ પણ સંવત્ ૧૬૫૫માં મોટા બારણાવાળો સાસુના મંદિરથી વિશેષ સુશોભિત બાવન જનાલયવાળો રત્નતિલક પ્રાસાદ કરાવી સોમસૂરિના હાથે અંજનશલાકા કરાવી ધર્મનાથ પ્રભુની પ્રતીષ્ઠા કરાવી હતી.

આ બન્ને બાવન જનાલય મંદિરો સ્વર્ગ વિમાનની પેઠે કાવીમાં દીપી રહ્યાં છે.

ગંધાર

ભરૂચથી ૧૭ કોશ દુર ગંધાર નગર છે જ્યાં પુરાણા કાળનું અમીજરા પાર્શ્વનાથ અને સં. ૧૫૦૦નું મહાવીર સ્વામીનું મંદિર છે. આ બન્ને મંદિર પ્રાચીન દાનવીરતાના મુંગા શીલાલેખો છે.

ભદ્રેશ્વર

કચ્છ દેશમાં અંજારથી દશેક ગાઉ દુર વસેલું ગામ છે, ત્યાં ભદ્રેશ્વર નામે પુરાણું સ્થાન છે. અહીં પ્રથમ ભદ્રાવતી નામે મોટું નગર હતું, અને એક વખતે આદર્શ બ્રહ્મચારી વિજયશેઠ અને વિજયાશેઠાણી જેવા નરરત્નોને પોતાની ગોદમાં સાચવતું હતું, પરંતુ કાળના પ્રભાવે માત્ર આલીશાન મંદીર સિવાય ત્યાં કંઈ પણ નજરે પડતું નથી.

અહીં વીરનીર્વાણથી ૨૩મે વર્ષે દેવચંદ્ર નામના શ્રાવકે પાર્શ્વનાથનું બીંબ સ્થાપ્યું હતું, જેનો શીલાલેખ પાલીને મળતી ભાષાથી તામ્રપટમાં કોતરેલ છે. આ મૂળ પટ ભૂજના કોઈ યતિ પાસે છે. અને તેની નકલ ભદ્રેશ્વરના મંદીરમાં સાચવી રાખેલ છે, તેમજ કચ્છની ભૂગોળમાં પણ છપાઈ ગયેલ છે.

ત્યાર પછી આ મંદીરનો ઉદ્ધાર તેરમી સદીના આદિકાળમાં કુમારપાળે અને સં. ૧૩૨૩ પછીના વર્ષમાં જગદુશાહે કર્યો હતો. ત્યાર પછી આ મંદિરની મુર્તિઓ બાવાના કબજામાં ગઈ હતી. પણ અંતે છેલ્લો ઉદ્ધાર તથા પ્રતિષ્ઠા સોળમાં સૈકામાં થયેલ છે, જ્યારે મુખ્ય આસને મહાવીરસ્વામીની અને પાછળની દેરીમાં પાર્શ્વનાથ પ્રભુની મુર્તિ બેસાડેલ છે. અત્યારે આ મંદીર ૪૫૦ ફુટ લાંબા અને ૩૦૦ ફુટ પહોળા કંપાઉંડના મધ્ય ભાગમાં માલુમ પડે છે. તેની ડાબી બાજુ ઉપાશ્રય અને ચારે તરફ યાત્રાળુ માટેની

ધર્મશાળા તૈયાર કરવામાં આવેલ છે, તેમ ચારે બાજુ કીલ્લો પણ કરી લીધેલ છે. મંદીરની લંબાઈ ૧૫૦ ફુટ, પહોળાઈ ૮૦ ફુટ, અને ઉંચાઈ ૩૮ ફુટ છે. મંદીરમાં ૨૧૮ થાંભલા છે, બન્ને બાજુ અગાશી છે, આગળના ભાગમાં સુંદર કમાનો છે, અને કમાનો ઉપર આબેહુબ મહોરા ગોઠવવામાં આવેલ છે. મંદીરનું સમારકામ સં. ૧૯૨૦ માં દેશલિ (દેશલપુત્ર) પ્રાગમલજીના રાજ્યમાં થયેલ છે. તથા સં. ૧૯૩૯ ના મહાશુદ્ધિ ૧૦ દિને માંડવી નિવાસી મોણશી તેજશીની પત્ની બાઈ મીઠીએ પણ સામારકામ કરાવેલ છે. આ મંદીરની સોનેરી રંગરોગાનની કારીગરી પ્રશંસા કરવા લાયક છે.

સુથરી

ભદ્રેશ્વરથી થોડાંએક કોશ દુર સુથરી ગામ છે. તે પણ પાર્શ્વનાથનું પુરાણું તીર્થ છે. ત્યાંના નીવાસીઓ આ પાર્શ્વનાથ પ્રભુને “ઘૃતકલ્લોલ પાર્શ્વનાથ” એવા નામથી ઓળખે છે. આ નામ પડવાના કારણમાં એવું કહેવાય છે કે સુથરીના ઉદેશીશાહ નામના નિર્ધન શ્રાવકે અધિષ્ઠાયક દેવના સ્વપ્ન પ્રમાણે એક માણસ પાસેથી રોટલાના પોટલાને બદલે પાર્શ્વનાથ પ્રભુની મુર્તિવાળું પોટલું ખરીદ્યું અને પછી તે પ્રતિમાને ઉદેશીશાહે રોટલાના ગોંબ (ભંડારીયા)માં ગોઠવી દીધો.

ઉદેશીશાહને તો રોટલાનો ગોંબલો અખુટ થઈ ગયો. આ વાતની કોઈ યતિરાજને ખબર થતાં તેણે ઉદેશીને પ્રતિબોધ કરી તે મુર્તિ ઉપાશ્રયમાં પધરાવી, પરંતુ રાત્રિ પડતાંજ તે મૂર્તિ ઉદેશીશાહના ગોંબમાં આવી સ્થીરતાને પામી. હવે યતિરાજે પણ એક દેરી બંધાવી સંઘની સમ્મતિથી તેમાં જીનમુર્તિને પધરાવી, અને આનંદઉત્સવ ઉજવાયો, જેમાં સંઘવાત્સલ્યમાં એક કુડલામાંથીજ એટલું બધું ઘી નીકળ્યું કે જે જોઈ દરેકને આશ્ચર્ય થયું, અને કુડલામાં હાથ નાખી તપાસ કરી તો તે જીનમુર્તિ કુડલામાં દેખવામાં આવી. આથી લોકોએ તે કુડલાનો કાંઠો કાપી તે પાર્શ્વનાથની મૂર્તિને બહાર કાઢી “ઘૃતકલ્લોલ પાર્શ્વનાથ” એવા નામથી મોટા મહોત્સવપૂર્વક જીનમંદીરમાં પધરાવી.

ત્યાર પછી કેટલોક કાળે આ દેરાસરજીનો જીર્ણોદ્ધાર વિગેરે થયેલ છે, અને ભદ્રેશ્વરજીની પંચતીર્થીએ જનાર આ સ્થાનની યાત્રાનો અવશ્ય લાભ લ્યે છે.

અજારાપાર્શ્વનાથ

અયોધ્યામાં સૂર્યવંશી વિજય રાજા હતો. તેનો પુત્ર પુરંદર, પુરંદરનો કીર્તિધર, અને કીર્તિધરનો સુકોશલ નામે પુત્ર થયો. તેનો મરીને સિંહણ થયેલી પોતાની સહદેવી માતાથી ઘાત થયો. તેનો પુત્ર હિરણ્યગર્ભ અને હીરણ્યગર્ભનો નહુષ થયો. નહુષરાજાની રાણી શુદ્ર સતી હતી. તેની રાજ્યપરંપરામાં ચોવીશમો કકુસ્થ રાજા થયો, તેનો પુત્ર રઘુ હતો, તે રઘુના પુત્ર અનરણ્યે (અજયપાલે) પોતાનું રાજ્યનગર સાકેતપુરને ઠરાવ્યું. તે એક દીવસે શત્રુંજયની યાત્રા કરી દ્વીપનગર (દીવબંદરે) આવ્યો, અને શરીરમાં રોગની પીડા ઘણી હોવાથી કેટલોક કાળ ત્યાં સ્થિરતા કરી રહ્યો.

આ અરસામાં રત્નસાર નામે વ્યવહારિયો સમુદ્રયાત્રામાં હતો, તેના વહાણને મધ્યસમુદ્રમાં પ્રતિકુલ સંયોગો ઉભા થયા, વાદળાં ચઢી આવ્યા, અને પવન પણ જોસથી ફૂંકાવા લાગ્યો. કોઈ પણ રીતે વહાણ કાબુમાં ન રહ્યું, ત્યારે નાવિકે વિચાર્યું કે-તરંગના પ્રહારોથી વહાણનો મનુષ્યોની સાથે નાશ થશે, મારા જીવતાં આ ત્રાસદાયક બનાવ બને તે કોઈ પણ રીતે ઠીક નથી, માટે હું મારો અંત પ્રથમ લાવું એ વધારે હિતકર છે. આ ભાવનાથી તે સમુદ્રમાં પડવા તૈયાર થયો, તેવામાં એક મધુર અદૃશ્ય વાણી થઈ કે “તમે કોઈ ભય પામશો નહિં, આ સ્થાને કલ્પવૃક્ષના પાટીયાના સંપુટમાં પાર્શ્વનાથ પ્રભુની પ્રતિમા છે, જેને લાખો અને હજારો વર્ષ સુધી ધરણેન્દ્રે કુબેરે તથા વરૂણે પૂજેલ છે. હમણાં અજયપાલના ભાગ્યથી તે પ્રતિમા અહિં આવેલ છે, માટે તેને સમુદ્રમાંથી બહાર કાઢી દ્વીપનગરમાં રાજાને અર્પણ કરજો. હું પ્રતિમાની અધિષ્ઠાત્રી દેવી પદ્માવતી છું, અને આ ભયંકર પ્રસંગ પણ મેં ઉપસ્થિત કરેલ છે.”

ઉપર પ્રમાણેની આકાશવાણી સાંભળી તરતજ રત્નસારે માણસો દ્વારા પ્રતિમા સમુદ્રમાંથી કાઢી બહાર લીધી, જેથી સમુદ્ર પણ શાંત થઈ ગયો, અને અનુકુળ પવનના યોગે તે વહાણ દ્વીપબંદર જઈ પહોંચ્યું.

અજયપાલે પણ મહોત્સવથી પ્રતિમાને નગર પ્રવેશ કરાવ્યો. પછી રમણીય સિંહાસન બનાવી તે ઉપર કલ્પવૃક્ષના સંપુટ મૂકી તેમાંથી પ્રતિમાને બહાર કાઢી, તો પરિકરવાળી પાર્શ્વનાથપ્રભુની પ્રતિમા દેખવામાં આવી. રાજાએ હર્ષ સહિત તે બીંબને નમસ્કાર કર્યો, જેના પ્રભાવથી રાજાનો રોગ પણ શાંત થઈ ગયો.

ત્યાર પછી અજયપાલે અજયનગર વસાવી તેના મધ્યમાં ભવ્ય જીનપ્રાસાદ કરાવી તેમાં તે રત્નસારે આપેલ બીંબની પ્રતિષ્ઠા કરી હતી.

અને મંદિરના ભોગવટામાં દશ ગામ સાથે અજયનગર સમર્પણ કર્યું હતું, જેની ત્રિકાલ પૂજાથી રાજાને દીવસે દીવસે કલ્યાણની વૃદ્ધિ થતી હતી.

આ વખતે સૌરાષ્ટ્રમાં તેના ગોત્રનો વજ્રપાણિ રાજા ગીરીદુર્ગ (જુનાગઢ) માં રહેતો હતો, તે પણ અજયનગરમાં આવ્યો, આ રાજાના શાસનમાં બે તીર્થો હતા, જેથી અજયપાલે વજ્રપાણિનો બહુ સત્કાર કર્યો.

છ માસ ત્યાં રહી સિદ્ધગીરિની યાત્રા કરી અજયપાલ રાજા સાકેતપુરમાં ચાલ્યો ગયો.

અજયપાળ (અનરણ્ય) રાજાને અનંતરથ નામે મોટો પુત્ર હતો, તેને “પૃથ્વી” રાણીથી દશરથ નામે પુત્ર થયો, જે રાજા રામચંદ્રના પિતા તરીકે જગમાં પ્રસિદ્ધ થયેલ છે.

આ અજયપાર્શ્વનાથનું અત્યારનું પ્રચલિત નામ “અજારાપાર્શ્વનાથ” છે, જે કાઠિયાવાડ દ્વીપકલ્પની દક્ષિણે દીવ થી ચાર કોશ અને ઉનાથી એક કોશ પાસે આવેલ છે, જેના ભોગવટામાં અત્યારે છ વીઘા જમીન જળવાઈ રહી છે.

અજારા ગામ અત્યારે નાનું છે, તેની આસપાસની ભુમિમાં અનેક જનમૂર્તિ તથા શાસન દેવ-દેવીની ખંડિત મુર્તિઓ નીહાળાય છે. ગામના પાદરમાં ચક્રેશ્વરી કે પદ્માવતીની મૂર્તિ છે, જેને લોકો પાદરદેવી (પાદરદેવી) તરીકે પૂજે છે અને માનતા માને છે. ગામની નજીકમાં અજયપાળનો ચોતરો અને એક કૃત્રિમ તળાવ છે.

બાદશાહી વખતમાં અહિં ચોતરામાં-તળાવની પાળમાં પાંચ જનમંદિરોની મૂર્તિ સંતાડવામાં આવી હતી, જ્યાં આજુબાજુ ખોદકામ થતાં જનમૂર્તિઓ મળી આવે છે. સંવત્ ૧૯૪૦ માં આ સ્થાનેથી બાવીશ જનમૂર્તિ અને યક્ષ-યક્ષીણીના પરિકરવાળા સંવત્ ૧૩૨૩ માં પ્રતિષ્ઠાયેલ બે કાઉસગીયા મળી આવ્યા છે.

વળી અજયપાળનો ઓટલો ખોદતાં શ્રીમાળી હરિયાળે માતા મહાનીના કલ્યાણ માટે સં. ૧૩૪૩માં પાર્શ્વનાથની પ્રતિષ્ઠા કર્યાનો લેખ (ભા. પ્રા. શો. ૧ નં. ૧૧૫) મળી આવ્યો છે, તેમજ ત્યાં ખોદકામ થતાં બીજી ઘણી મૂર્તિઓ અને શીલાલેખો મળી આવવાનો સંભવ છે.

અજારા પાર્શ્વનાથના મંદિરમાં નીચે મુજબ શીલાલેખો મળી શકે છે -

૧ સંવત ૧૬૬૭ ના વૈશાખ શુદ્ધ ત્રીજ રોહીણી અને મંગળવારે ઉનાનિવાસી શ્રીમાળી જવરાજ દોશીના પુત્ર કુંઅરજી દોશીએ દીવના સંઘની સહાયથી વિજયદેવસૂરિની વિદ્યમાનતામાં આ પ્રાસાદનો જીર્ણોદ્ધાર કરેલ છે. (આ જીર્ણોદ્ધાર ચૌદમો છે*) તથા દોશી મદને ઋષભદેવ ભગવાન અને

* પરિકરવાળું ચીંતામણી પાર્શ્વનાથનું બીંબ સંવત ૧૯૩૬માં ગામની પાસેની સીમમાંથી મળ્યું હતું, તથા નીચેના લેખો મળી આવ્યા છે.

૧ સંવત ૧૩૪૩ માં લાખણના દિકરા વીરમના દિકરા વાસણે પાર્શ્વનાથ પ્રભુની સ્થાપના કરી (નં. ૧૧૧)

૨ વિક્રમ સંવત ૧૩૪૬માં લાખણના પુત્ર વીરમના દિકરા વાસણે પાર્શ્વનાથની મુર્તિ કરાવી (નં. ૧૧૪)

વિક્રમ સંવત ૧૬૭૭માં પાર્શ્વનાથનો ૧૪મો જીર્ણોદ્ધાર શ્રાવકોએ કરાવ્યો. (સંવત ૧૯૪૨માં છપાયેલ ભાવનગર પ્રાચીન શોધ સંગ્રહ ભાગ ૧ પરિશિષ્ટ લેખ નં. ૧૧૨) આ લેખ રંગમંડપની દક્ષિણ તરફની દીવાલમાં ચોડેલ છે (તેની મુળ કોપી લેનારે બહુ ભુલ કરેલ છે)

આઠ ગુરૂવર્યોની પાદુકા કરાવી છે, તથા શાભાઈએ દ્વીપસંઘની સહાયથી (દોશી) સંઘની તુષ્ટિ માટે ધર્મશાળા બંધાવી છે આ પ્રશસ્તિ શ્રીકલ્યાણકુશળ ગણિ શિષ્ય પં. દયાકુશળ ગણિના શિષ્યે લખી છે શ્લોક ૧-૧૫

૨ સંવત ૧૬૭૮ ફાગણ શુદ્ધિ ૯ શનિવારે ઋષભજીનની પાદુકાની પ્રતિષ્ઠા શ્રી વિજયદેવસૂરિ રાજ્યે કલ્યાણકુશલ ગણિના હાથે દીવબંદરવાસી કીકા દોશી ભાર્યા હીરાદેના પુત્ર મદનકે કરેલ છે.

આ લેખ મંદિરની જમણી બાજુ છત્રાકારે મંદિર છે, જ્યાં ઉપર રાયણનું વૃક્ષ છે, અને તે મંદિરના મધ્યમાં સ્તુપ છે, તેની ઉપર કોતરેલ છે. સ્તુપના મધ્યમાં ઋષભદેવ ભગવાનની પાદુકા છે. પુર્વાદિ ચાર દિશામાં ૧ આનંદવિમલસૂરિ, ૨ વિજયદાનસૂરિ, ૩ શ્રી વિજયહીરસૂરિ, અને ૪ વિજયસેનસૂરિની પાદુકા છે. તથા અગ્નિ વિગેરે વિદિશામાં ૧ મેહમુનિ ૨ તત્વકુશળજી ૩ ઋષિવીરજી અને ૪ ઉપાધ્યાય વિદ્યાસાગરની પાદુકા છે.

૩ ચીંતામણી પાર્શ્વનાથના બીંબ ઉપર સંવત ૧૩૪૩ના મહાવદી ૨ને શનિવારની પ્રતિષ્ઠા કર્યાનો લેખ છે.

૪ બે કાઉસગીયા બીંબો ઉપર સંવત ૧૩૨૩ના જેઠ વદિ ૮ ગુરૂવારે ઉદયપ્રભસૂરિના પટ્ટાલંકાર મહેન્દ્રસૂરિએ પ્રતિષ્ઠા કરાવ્યાનો ઉલ્લેખ છે.

૫ એક ૩૫ રતલના ભારવાળા પુરાતની પીત્તલના ઘંટા ઉપર “શ્રી અજારા પાર્શ્વનાથજી સં. ૧૦૧૪ શા રાયચંદ જેચંદ” એવા અક્ષરો કોતરેલા છે.

૬ એક બીજા ઘંટ ઉપર નીચે મુજબ લેખ છે.

“સંવત ૧૬૬૨ વર્ષે અશાઠ શુદ્ધિ ૨ ઉનાવાસ્તવ્ય શ્રી ઉજાવંશજ્ઞાતિ કાવુહરા જગમાલ ભાર્યા બાઈ ટબકાઈ પુણ્યાર્થે ઘંટાકા. પત્રિકા લાલબાઈ રિંભા હી.”

ચૌદ વાર જીર્ણોદ્ધાર થવા છતાં મુળ પાર્શ્વનાથની મુર્તિ જ્વલંત પ્રતાપ પાથરી રહી છે. આ પ્રતિમાને હમણાં લાલ લેપ કરાવ્યો છે, જેમા લેપ કરનારે બેહદ આસ્થા-કાળજી રાખેલ છે.

અજયનગરની પ્રાચીનતાને ચોતરો, દોઢસેક વાવો, તદન વિચિત્ર અજયવૃક્ષો, હળવું પાણી, પાર્શ્વનાથની મુર્તિ, ઘંટ, ભગ્નાવશેષ મુર્તિઓ, અને શાંત વાતાવરણ સારી રીતે પૂરવાર કરે છે. (લેખકનું મંતવ્ય છે કે) ખરેખર આ સ્થાનમાં શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથનો પડછંદો-પ્રતિકૃતિ છે.

અંતરિક્ષજી

એક દીવસે રાવણના કહેવાથી માલી અને સુમાલી વિમાનમાં બેસીને કયાંક જતા હતા. તેઓને ચાલતાં ચાલતાં બપોરનો વખત થયો, એટલે આહાર લેવા માટે પોતાનું વિમાન વરાડ દેશમાં નીચે ભૂમિ ઉપર ઉતાર્યું. તે બંનેને જીનપૂજા કર્યા વિના ભોજન નહીં કરવાની ટેક હતી, જેથી તેઓ નીરંતર જીન પ્રતિમાને સાથેજ રાખતા હતા. પણ આજે ઉતાવળથી જીનબીબને સાથે લેવાનું ભૂલી ગયા. જેથી તેમણે ભોજન અવસરે ગાયના છાણ સાથે વેળુની નવી પ્રતિમા બનાવીને તેનું પુજન કર્યું, અને સાંજે પોતાનું કાર્ય કરવા માટે આગળ ચાલ્યા. તે પ્રતિમા દિવ્યપ્રભાવથી અખંડ રીતે મજબુત-ઘટ્ટ બની ગઈ, અને તેના પ્રભાવે સરોવરનું પાણી પણ અખુટ ને નીર્મલ રહેવા લાગ્યું.

એક દીવસે બીંગલપુરનો કોઢીઓ શ્રીપાલ રાજા ત્યાં આવીપહોંચ્યો, તેને તે સરોવરના જલના પાનથી રોગ શાંતિ થઈ, જેથી “આ સરોવરમાં કાંઈક પ્રભાવ છે” એમ સમજી તેણે ઘુપદીપથી દેવારાધન કર્યું, અધિષ્ઠાયક દેવે શ્રીપાલને સ્વપ્નામાં જણાવ્યું કે અહીં ભાવિજીન શ્રી પાર્શ્વનાથની મુર્તિ છે.

(૫૨)

તે પ્રતિમાને બહાર કાઢી સાત દિવસના જન્મેલ વાછડાથી જોડેલ રથમાં બેસારીને તું સારથિ બનીને સારે સ્થાને લઈ જા. પણ યાદ રાખજે કે ઈચ્છિત સ્થાનમાં પહોંચ્યા પહેલાં પાછું વાળીને જોઈશ નહીં.

રાજાએ પ્રભાતે જાગી તેજ પ્રમાણે કર્યું, પણ કેટલેક દૂર જતાં સંશય આવ્યો કે પ્રતિમાજી પછવાડે રથમાં આવે છે કે નહીં ? એમ ચીંતવી જરાક પછવાડે દષ્ટિ ફેરવીને જોયું તો જોતાં વાર જનમૂર્તિ આકાશમાં સાત હાથ ઉંચી સ્થીર થઈ ગઈ અને ગાડું આગળ ચાલ્યું ગયું. આ વખતે આ બીંબ એટલું અધર હતું કે જેની નીચેથી બેઠા સહિત પનીયારી ખુશીથી ચાલી જાય. રાજા તો આવું સ્વરૂપ જોઈ વિસ્મય પામ્યો અને પોતાની ભુલ માટે પસ્તાવા લાગ્યો. પછી અહીં શ્રીપુર નગર વસાવી (સીરપુરમાં) સંઘ દ્વારા નવું જનમંદિર કરાવી મહાવાદી અભયદેવસૂરિના હાથે સંવત ૧૧૪૨ના મહા શુદ્ધ ૫ રવિ વિજયમુહુર્તે બીંબની સ્થાપના કરી. આ પ્રમાણે શ્રીપાલ રાજાએ ઘણા કાળ સુધી તે બીંબની અર્ચના-પૂજા કરી, અને તે વખતથી અંતરિક્ષ તીર્થ સ્થપાયું છે.^x અત્યારે પણ આ પાર્શ્વનાથજીનું બીંબ ભૂમિથી સ્હેજ ઉંચે નીરાધારપણે રહેલ છે, જેની નીચેના ભાગમાં સહેલાઈથી આરપાર કપડું જઈ શકે છે. દક્ષિણના પ્રવાસીયો આ તીર્થનો લાભ લેવાનું ચુકતા નથી.

x પ્રક્ષેપ-શ્રી વિજયદેવસૂરિના શિષ્ય ભાવવિજયજી ગણીને આંખે પડલ વળી ગયા હતા, તેથી ગુરૂની આજ્ઞાથી તેઓ પાટણ રહ્યા હતા, જેને શાસનદેવીએ અંતરિક્ષ પાર્શ્વનાથનો પ્રભાવ સ્વપ્નામાં કહી સંભળાવ્યો, જેથી તેઓ પાટણથી એક નાનો સંઘ કઢાવી સીરપુર આવ્યા, અને અક્રમ કરી પ્રભુની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા, અને પશ્ચાત્તાપ કરતાં તેઓના નેત્ર ઉઘડી ગયાં-પડલ ઉતરી ગયા. જેથી ભાવવિજયજી ગણીએ સંઘને ઉપદેશ આપી નવું જનમંદિર તૈયાર કરાવી ફરી સંવત ૧૭૧૫ ચૈત્ર શુદ્ધ ૬ ને રવિવારે અંતરિક્ષ પાર્શ્વનાથની પ્રતિષ્ઠા કરાવી છે. ભોંયરામાં માણીભદ્રના સ્થાનકમાં શ્રી વિજયદેવસૂરિ અને શ્રી ભાવવિજયગણીની ચરણપાદુકા મોજુદ છે.

કુલ્પપાક

ઋષભદેવ ભગવાનના પુત્ર ભરતચક્રવર્તીએ અષ્ટાપદ ગીરિ ઉપર ચોવીશ ભગવાનની પ્રતિમા ભરાવી હતી. તેજ અવસરે પોતાની આંગળીની વીંટીનું પાંચીરત્ન (નીલમણી અથવા માણેક) કાઢી ઋષભદેવ પ્રભુની જીણી પ્રતિમા ભરાવી હતી અને તેનું નામ ‘‘માણિક્યદેવ’’ એવું રાખ્યું હતું. આ મનોહર પ્રતિમાને વિદ્યાધરો પોતાની શ્રેણિમાં લઈ આવ્યા, અને તેમની પાસેથી ઈંદ્ર પોતાના વિમાનમાં લઈ ગયા. એક દીવસે રાવણે શકનું આરાધન કરી માણિક્યદેવ બીબની યાચના કરી પોતાની પટ્ટરાણી મંદોદરીને આપ્યું, જે ઘણા વખત સુધી લંકામાં પૂજાયું. પણ જ્યારે લંકાનો નાશ થયો ત્યારે આ બીબ સમુદ્રાધિષ્ઠાયક દેવના તાબામાં આવ્યું. વળી કર્ણાટકના શંકર રાજાએ પન્નાવતીદેવીના કહેવાથી તે બીબ સમુદ્રદેવ પાસેથી મેલવ્યું. અને તે રાજા સમુદ્રાધિષ્ઠાયકના કહેવા પ્રમાણે માણિક્યદેવને પોતાની પીઠ ઉપર સ્થાપી પોતાના સૈન્ય સાથે કર્ણાટકની રાજધાની તરફ ચાલવા લાગ્યો. કુલ્પપાકનગર પાસે આવતાં શંકરરાજાને સંશય થયો કે ‘‘મને જીનબીબનો ભાર લાગતો નથી તો શું તે મારી પીઠ ઉપર છે કે સરી ગયેલ છે? આ પ્રમાણે સંદેહ ચતાં જ માણિક્યદેવનું બીબ ત્યાં સ્થિર થઈ ગયું, જે ત્યારથી ૬૮૦ વર્ષ સુધી આકાશમાં નિરાધારપણે સહ્યું. શંકર રાજાને આ દેવની પૂજાના પ્રભાવથી મરકીની શાંતિ વિગેરે અનેક લાભ થયા, જેથી રાજાએ ભક્તિભાવથી તે બીબની પૂજા માટે બાર ગામ આપ્યા. અને ત્યારથી તે કુલ્પપાક નગર માણિક્યદેવના તીર્થ તરીકે વિખ્યાતિ પામ્યું.

વળી ઔરંગઝેબના પુત્ર બહાદરશાહના સુબેદાર ઉસફખાં બાદશાહના વખતમાં પંડિત કેશરકુશલ ગણિએ એ મંદિરનો શાકે ૧૬૩૩ માં નવો જીર્ણોદ્ધાર કરાવી તે મંદિરમાં સં. ૧૭૬૭ ના ચૈત્ર શુદ્ધ ૧૦ પુષ્પાર્કદિને વિજય મુહૂર્તમાં શ્રી માણેકસ્વામીની (માણિક્યદેવની) પ્રતિષ્ઠા કરાવી છે એમ ત્યાંના શીલાલેખ ઉપરથી સમજી શકાય છે.

આ તીર્થ અત્યારે દક્ષિણમાં વિખ્યાત છે પણ દરેક પ્રદેશમાં તેની જોઈએ તેવી પ્રસિદ્ધિ દેખી શકાતી નથી.

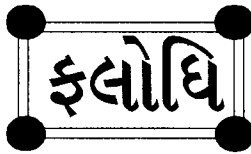
આ મૂર્તિ કેસરીયાજીની પ્રતિમા સદેશ છે.

અવંતિપાર્શ્વનાથ

ઈ. સ. પૂર્વે ૨૯૦ વર્ષે ઉજ્જયિનીના નીવાસી ભદ્રાપુત્ર અવંતિ સુકુમાલે નલીનીગુલ્મ વિમાન મેળવવાની લાલસાથી સંપ્રતિ રાજાના પ્રતિબોધક શ્રી આર્યસુહસ્તિસૂરિ પાસે દિક્ષા લીધી હતી. અને શીયાળણીના ઉપસર્ગથી મૃત્યુ પામી સૌધર્મ રાજધાનીનું તે વિમાન મેળવ્યું હતું.

આ અવંતિ કુમારના મૃત્યુ સ્થાને તેના પુત્રે “અવંતિ પાર્શ્વનાથ” નો પ્રાસાદ કરાવ્યો હતો, પરંતુ ટુંક મુદત જતાં બ્રાહ્મણશાહીની અસરથી પાર્શ્વનાથના બીંબ ઉપર મહાકાલેશ્વર (સિદ્ધસેન દિવાકરના દાદાનું આ નામ હતું) ના પીંડની સ્થાપના થઈ હતી. જેથી વિક્રમાદિત્યના ગુરૂ તાર્કિક શીરોમણી સિદ્ધસેન દિવાકરે સ્વરચિત કલ્યાણમંદિરની સ્તુતિ દ્વારા શિવલીંગ તોડી તેની નીચેથી પાર્શ્વનાથની મુર્તિને પુનઃ પ્રગટ કરેલ છે, જે હાલ “અવંતિપાર્શ્વનાથ” એવા નામથી જ પ્રસિદ્ધ છે.

અત્યારે પણ ઉજ્જેનમાં મંદિરથી થોડે દૂર મોટા શીવલિંગની સ્થાપના છે, પણ ઉપરોક્ત ઘટના બન્યા પછી તેના પુજારીઓ તે શીવલીંગની પાસે જૈન મુનિઓને જવા દેતા નથી.

બારમી સદીમાં એક દીવસે મારવાડ દેશમાં ફલોધિ ગામના પાસિલ શ્રાવકે નગર બહાર શુદ્ધ ભૂમિમાં નહીં કરમાયેલ ફૂલના ઢગલાવાળું એક

(૫૫)

ઢેકું જોઈને તે વૃત્તાંત વાદિદેવસૂરિને કહી સંભળાવ્યો. સૂરિએ પણ તે સ્થાને જનબીંબ હોવાનું જણાવ્યું. જેથી પાસિલે તે ભૂમિ ખોદાવી એક પાર્શ્વનાથનું બીંબ બહાર કાઢ્યું, અને સારા સ્થાનમાં પધરાવી તેની નિત્ય ઉપાસના કરવાનું શરૂ કર્યું.

તે બીંબ પાસે મુકેલા ચોખા હમેશા સોનાના થઈ જતા હતા. કેટલાક દિવસ સુધી એમ ચાલ્યું, પણ એક દીવસે આ ઘનપ્રાપ્તિની વાત પોતાના આગ્રહી પુત્રને જણાવતાં જે સોનાના ચોખા થતા હતા તે દેવપ્રભાવ બંધ થયો. ત્યાર પછી પાસિલે પોતાની પાસે ભેગા થયેલ સ્વર્ણાક્ષતથી નવું જનમંદિર તૈયાર કરાવી વાદિદેવસૂરિના શિષ્ય મુનિસુંદરસૂરિના હાથે સં. ૧૨૨૧ મહાશુદ્ધિ ૬ દિને મહાન ચૈત્યપ્રતિષ્ઠા કરી હતી. વળી શ્રી સોમસુંદર સૂરિજી તો લખે છે કે સં. ૧૨૭૪ ફલોધિમાં મહાપ્રતિષ્ઠા મહોત્સવ થયો હતો.

મુલનાયક સિવાયની આ મંદિરની ઘણી મુર્તિઓ શ્રી હીરવિજયસૂરિ, વિજયસેનસૂરિ અને વિનયસુંદર ગણિના વખતમાં ભરાવેલ છે.

નાડુલાઈ

મારવાડમાં સાદરી પાસે નાડુલાઈ ગામ છે, તે નગરની પૂર્વ તરફ સોનીગરા ચોહાણનો બંધાવેલ જુના કિલ્લાનો ખંડેર છે. આ કિલ્લાની જેકલ ટેકરીને જૈનો શત્રુંજય પર્વત સમાન પવિત્ર માને છે. ચોહાણી કિલ્લામાં સર્વ પ્રકારનો જૈનોનો હક છે, તથા અહીં જૈનોનું આદિનાથનું પુરાણું મંદિર છે. આ મંદિર માટેનો હેવાલ નીચે લખ્યા મુજબ આશ્ચર્યજનક મળી શકે છે.

એવું બન્યું છે કે ખંડેરકગચ્છી યશોભદ્રસૂરિ અને એક કાપાલિક યોગીએ પોતપોતાની મંત્રશક્તિ અજમાવવા માટે એવી હરીફાઈ કરી કે મારવાડના પાલાણી ખંડમાંથી (ખેડ નગરથી) પોતપોતાના ઇષ્ટદેવના મંદિર ઉપાડીને નાડુલાઈ લઈ આવવા, અને જે પોતાના મંદિરને સવાર થતાં પહેલાં

જેકલ ટેકરી ઉપર પ્રથમ સ્થાપન કરશે તેની જીત થઈ જાણવી. યશોભદ્રસૂરિ આદિનાથનું મંદિર લઈ આકાશમાં ચાલવા લાગ્યા. કાપાલીક યોગીએ પણ તપેશ્વરનું મંદિર ઉપાડી માર્ગ કાપવો શરૂ કર્યો. બન્ને હરીકો નાડુલાઈ પાસે આવતાં કાપાલિક આગળ નીકળી ગયો, અને નાડુલાઈની ટેકરી ઉપર ચડવા તૈયાર થયો, એટલે યશોભદ્રસૂરિએ કુકડાનો શબ્દ કર્યો, આ શબ્દ સાંભળી કાપાલિક ચમક્યો તથા ભ્રમમાં પડ્યો કે શું સૂર્યોદય થઈ ગયો?. આ પ્રમાણે વિચાર કરતાં મંત્રવિદ્યાનો વેગ મંદ પડવાથી યશોભદ્રસૂરિ તેની સાથે થઈ ગયા, અને તેજ વખતે સૂર્યોદય થવાથી બન્ને મંદિરો ટેકરી નીચે સ્થપાયા છે. આ દંતકથાના પુરાવામાં નાડુલાઈના લોકો એક દોહરો બોલે છે કે -

“સંવત દશ દાહુતરું, વદીયા ચોરાશી બાદ;

ખેડ નગરથી લાવીયા, નાડુલાઈ પ્રાસાદ. ॥ ૧ ॥”

સોહમકુલ પટ્ટાવલીમાં ઉપલી બીનાને મળતો અધિકાર છે, તેમજ કવિ શ્રી લાવણ્યવિજયજી મહારાજ પણ લખે છે કે, આ મંદિર સંવત ૮૫૪માં યશોભદ્રસૂરિ મંત્રશક્તિથી બીજે સ્થાનેથી લઈ આવેલ છે.

તે સૂરીશ્વરે આજ વખતે નાડુલના વતની ચોડાણ રાવલ લાખણના વંશના ચોડાણોને ચુસ્ત જૈન બનાવ્યા હતા, અને તે ચોડાણ જૈનોનું “ભંડારી” ગોત્ર સ્થપાયું હતું. યશોભદ્રસૂરિના મુખ્ય શિષ્ય શાલિસૂરિ પણ ચોડાણ વંશના હતા. અત્યારના મારવાડના બધા ભંડારીઓ પોતાના પૂર્વજ તરીકે રાવલ લાખણને અને આદિ જૈનગુરૂ તરીકે શ્રીયશોભદ્રસૂરિને માને છે.

આદિનાથના મંદિરના શીલાલેખ ઉપરથી એવું મળી શકે છે કે, યશોભદ્રસૂરિના શિષ્ય ઈશ્વરસૂરિના ઉપદેશથી આ મંદિરનો જીર્ણોદ્ધાર મંત્રી સાયર ભંડારીએ કર્યો હતો. ત્યાર પછી બીજા બે જીર્ણોદ્ધારો પણ ભંડારી ગોત્રમાંથી થયાનું ઇતિહાસ જાહેર કરે છે.

છેલ્લો જીર્ણોદ્ધાર મહારાણા જગતસિંહના રાજ્યમાં સં. ૧૬૮૬ વૈ. શુ. ૮ શનિવાર અને પુષ્ય નક્ષત્રમાં શ્રી વિજયદેવસૂરિના ઉપદેશથી નાડુલાઈના

સંઘે કરાવેલ છે, આ શીલાલેખ પણ ત્યાં મોજુદ છે.

એક કાળે નાડોલ અને નાડલાઈ બન્ને ગામો એક હશે, પણ અત્યારે તો આ બન્ને ગામમાં ત્રણ કોશનું આંતરું પડી ગયેલ છે, અને નાડલાઈની પેઠે નાડોલ પણ પ્રાચીન તીર્થ છે.

રાણકપુર

મારવાડમાં જોધપુર તાબે સાદરીથી ત્રણ ગાઉ દુર એક વિશાલ યોગાનમાં કેટલાક જિનમંદિરોનો લત્તો છે. અહીં પ્રથમ રાણકપુર નગર હતું. પંદરમી સદીમાં રાણકપુરમાં ૩૦૦૦ શ્રાવકોના ઘર હતા, અને તેજ પ્રમાણમાં બીજી વસ્તીના ઘરો હશે. અત્યારે ત્યાં જીનમંદિરનો કિલ્લો બાદ કરીએ તો મનુષ્યોને નિવાસ કરવા યોગ્ય એક પણ ઘર નથી.

એક દિવસે ત્યાંના ઘરણ ઓસવાળે સ્વપ્રમાં નલીનીગુલ્મ વિમાન જોયું હતું, તેથી તેણે રાણકપુરમાં સ્વપ્રામાં જોયેલ વિમાન જેવો ૧૪૪૪ થાંભલાની ભુલવણીવાળો નક્સીદાર ચોવીશ રંગમંડપવાળો બે મજલાનો ચતુર્ભુખી ત્રૈલોક્યદીપક પ્રાસાદ કરાવ્યો, અને તેમાં ચાર સૂરિ, નવ ઉપાધ્યાય, તથા ૫૦૦ સાધુના પરિવાર સાથે પધારેલ સોમસુંદર સૂરિના હાથે સં. ૧૪૯૬ માં ઋષભદેવની પ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા કરી.

આ વખતે ત્યાં ગોહીલ રાજ્ય તપતું હશે, કેમકે શિલાલેખમાં બપ્પવંશ તથા ગોહિલવંશના ૪૦ પેઢીના રાજાઓની નામાવલી આપેલ છે.

આ મંદિરના બીજા મજલા ઉપર પણ ચોમુખજી છે, જ્યાં સંવત ૧૫૦૧ થી ૧૫૦૮ સુધીના શિલાલેખો છે.

ફરતી ભમતીમાં ૮૪ દેરીઓ છે, જેમાં સંવત ૧૫૪૮ થી ૧૫૫૬ સુધીના શિલાલેખો છે, અહીં એક સાડાત્રણ હાથની મહાવીર પ્રભુની મૂર્તિ છે, જેની ઉપર સં. ૧૬૫૧ મ. શુ. ૧૦નો ઉલ્લેખ છે.

(૫૮)

મંદિરની નીચેના ભાગમાં ઘણા ભોંયરા છે. જેમાં ઘણી જિનમૂર્તિનો સંગ્રહ કાળજીથી સાચવી રખાય છે.

મંદિરમાં એક અધુરો સ્તંભ છે, તેને માટે એવી કિંવદંતી છે કે- ચિત્તોડના રાજાએ ઘરણના ત્રૈલોક્યદીપક પ્રાસાદની હરીફાઈથી આ સ્તંભ બાંધવાનો પ્રારંભ કર્યો હતો, પરંતુ તેમ બની શક્યું નહીં અને સ્તંભ અધુરોજ રહ્યો છે.

૫૦૦ વર્ષ પહેલાં આવા હરીફથી શોભતું રાણકપુર ક્યારે ક્યા કારણથી નાશ પામ્યું તે સમજી શકાતું નથી. પણ એ તો માની શકાય છે કે ત્યાંનો પ્રજાવર્ગ પાસેના ગામડાઓમાં ચાલ્યો ગયો છે, કેમકે ઘરણનો પરિવાર રાણકપુરથી નીકળી ઘાણોરાવમાં વસવાટ કરી રહ્યો છે, અને અત્યારે પણ તેના પરિવારના માણસો ઘાણોરાવમાં છે.

રાણકપુરમાં દર વર્ષે ચૈત્ર વદી ૧૦ દિને મેળો ભરાય છે ત્યારે જિનમંદિરનો ધ્વજાદંડ ઘરણના પરિવાર તરફથી ચડાવાય છે.

રાણકપુરના ત્રૈલોક્યદીપક પ્રાસાદનો જીર્ણોદ્ધાર શ્રીહીરવિજય સૂરીશ્વરના ઉપદેશથી સંવત્ ૧૬૪૭ માં થયેલ છે.

મંદિરના ચોકની બહાર નેમિનાથ અને પાર્શ્વનાથના બે નવાં મંદિરો છે, જેમાંથી એક ખરતરગચ્છના શ્રાવકે કરાવ્યું હોય એમ લાગે છે. પાર્શ્વનાથની પ્રતિમામાં કમઠનો ઉપસર્ગ, જળધારા અને નાગેંદ્રે ધારેલ છત્ર અદ્ભુત શોભાને આપે છે. આ બન્ને મંદિરમાં પાંચ ભોંયરા છે.

કરહડા

ઈ.સ. પૂર્વે ૨૯૨માં થયેલ સંપ્રતિ રાજાએ લાખો નવા જિનાલયો કરાવ્યા હતા, તેમાંથી ૯૦૦ જિનપ્રાસાદોનો જીર્ણોદ્ધાર વિક્રમાબ્દ ૮૬૧માં જ્ઞાનભંડારના સ્થાપક શ્રી જયાનંદ સૂરિના ઉપદેશથી થયો હતો.

(૫૯)

આજ અરસામાં જયાનંદસૂરિના ઉપદેશથી ઉપકેશગોત્રી શા ખીમસિંઘે કરહડામાં પાર્શ્વનાથ પ્રભુનો પ્રાસાદ કરાવ્યો હતો. વળી શ્રી ધર્મઘોષસૂરિના ઉપદેશથી ક્ષેત્રપાલને પ્રસન્ન કરી સં. ૧૩૪૦માં ઝાંઝણકુમારે તેનો જીર્ણોદ્ધાર કરી સાત માળનું શિખરબંધી મંદિર બંધાવ્યું હતું. આ પ્રાસાદ જીર્ણ થવાથી તે તીર્થને પ્રસિદ્ધિમાં મુકવા ત્યાંના વતનીઓ સારી કાળજી રાખે છે. કરહડા ગામ ચિત્તોડ અને ઉદેપુરની મધ્યમાં છે.

કાપરડા પાર્શ્વનાથ

જોધપુર તાબે ફલોઘી પાસે કાપેડા ગામ છે. ત્યાંના કરડાના ઝાડ નીચે ભુમિમાં એક પાર્શ્વનાથ પ્રભુની મૂર્તિ હતી, જેના પ્રતાપથી જોધપુરના જેતારણ શેઠની લોઢાની બેડીઓ તુટી ગઈ હતી, જેથી જેતારણ શેઠે ત્યાં સંવત્ ૧૬૭૫માં નવું મોટા ધાંભલાવાળું ચાર મજલાનું શીખરબંધી જિનમંદિર બંધાવી તેમાં પાર્શ્વનાથપ્રભુની પ્રતિષ્ઠા કરી હતી. આ મંદિરમાંથી બાજરગઢ જવાય તેવું છ ગાઉનું ભોંયરૂ છે.

મારવાડમાં એક એવી માન્યતા છે કે, જે વર્ષે કાપરડા પાર્શ્વનાથના મંદિરના શીખર ઉપર મોર બેસે તે વર્ષે દુકાળ પડે. આ તીર્થ પણ આ કાળમાં પૂર્ણ પ્રભાવશાળી મનાય છે.

ભોપાવર

અહીં ગામથી દુર વૃક્ષની ગીચ ઝાડીમાં એક જીર્ણ મંદિર છે, જેમાં દશ કુટ ઉંચી શાંતિનાથ પ્રભુની ચમત્કારી મૂર્તિ છે. જેનો શરીરનો ભાગ ત્યાંની ભુમિ અને મંદિરના રંગમંડપની સપાટીથી નીચાણમાં છે, જેથી મસ્તકનો ભાગ માત્ર ઉપર હોવાથી દર્શન કરનારને તુરત જોઈ શકાય છે. આ મંદિરના ગભારામાં ઘણી વાર એક શાંત શ્વેત સર્પ બેસી રહે છે, જે કોઈને જરાપણ અડચણ કરતો નથી એમ ત્યાંના યાત્રિકો કહે છે.

જેથી જાવાલમાં શાંતિ થઈ. પરંતુ જરાવલીમાં તો ગતાનુગતિક શીરમુંડનની નવી પ્રથા શરૂ થઈ હતી.

વખત જતાં આ સ્થાને તીર્થ તરીકે ખ્યાતિ મેળવી, એટલે અધિષ્ઠાયક દેવના કહેવાથી જૈન સંઘે નવખંડી જીર્ણમૂર્તિ સિંહાસનની જમણી બાજુ સ્થાપીને મધ્યભાગમાં પાર્શ્વનાથની નવી મૂર્તિ પધરાવી હતી. પરંતુ પ્રથમ નમસ્કાર અર્ધ્યાર્પણ ધ્વજા અને શીરોમુંડન તો જુની દાદાપાર્શ્વનાથની મૂર્તિની સન્મુખ થતા હતા. આ તીર્થ અત્યારે પણ મારવાડમાં દીપી રહ્યું છે *

નવખંડા પાર્શ્વનાથ-ઘોઘા.

કાઠિયાવાડમાં ભાવનગરથી છ કોશ દુર ઘોઘા બંદર છે, ત્યાં નવખંડા પાર્શ્વનાથની મૂર્તિ છે. તે જિનબિબની અંજનશલાકા અજીતસૂરિના સમકાલીન મહેન્દ્રસૂરિના ઉપદેશથી સંવત ૧૧૬૮માં શ્રીમાળી નાણાવટી હીરુએ કરાવેલ છે.

તેના નવખંડ થવાનો ઇતિહાસ અમુક અંશે જરાવલાપાર્શ્વનાથના બનાવ સરખો જ છે.

* જરાવલા પાર્શ્વનાથની મૂર્તિઓ નીચેના ગામોમાં છે.

૧ જગન્નાથપુરીમાં જરાવલા પાર્શ્વનાથ પ્રભુની અદ્ભુત પ્રતિમા છે. (તેના ચિત્ર ઉપરથી તો તે આદિનાથ પ્રભુની હોય એમ જણાય છે.) શંકરાચાર્યજીના વખતમાં આ મંદિર તથા મૂર્તિ વૈષ્ણવ સમાજના કબજામાં જવાથી ત્યારથી તે વૈષ્ણવ તીર્થ તરીકે ખ્યાતિ પામ્યું છે.

ઘાણેરાવ, શીરોહી જીહ્વાનું જરાવલી, આબુ પાસેનું જરાવલા, નાંદોલ, અને જોટાણા પાસે બલોલ; આ દરેક ગામોમાં જરાવલા પાર્શ્વનાથનું મંદિર છે.

જૈન સમાજમાં પ્રતિષ્ઠા, વૃદ્ધસ્નાત્ર, લઘુ શાંતિસ્નાત્ર વિગેરે દરેક માંગલિક કાર્યમાં શ્રીજરાવલાપાર્શ્વનાથાય નમો નમઃ એ મંત્રની અવશ્ય અગત્યતા રહે છે- ખાસ જરૂર પડે છે.

સિદ્ધપુર.

સુલતાન અલ્લાઉદ્દીન ખુનીએ રૂદ્રમાળનો નાશ કર્યો ત્યારે તેણે સિદ્ધપુરના પાર્શ્વનાથનું મંદિર તોડવાનો ઇરાદો રાખ્યો હતો, પણ ભોજકોએ અલ્લાઉદ્દીન બાદશાહની હાજરીમાં દીપક રાગ ગાઈ ૧૦૮ દીવા પ્રગટાવ્યા, અને તેજ વખતે એક સર્પ પ્રગટ થયો જે સુલતાન સામે જઈ બેઠો. આ ચમત્કારથી સુલતાને મૂર્તિ તોડવાનું મોકુફ રાખ્યું, અને “આ દેવ તો બાદશાહના બાદશાહ સુલતાન છે” એમ કહી ચાલતો થયો. ત્યારથી આ પાર્શ્વનાથનું “સુલતાન પાર્શ્વનાથ” એવું નામ જગજાહેર થયું. સાંપ્રત કાળમાં આ તીર્થનો પ્રભાવ મંદ પડતો જણાય છે.

અંતિમ સૂચના.

આ તીર્થોનો ઇતિહાસ અવલોકતાં સમજી શકાય છે કે, દરેક પવિત્ર સ્થાનોમાં ઉચ્ચદેશના આદર્શ રૂપ જિનપાદુકા કે જિનમૂર્તિઓની સ્થાપના થયેલ છે.

જૈનાગમ પ્રમાણે જિનમૂર્તિનો આદિકાળ શોધી શકાય તેમ નથી, તેમજ તીર્થપ્રબંધોના કથન પ્રમાણેપણ મૂર્તિની રચના અમુક વખત થયાંજ થયેલ છે એમ કહેવું અશક્ય છે. મળી શકતા પ્રાચીન શિલાલેખો એટલું તો નિર્વિવાદ સિદ્ધ કરે છે કે, મહાવીર નિર્વાણ પછીના ત્રેવીશમા વર્ષથી અત્યાર સુધી જૈનોમાં મૂર્તિપૂજા સ્થાયીપણે મનાયેલ છે, પરંતુ તેઓથી પણ વધારે પ્રાચીન શિલાલેખો નહીં મળી શકવાથી એમ તો ન જ કહેવાય કે તેની પૂર્વે જૈનોમાં મૂર્તિ પૂજા નહીં હોય. કેમકે શિલાલેખો તો આધુનિક સંશોધકોના આગમો છે, પણ ગણધરપ્રણીત દ્વાદશાંગી વિગેરે ગ્રંથો તો તે શિલાલેખો કરાવનારના પણ આગમો હતા, અને આગમોનો સાર જ અત્યાર સુધી જિનમૂર્તિની ઉપાસના જૈનના શ્વેતાંબર અને દિગંબર એમ બન્ને ફીરકામાં પ્રચલિત છે.

ચૌદમી સદી સુધી જિનમૂર્તિની વિશાળ સંખ્યા હતી, પણ મુસલમાની યુગમાં તે સંખ્યામાં ઘટાડો થવા લાગ્યો, જેથી જૈનાચાર્યોએ પોતાનું લક્ષ્ય તે તરફ દોડવું હતું, અને જે જે સ્થાને મૂર્તિની જરૂરી જણાઈ તે તે સ્થાને નવી મૂર્તિઓ સ્થાપી જુના તીર્થોને કાયમ કર્યા છે. આ કારણને લીધે પ્રાચીન તીર્થોમાં પણ સોળમી-સત્તરમી સદીના શિલાલેખો વધુ પ્રમાણમાં જોઈ શકાય છે.

વળી આજ અરસામાં મૂર્તિપૂજક જૈનોમાંથી મુસલમાની અસરથીજ હોયની શું ! એમ મૂર્તિને નહિં માનનાર એક વર્ગ નીકળ્યો છે, અને તેનો આદિ પુરૂષ એક ઋષિ હોઈ લોકાગચ્છમાંથી જુદો પડેલ છે. આ વર્ગનું નામ “હુંઢક (શોધક) જૈન” એવું છે, તેઓ માત્ર મૂર્તિને માનતા નથી-મૂર્તિને દર્શાવનારા આગમપાઠો તરફ ઉપેક્ષા કરે છે, પણ જેમ મુસલમાનો મસીદના પાષાણમય સિંહાસનને માને છે, ક્રિશ્ચિયનો લાકડાના કોસને પૂજે છે, આર્યસમાજસ્થો દયાનંદ સરસ્વતિની છબીને નમે છે, તેમ તેઓ પણ સીમંધરસ્વામીવાળી દિશાને તથા લાકડાની પાટને નમસ્કાર કરે છે. કદાચ જૈન તીર્થોમાં પણ જાય છે, તથા પોતાના ધર્મના પ્રવર્તક આદિ પુરૂષના નિવાસસ્થાનને તીર્થ તરીકે માને છે. એકંદરે જૈનો આ હરકોઈ તીર્થો દ્વારા આત્મપ્રગતિનો લાભ મેળવે છે.

